

VLÁDNÍ PROGRAM ROZVOJE KNIHOVEN

Jaroslav Císař

1 Knihovna ve změněných společenských podmínkách

Knihovny byly, jsou a budou nedílnou součástí sítě našich kulturních zařízení. O společenské přínosnosti jejich činnosti, pokud mají možnost ji naplňovat a pokud ji skutečně naplňují, není pochyb.

Potřeba a kvalita jakékoli knihovny však automaticky nevyplývá ze samotné její existence, ale z uspokojování požadavků a potřeb občanů. Na to dnes obzvlášť bedlivě hledí zřizovatelé.

Knihovna jako jedno z nejstarších zařízení, které nám přinesla civilizace a kultura, vždy korespondovala se svou dobou. Cíli, úkoly, činnosti, poskytování služeb.

Odbornou knihovnickou veřejností dnes nejčastěji kladené otázky se týkají fungování knihoven ve změněných společensko-ekonomických podmínkách a proměny vztahu státu ke knihovnám. Odstup šesti let umožňuje analyzovat situaci, posoudit klady a zápory změn a vyhlížet kupředu se znalostí evropského i světového kontextu.

Vztah zřizovatelů ke knihovnám se „znormálnil“. Činnost knihoven se už neposuzuje především podle ideologických měřítek, ale podle poskytovaných služeb, podle šíře knihovnickoinformační nabídky a podle uspokojování požadavků uživatelů. Knihovny se opět staly zejména institucemi pro širokou veřejnost bez toho, abychom na každém kroku cítili chod převodových pák propagandistické mašinerie.

Zajišťování provozu knihoven není levnou záležitostí. Ještě dražší je takové zařízení nově zakládat či znovuzakládat. Zřizovatelé si to uvědomují a také se podle toho chovají. Ve zvýšené míře zůstává v platnosti: kdo platí, ten rozhoduje. Do tohoto vztahu proto musí na straně knihovníků vstoupit nápady, iniciativa, předvídatost, adaptabilita. Jen touto cestou je možné získat více i odvracet hrozbu stagnace.

2 Knihovna a její informační integrace

Rozhlédneme-li se například po Evropě – zde už nejsme zdaleka odkázáni na pouhé zprostředkování informací odbornými časopisy – odhodíme falešnou skromnost a nekritický obdiv. Nemusíme vůbec propadat knihovnickému studu. Nejsme sice na absolutní špici, ale ani ne v podpalubí.

Rozhlédneme-li se pozorněji po světě a začneme-li více vnímat detaily, zjistíme, že vyspělé evropské země chvátají vstříc nejen své politické integraci, ale i integraci informační. Stejně, jako si nemůžeme představit tento proces bez telekomunikací, tak ho nelze uskutečnit bez knihoven a informačních institucí.

Při postupném odumírání funkčnosti stávajícího knihovnického zákona, kterému se ostatně nikdy nepodařilo bezezbytku naplnit ideu sítě knihoven, vyvstává podle mého názoru staronová potřeba. Potřeba řešit budoucí rozvoj knihoven na nadresortní úrovni za předpokladu vstřícné mezirezortní spolupráce. Bez tohoto přístupu vidím cestu do budoucnosti ztíženou a zpovalenou.

Ve všech vyspělých zemích dochází ke změně pojetí knihoven. Z převážně uzavřených institucí, které shromažďují, zpracovávají a uchovávají fondy, vznikají otevřené instituce, které zprostředkovávají a dodávají informace s použitím nejnovějších technologií. Umožňují knihovnám poskytovat služby v kvalitativně vyšší rovině. Vstupem do jedné knihovny uživatel získá přehled nejen o celé její informační kapacitě, ale i ostatních zapojených knihovnách a institucích.

A tak se dostáváme do fáze, kdy už s pouhým nadšením a nápady nevystačíme, kdy dobré jméno u zřizovatelů a spokojení uživatelé sami prostě nestačí zajistit rozvoj. S impulzem by měl nastoupit stát, který, nechce-li pouze deklarovat svou touhu a schopnosti zapojit se v co nejkratším časovém horizontu do evropských infrastruktur, musí jednat – zhodnotit situaci, prověřit fakta a poskytnout na start finance. Na oplátku bude očekávat výsledky, poměřovat efektivnost vložených prostředků získanými výstupy.

3 Vládní program rozvoje knihoven

V tomto stádiu jsme se také ocitli v České republice na prahu třetího tisíciletí, s oblibou označovaného věkem informací. Náš stát spíše než cestou legislativní regulace a institucionalizace knihovnictví bude postupovat přímými vstupy do jeho transformace.

Výslednicí všech těchto skutečností, jevů a vývoje je materiál, který vznikl na ministerstvu kultury. Pro projednání vládou České republiky byl předložen pod názvem „ Program rozvoje knihoven jako součást rozvoje informačních dálnic ČR“ (dále jen Program).

3.1 Charakteristika Programu

Program je systémovým řešením účasti státu na zabezpečení přístupu k informacím pro všechny občany České republiky s návazností na mezinárodní informační vazby. Předpokládá iniciaci rozvoje do roku 2000 s tím, že celá problematika si bude i nadále vyžadovat dlouhodobou pozornost státu.

Program vychází z již budované sítě CASLIN a navazuje na ni. Rozšiřuje ji směrem k dalším knihovnám až na úroveň okresních, resp. městských knihoven, a na instituce, které projeví zájem a budou mít technické i informační předpoklady k zapojení. Vychází z požadavku, aby na jedné straně došlo ke zpřístupnění informací uložených ve fondech a databázích knihoven, ale aby na druhé straně mohly i ony získávat další potřebné „neknihovnické“ informace. Tak se knihovny stanou místem, kde bude občan moci získat informace všeho druhu, tj. informace o fondu, knižním trhu, o člancích v časopisech, informace typu „kdo je kdo“, „co je co“, „kde-kdo-co“ apod.

Program usiluje o rozšíření pouze české části CASLIN. Není orientován na budování komunikačních infrastruktur, ale na obsahové a organizační aspekty informačních dálnic v České republice. Je příspěvkem k využití komunikačních cest za účelem rozšíření přístupu občanů ke kulturním a znalostním statkům.

Kvalitní komunikační infrastruktura je důležitým faktorem naplňování a rozvoje Programu. Její budování je v kompetenci ministerstva hospodářství, které se jejím rozvojem jako součástí SIS také zabývá v materiálu Návrh koordinace informačních systémů v působnosti ústředních orgánů státní správy. Uvažuje se o propojení správních úřadů až do úrovně okresů datovou nebo multimediální sítí. Vzhledem k blízkosti cílů SIS i Programu z hlediska zabezpečování služeb a informací pro občany předpokládám, že realizace kvalitní komunikační infrastruktury bude mít pozitivní dopad i na činnost knihoven.

3.2 Základní cíle Programu

Základními cíli předkládaného Programu jsou zejména:

- výstavba sítě knihovnických a informačních služeb moderními počítačovými a telekomunikačními prostředky, a tím vytvoření otevřené informační sítě českých knihoven a dalších zapojených institucí,
- vstup našich knihoven do evropských knihovnických a informačních programů, a tím umožnění přístupu k informacím bez ohledu na místo jejich vzniku nebo uložení primárního dokumentu,
- postupné zpřístupnění fondů a informací uložených v knihovnách a dalších zapojených institucích prostřednictvím sítě INTERNET, a to nejen

ve smyslu sekundárních informací, ale i zpřístupnění primárních dokumentů,

- zvýšení efektivnosti provozu našich knihoven a dalších zapojených institucí,
- zvýšení informační a komunikační gramotnosti občanů, směřující k vytvoření návyku celoživotního využívání informačních zdrojů dostupných prostřednictvím informačních dálnic jak v profesním, tak v občanském a osobním životě.

3.3 Hodnocení projektů předložených do Programu

Věcnou náplň Programu budou tvořit jednotlivé projekty předložené odborné meziresortní komisi prostřednictvím ministerstva kultury.

Komise posoudí, zda projekty obsahují požadované formální náležitosti. Jedná se o šest následujících okruhů:

- název se stručnou charakteristikou projektu,
- základní údaje o předkladateli a jeho pracovišti,
- zdůvodnění žádosti včetně záměrů projektu a zajištění jeho kompatibility s CASLIN a jeho rozvojem v rámci Programu,
- finanční rozvaha včetně specifikace provozních a investičních nákladů,
- zajištění budoucího provozu a správy realizovaného projektu včetně zabezpečení údržby pořízených technických prostředků,
- potvrzení zřizovatele o vytvoření podmínek pro realizaci a provoz projektu včetně potvrzení finanční spoluúčasti (u institucí zřizovaných orgány samosprávy nebo územní státní správy je tato spoluúčasť navržena ve výši 30%, u subjektů z podnikatelské sféry se spoluúčasť předpokládá ve výši 50%).

Na zařazení projektu do Programu bude mít rovněž vliv jeho věcné ohodnocení. Mezi základní kritéria hodnocení bude považován zejména:

- očekávaný přínos navrhovaného projektu z celospolečenského hlediska,
- technická uskutečnitelnost projektu,
- kompatibilita navrhovaných řešení se stávajícími řešeními (dodržování platných standardů),
- věrohodnost časového odhadu, personálního zajištění, finanční kalkulace a reálnosti projektu,
- význam projektu pro oblast kultury, vědy, výzkumu a vzdělávání,

- záběr působnosti projektu z geografického hlediska (upřednostněny by měly být projekty nadregionálního charakteru a projekty s předpokladem pro zapojení do mezinárodních programů obdobného charakteru),
- návaznost na již realizované projekty.

Ohodnocení jednotlivých kritérií by mělo být každý rok přizpůsobováno aktuálními prioritám rozvoje celého systému.

3.4 Finanční aspekty Programu

Každoročně stanovovaná částka na realizaci Programu by měla vycházet ze zprávy ministra kultury pro vládu o využití příspěvků přiznaných v kalendářním roce a o odhadu jejich potřeby pro následující rok. Výše výdajů státního rozpočtu na realizaci Programu bude však záviset na možnostech státního rozpočtu.

Program počítá s využitím finančních prostředků jak na základní technické vybavení, komunikační infrastrukturu a ochranné postupy typu mikrofilmování, digitalizace, využití čárkových kódů a jiných progresivních způsobů, tak na tzv. „rozvojové programy“. Pod rozvojovými programy se rozumí především retrokonverze a zpracování dat, které jsou nezbytné pro budoucí zpřístupnění a telekomunikační přenos.

Finanční rozvaha je kalkulována pro dvě varianty Programu: minimální a optimální.

Minimální varianta předpokládá:

- zajištění fungujícího základu CASLIN
- rozvoj moderních médií v knihovnách, které jsou již zapojeny v síti INTERNET
- postupné každoroční připojování cca 14 knihoven velikosti okresní knihovny pouze pomocí modemu k nejbližšímu pevnému spoji INTERNET, možnost zavádění ochranných postupů a rozvojových programů v knihovnách tohoto typu pouze v minimální míře.

Vstupní minimální příspěvek státu s ohledem na uvažovanou strukturu výdajů je navržen ve výši 40 mil.Kč pro rok 1996. V roce 2000 by měl vzrůst až na téměř 60 mil.Kč.

Optimální varianta předpokládá:

- rozvoj sítě CASLIN a rozšíření jejích možností
- rozvoj moderních médií a služeb nejen v knihovnách a institucích, dosud zapojených v síti INTERNET, zapojení dalších institucí do sítě INTERNET

- postupné každoroční připojování cca 14 knihoven velikosti okresní knihovny pomocí pevného spoje, možnost rozvojových programů i v knihovnách tohoto typu, ve větší míře zapojení dalších typů knihoven.

Vstupní finanční příspěvek státu s ohledem na uvažovanou strukturu výdajů je navržen ve výši 60 mil.Kč pro rok 1996. V roce 2000 by měl vzrůst až na téměř 85 mil.Kč.

Po vyhodnocení projektů meziresortní komisí z hlediska jejich významu a přínosnosti bude stanoven finanční příspěvek na realizaci.

Příspěvek by měl být poskytován jako účelová dotace podle platných legislativních předpisů České republiky. Rovněž použití finančních příspěvků včetně jejich případného vrácení, pokud nedojde k realizaci příslušného projektu, bude podléhat platným předpisům.

Program je koncipován tak, aby do r. 2000 byla vytvořena otevřená informační síť knihoven České republiky až na úroveň okresů, tj. v každém okrese by měla být za finanční podpory státu jedna knihovna zapojena do sítě.

4 Program před projednáním vládou

Před svou cestou vládě byl Program rozeslán k připomínkám na řadu míst, povinně i nepovinně. Tehdy ještě nesl název „Program rozvoje informačních dálnic ČR“. Knihovnická veřejnost byla o chystaném záměru poprvé šířeji informována na sjezdu SKIP v Čelákovících.

Většina připomínek byla konstruktivní, čísel z nich zájem, angažovanost v nejlepším slova smyslu. Připomínková místa s uspokojením konstatovala, že tato problematika konečně přišla na pořad dne.

Prakticky všechny resorty vyslovily Programu podporu. Často byla zdůrazňována jeho aktuálnost a význam, byla oceňována iniciativa v začlenění České republiky do celosvětového trendu budování informačních dálnic.

Také vybrané magistrální úřady statutárních měst, okresní úřady, knihovny, odborné instituce a profesní organizace se k podnětu ministerstva kultury postavily pozitivně. Program shodně považovaly za přínos pro rozvoj knihovnických a informačních služeb v naší zemi. Jedna z obeslaných knihoven dokonce uvedla, že Program považuje za „nejlepší koncepční materiál týkající se knihoven v naší republice, který od přijetí prvního knihovnického zákona v roce 1919 vůbec vznikl“. Nemusím připomínat, že s takovýmto stanoviskem se ministerští úředníci často nesetkávají a že je vzpruhou do další práce.

Po zapracování připomínek doznal materiál řadu změn včetně názvu. Připomínky materiál zpřesnil a zpřehlednil. Pohled řady resortů na potřeby knihoven a jejich budoucí vývoj potvrdil skutečnost, že tato otázka je nadresortním úkolem – byť se v této chvíli iniciativy ujalo ministerstvo kultury – a že její řešení je nemyslitelné bez meziresortní spolupráce.

V době, kdy připravuji tento příspěvek (konec července), bude Program postoupen vládě. Nelze předjímat výsledek jejího jednání. Za zpracovatele však mohu prohlásit, že jsme se snažili, seč jsme uměli, jak už dnes připravit pro české knihovny předpoklady ke vstupu do příštího století a pro zapojení do evropské informační integrace. Prospěch by z toho měli mít všichni, občané i stát. Čeká nás ale ještě mnoho tvrdé práce.

Kostky jsou vrženy.

KNIHOVNY A STÁTNÍ INFORMAČNÍ SYSTÉM

Miroslava Matoušová

1 Státní informační systém ČR a působnost Ministerstva hospodářství

Ministerstvo hospodářství (dále „MH“) je podle zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy, ve znění pozdějších předpisů ústředním orgánem státní správy pro státní informační systém (dále „SIS“). Nositelem působnosti v SIS je v současnosti především odbor státního informačního systému, jehož činnost v určitém směru podporuje příspěvková organizace MH Národní informační středisko ČR. Problémem naplňování zákonem stanovené působnosti je její nedostatečné vymezení v právních předpisech. Zákon č. 2/1969 Sb. (kompetenční zákon) je totiž skutečně jediným právním předpisem, v němž se tento pojem vůbec vyskytuje.

V pauze legislativní mašinérie na přelomu července a srpna tohoto roku upravovalo vedení evidencí pro potřeby výkonu veřejné správy v České republice více než 130 platných právních předpisů. Ty svěřují odpovědnost za vedení informačních systémů prakticky všem státním orgánům, řadě institucí, které mají více či méně charakter veřejnoprávní i subjektům práva soukromého. Jediný z těchto předpisů neříká nic o sdílení této odpovědnosti s MH, pokud takto nebude chápáno ustanovení kompetenčního zákona o spolupráci s ústředními orgány státní správy. A tak na jedné straně je tu na první pohled jasně daná odpovědnost MH jako ústředního orgánu státní správy, na straně druhé pak zákonem svěřená působnost všech ostatních státních orgánů; na jedné straně odpovědnost za nikde v legislativě nedefinovaný státní informační systém, na straně druhé nedostatek legislativního zakotvení. Za této situace je reálný operační prostor ústředního orgánu státní správy pro státní informační systém ohraničován na jedné straně řídicími akty vlády, na straně druhé postoji projevovanými správními úřady a dalšími partnery v denním životě státní správy. Obsahově je možné tento prostor ztotožnit s vlastní interpretací své působnosti MH. Podstatnou součástí této interpretace je pojetí státního informačního systému. Ten je MH definován jako souhrn informačních aktivit probíhajících s přímou účastí státu, tedy České republiky. Informační aktivity, provozované systematicky, slouží jednomu ze dvou cílů: buď mají zajistit výkon státní správy na území státu, nebo zpřístupnit veřejnosti

a ekonomickým subjektům vybrané okruhy informací. Rozhodující součástí SIS je a první cíl naplňuje informační systém státní správy. Ten tvoří všechny evidence (registry, rejstříky, systémy), které správní úřady vedou jako součást výkonu státní správy. V širším kontextu jsou součástí informačního systému státní správy všechny informační systémy, které jakýmkoli způsobem přijímají nebo poskytují data pořízená při výkonu státní správy (i na úseku přenesené působnosti). Druhý cíl naplňují jednak části informačního systému státní správy, jednak instituce zřízené za účelem poskytování veřejných informačních služeb. Organizačně a technicky je státní informační systém důsledně chápán jako prostředí, v němž se uskutečňuje výměna informací mezi správními úřady všech stupňů. Toto prostředí z technického hlediska začíná a končí na rozhraní každého informačního systému, který data přijímá, či je odesílá; systém zahrnuje technické prostředky tohoto rozhraní, nezbytná komunikační zařízení a samozřejmě vlastní data (výměnné formáty).

O tom, co ze SIS je skutečně ve „svrchované“ působnosti jednotlivých správních úřadů, dalších orgánů a institucí podléhajících státní správě rozhodují vedle zákonů zejména volní akty vlády (i neucíněné). Tak jsou průběžně definovány, potvrzovány či měněny demarkační čáry mezi tím, co je ponecháno v působnosti jednotlivých institucí a orgánů, co je svěřeno ústřednímu orgánu státní správy pro SIS, jinému ústřednímu orgánu státní správy, a tím, o čem rozhoduje vláda jako kolegiální orgán.

2 Činnost MH na úseku SIS

MH vykonává v určitém rozsahu činnost odborného pracoviště SIS, především tím, že ve spolupráci s ostatními ústředními orgány státní správy vyvíjí nástroje a předkládá je k rozhodnutí vládě. Základní činnosti jsou vymezeny v rámci tří oblastí jako odpovídající opatření – legislativní, technická a organizační.

2.1 Legislativní opatření

- tvorba návrhů legislativních opatření na úsecích, které mají nadresortní charakter,
- posuzování a připomínkování všech návrhů právních předpisů týkajících se SIS předkládaných ostatními správními úřady,
- konzultační a publikační činnost zaměřená na správní úřady.

2.2 Technická opatření – standardy

- tvorba návrhů usměrňujících používané informační technologie – technické standardy,
- definování standardních datových prvků a rozhraní pro výměnu dat,
- bezpečnostní standard jako základ strategie správních úřadů při zabezpečení informačních systémů,

- organizační standard pro definování etap vývoje informačního systému s cílem zajistit jednoznačnou dokumentaci jako podmínku reprodukovatelnosti a rozšiřování systému.

2.3 Organizační opatření

- tvorba metodických materiálů pro výběr produktů pro SIS (podle zákona č. 199/1994 Sb., o veřejných zakázkách i jinými způsoby),
- posuzování projektů informačních systémů, náležejících do SIS z hledisek věcných i formálních, popř. s výjimkou posuzování finančních nároků,
- organizace a výkon některých činností souvisejících s výstavbou a provozem informačních systémů v zastoupení správních úřadů (výběrová řízení, atestace produktů),
- výběr produktů dostupných na trhu doporučených pro využití v SIS,
- zajištění a zveřejňování zahraničních zkušeností, vystupování vůči zahraničí,
- funkce gestora odborného zázemí SIS, kterým je Národní informační středisko ČR,

Národní informační středisko ČR vykonává funkci informační agentury SIS, jejíž činnost je soustředěna na zadávání zakázek pro SIS, a poskytuje některé informační služby pro SIS.

Z toho, co MH jako ústřední orgán státní správy činí, mají pro knihovny přímý význam standardy státního informačního systému. Jsou to opatření technické povahy, přijímaná od r. 1992 ústředními orgány státní správy. Stanoví způsoby výkonu odborných činností v informačních systémech státní správy. Jsou závazné pro správní úřady všech stupňů a pro obecní úřady na úseku přenesené působnosti. Nejsou závazné pro fyzické a právnické osoby mimo státní správu a orgány samosprávy všech stupňů. Při výměně informací mezi správními úřady a při získávání informací pro potřeby státní správy mohou sehrát úlohu prostředku účelného, hospodárného a efektivního výkonu rutinních činností. Pro potřeby informačních systémů ve státní správě se zpracovávají standardy technické, datové a organizační. Technické standardy stanoví parametry zařízení, datové formální náležitosti shromažďovaných a poskytovaných informací, organizační standardy určují zpravidla postup při výkonu uceleného souboru činností. Úlohou standardů je zajistit bezproblémovou komunikaci mezi informačními systémy státní správy, přenositelnost aplikací, otevřené prostředí na trhu informačních technologií, stejné podmínky přístupu všech subjektů privátní sféry při dodávkách do státní správy a úsporu finančních prostředků pro konverzi dat z různých programových prostředí.

3 Platné standardy

Technický standard, národní prostředí, verze 2.1

Schválen usnesením vlády č. 262/1995; nahrazuje verzi 1.1 z r. 1992. Definuje především kódování informací, lokalizaci systému, klasifikaci souboru znaků textu, klávesnice, abecední řazení. Předpokládá se, že po dobu 4-5 let nebude třeba standard aktualizovat.

Datový standard, verze 1.1

Schválen usnesením vlády č. 123/1994. Obsahuje 12 datových prvků identifikujících občana a ekonomický subjekt, dále datum a vyjádření charakteristik nemovitostí. Vzhledem k tomu, že byl schválen jako část katalogu datových prvků, bude doplňován. Aktualizace již schválených prvků bude připadat v úvahu pouze při změně právních předpisů, např. zákonů, které stanoví identifikační údaje fyzických a právnických osob.

Standard územní identifikace

Schválen usnesením vlády č. 448/1993. Definuje základní pojmy územní identifikace a podává jejich výklad (prvky územní identifikace, územní identifikátory, rozhraní mezi částmi SIS při vzájemné komunikaci na územním principu).

4 Rozpracované standardy

Příprava standardů plynule pokračuje; v různém stupni rozpracovanosti jsou čtyři standardy.

Datový standard, verze 1.2

Předpokládaná účinnost: 1.1.1996

Obsahuje 34 datových prvků: prvky pro identifikaci a popis ekonomických subjektů, prvky určené k identifikaci osob, prvky popisující území, prvky k identifikaci platebních operací a formu záznamu právního předpisu.

Datový standard, rozhraní informačních systémů

Předpokládaná účinnost: 30.6.1996

Pro první rozhraní informačního systému zvolil předkladatel živnostenský registr, jehož je gestorem. Rozhraní tvoří popis datových prvků, vytvářených a zpracovávaných při správní činnosti a datových prvků předávaných nebo přebíraných. Součástí je řazení prvků do vyšších struktur (zpráv, souborů), včetně údajů o předávajícím a přebírajícím, termínu aktualizace, tvaru, ve kterém jsou prvky předávány a způsobu předávání.

Standard pro životní cyklus informačních systémů

Předpokládaná účinnost: 30.6.1996

Obsahuje minimální požadavky na postup vývoje informačního systému, financovaného orgánem státní správy. Pokrývá všechny fáze vývoje, počínaje

definováním záměru, přes studii a návrh, až po provoz a údržbu systému. Cílem standardu je objektivizovat vývoj informačního systému a provázat vývoj systému na financování (přípravu státního rozpočtu a uvolňování prostředků), bránit realizaci nedostatečně připravených záměrů, pomoci správním úřadům při jednáních s dodavateli a snížit závislost na konkrétních pracovnících a dodavatelích.

Bezpečnostní standard

Předpokládaná účinnost: 1.1.1997

Účelem je řešit bezpečnost provozu informačních systémů státní správy z hlediska dokumentace bezpečnosti vztahující se k životnímu cyklu informačního systému, bezpečnostních požadavků (vyzařování, komunikační, programová a další technická bezpečnost; fyzická, procedurální, personální a další netechnická bezpečnost) a bezpečnostních tříd nebo profilů.

Okruh standardů nebude nadále příliš rozšiřován; Ministerstvo hospodářství považuje za účelné zpracovat další tři standardy.

Komunikační standard bude definovat minimální soubor pravidel, jejichž splnění bude zaručovat technickou propojitelnost informačních systémů, registrů a evidencí (na úrovni protokolu TCP/IP) a datovou přenositelnost bez nutnosti konverze dat.

Požadavky na elektronické informační služby pro státní správu: lze očekávat nárůst informačních služeb poskytovaných v počítačových (datových) sítích. Standard vymezí některé (zejm. organizační) aspekty poskytování a využívání elektronických informačních služeb státní správě (příp. ze státní správy). V předstihu budou řešena pravidla poskytování dat pořizovaných orgány státní správy (v rámci SIS).

Kvalifikační požadavky pro výkon vybraných funkcí souvisejících s informačními systémy: se zaváděním stále složitějších počítačových systémů s distribuovaným ukládáním a zpracováním dat rostou požadavky na kvalifikaci uživatelů, ale zejména pracovníků zabývajících se plánováním, řízením a vývojem (nákupem) komponent systémů, případně správou dat. Roste závažnost škody, kterou je možno způsobit nekvalifikovanou manipulací s informačními systémy. Zahraniční zkušenosti prokazují výhody standardizace kvalifikačních požadavků.

Na podporu uplatňování standardů v praxi slouží systém atestací a akreditací, který Ministerstvo hospodářství začalo po dohodě s Českým institutem pro akreditaci realizovat v r. 1994. Veřejnou soutěží byly vybrány tři subjekty, které na základě mezinárodních pravidel zahájily v červnu 1995 testování produktů informačních technologií určených pro státní správu. V průběhu dvou let by měly být atestace produktů nahrazeny standardním certifikačním postupem. Cílem Ministerstva hospodářství je založit povinnost

správních úřadů vyžadovat atesty (certifikáty) při obchodních veřejných soutěžích na dodávky produktů informačních technologií do státní správy. Může se tak stát připravovanou novelou zákona č. 199/1994 Sb., o zadávání veřejných zakázek, nebo usnesením vlády.

5 Specifická činnost na úseku VIS

Část knihoven patří do funkční vrstvy státního informačního systému, které se říká „veřejné informační služby“ (dále „VIS“), další část k institucím sloužícím vnitřním potřebám správních úřadů a dalších státních institucí. Tyto instituce jsou výhradně v resortní působnosti zřizovatelů, popř. zákonem stanoveného ústředního orgánu státní správy. Pozornost, jež je jim věnována, se liší resort od resortu. Zástupci některých ústředních orgánů státní správy počátkem roku 1994 konstatovali, že existují problémy z oblastí veřejných informačních služeb (VIS), které by bylo vhodné konzultovat, popř. koordinovat jejich řešení na vícestranné bázi. Ministerstvo hospodářství proto svolalo v r. 1994 dvě pracovní schůzky. Na první schůzce bylo dohodnuto, že bude vypracována zpráva o stavu VIS, která zachytí stav k polovině roku 1994. O spolupráci byly požádány všechny ústřední orgány státní správy; organizačního zajištění se ujalo Ministerstvo hospodářství. Zpráva, která byla již v upravené podobě publikována, nakonec podchycuje stav k 9.11.1994 a není úplná, protože se přes všechnu snahu nepodařilo soustředit informace od všech ústředních orgánů státní správy. Tato skutečnost odpovídá stavu a postavení VIS v jednotlivých resortech.

V přímé působnosti orgánů státní správy je i v roce 1995 na 500 institucí VIS. Jen některé z nich jsou přístupné pro jiný než osobní kontakt a jen některé usilují o rozšíření přístupu uživatelů k vlastním zdrojům. Většina resortů a institucí prostě pokračuje s dílčími – praktickými potřebami a externími podněty vyvolanými – zásahy v činnosti založené v různých etapách minulosti. Nový koncepční přístup formulovaly a postupně realizují jen některé ústřední orgány státní správy. Ministerstvo obrany a Ministerstvo vnitra v souladu s deklarovanou otevřeností vůči veřejnosti usilují o aktivní zapojení do domácích i zahraničních struktur aj. Novou organizací informačních služeb využívající elektronickou komunikaci dotváří a realizuje Ministerstvo zahraničních věcí; v roce 1993 byla v jeho působnosti založena Správa českých center, nástupnická organizace Správy zahraničních kulturních zařízení, obhospodařující česká centra (dřívější kulturní a informační střediska) v zahraničí.

Informační zdroje Českého statistického úřadu jsou dnes dialogově přístupné externím uživatelům. Některé informace vzniklé z činnosti státní správy jsou přístupné prostřednictvím videotexových služeb SPT Telecom.

Zpráva neponechává stranou ani veřejné knihovny, které tvoří rozhodující institucionální základnu VIS v ČR. Jejich vývoj odráží poměrně bezprostředně změny ve společenském klimatu v období 1990 – 1993: zatímco v r. 1990 bylo celkem 5 828 knihoven, v r. 1992 jejich počet vzrostl na 6 261 a v r. 1993 klesl na 6 227. Počet registrovaných čtenářů přitom oproti výchozímu stavu 1 561 tis. čtenářů v r. 90 poklesl na 1 142 tis. čtenářů v r. 93.

Druhá schůzka zástupců ústředních orgánů státní správy k problematice VIS koncem roku 1994 ukázala, že momentálně není – až na výjimky – o tyto otázky na ústředních orgánech státní správy zájem. MH se proto rozhodlo v této činnosti nepokračovat.

6 SIS a knihovny

Všechny knihovny, bez ohledu na typologickou příslušnost a věcné zaměření, ba i bez ohledu na zřizovatele, mají – jako ostatně všichni provozovatelé jiných informačních systémů v České republice – možnost využívat výsledků práce MH v působnosti „státní informační systém“ pro inspiraci, jako jistého referenčního rámce, nebo volně a jako dostupného zdroje poznatků, příp. zkušeností. V poněkud odlišném postavení jsou ovšem knihovny, které jsou rozpočtovými nebo příspěvkovými organizacemi, zřízenými správními úřady nebo územními samosprávnými celky. Pro ně jsou standardy SIS závazné. Znamená to, že jsou povinny se jimi řídit, pokud vykonávají činnost, kterou standardy SIS pokrývají. Zcela obecně lze mít za to, že všechny knihovny, které v důsledku svého postavení vůči státnímu rozpočtu patří do státního informačního systému, používají technické prostředky a mají tedy prostor pro dodržování technického standardu. Tento stav platí od r. 1992, ponechával však knihovny – vzhledem k neexistenci sankcí za nedodržování standardu – v upřímném nezájmu. Postoj knihoven (pokud se tak již nestalo) by měl změnit zákon o zadávání veřejných zakázek. Každá knihovna, která realizuje dodávku zařízení nebo služby pro vlastní potřebu, za kterou zaplatí více než 100 000 Kč a potřebnou částku uhradí z prostředků pocházejících ze státního rozpočtu, státních fondů, rozpočtu okresních úřadů nebo rozpočtů územních samosprávných celků, je povinna řídit zákonem o zadávání zakázek. Tento zákon nikde neukládá povinnost řídit se standardy SIS; celá praxe zadávání zakázek je však sledována ze zákona orgánem dohledu, tj. Ministerstvem pro hospodářskou soutěž a Ministerstvo hospodářství tímto směrem orientuje svoji koordinační činnost vůči SIS. Lze předpokládat, že formální i neformální tlak na věcnou přípravu zadávání zakázek bude z různých důvodů postupně sílit.

VEŘEJNÉ KNIHOVNY V ROCE 1995

Jana Sodomková

Pořadatelé konference Knihovny '95 mi jako téma příspěvku určili zmapovat situaci veřejných knihoven za období 1990-1995. Téma je to jistě závažné, ale myslím si, že bych po referátech na předloňské a loňské konferenci, které se podrobně vývojem a stavem veřejných knihoven zabývaly, včetně porovnávání statistických ukazatelů, nepřinesla mnoho nového. V období od Knihoven '94 pokračoval proces transformace, čili přechod zřizovatelských pravomocí ke knihovnám na jiné než státní subjekty a měnila se organizace veřejných knihoven v okresech (tzn. kvalitativně jiná kooperace, smluvní vztahy atd.). K žádným závažným zvrátům nedošlo, i transformace probíhá již více méně plánovitě a uvážlivě. Rovněž nedochází k velkému rušení veřejných knihoven, i když to třeba z pohledu tisku tak vypadá. Mám zde na mysli např. článek Stanislavy Jarolímkové Knihovny musí žít ze Svobodného slova 4. srpna 1995, kde se říká, že bylo zrušeno 16 okresních knihoven, ale už se neříká, že tyto knihovny změnily zřizovatele a že většina z nich vykonává své funkce dál a že i některé okresní úřady (jejich bývalí zřizovatelé) opět uvažují o poslání a funkcích této knihovny a jejich dotování.

Do veřejných knihoven nyní zařazujeme asi 6200 knihoven (bez poboček) od nejmenších vesnických s dobrovolnými knihovníky až po okresní a velké městské knihovny. Setrvačností mezi ně patří i státní vědecké knihovny a Národní knihovna ČR, kam už mají někteří obyvatelé přístup ztíženější (věkové limity od kdy mohou mladí lidé získat čtenářský průkaz, diferencovaný přístup ke speciálním fondům, většina fondů je určena pouze ke studijním účelům).

Manifest veřejné knihovny vydaný UNESCO koncem roku 1994 charakterizuje veřejnou knihovnu jako místní informační centrum poskytující ochotně všechny druhy znalostí a informací přístupných pro všechny uživatele. Všechny věkové skupiny musí najít materiály odpovídající jejich potřebám. Sbírkový a služební musí zahrnovat všechny typy vhodných médií a moderních technologií stejně jako tradiční materiály. Základem je vysoká kvalita služeb a relevance těchto služeb místním potřebám a podmínkám. Materiály musí odpovídat průběžným trendům a vývoji společnosti, stejně jako paměti lidského úsilí a představitosti.

Jaká je tedy veřejná knihovna v České republice v roce 1995 ve smyslu tohoto manifestu? Je to instituce zřizovaná státní správou nebo samosprávou pro uspokojování kulturních, vzdělávacích, informačních a rekreativních potřeb obyvatel. Je přístupná všem obyvatelům, tedy i dětem a služby by měla nabízet i v době, kdy její návštěva bude všem umožněna, to jest i mimo hlavní pracovní dobu (do večerních hodin, v sobotu).

Působnost veřejných knihoven vymezujeme funkcemi: informační, vzdělávací, kulturní a rekreativní, jejichž významnost se v dlouhém období existence veřejných (či lidových) knihoven měnila a posouvala – např. od funkce půjčovny zábavné literatury ke kulturní a vzdělávací až po informační, preferovanou v posledních deseti letech.

Všichni, nebo alespoň převážná část knihovníků, si uvědomila vliv společensko-politických změn po roce 1989, a to nejen tím, že se měnila organizace knihoven, řízení, financování atd., ale že se všichni museli naučit obhajovat své místo na slunci, snažit se co nejvíce zviditelnit mezi obyvateli, ostatními institucemi, ale i v očích svých zřizovatelů. Toto všechno je jedna stránka věci. Kromě negativ (snížování financí na nákup knihovních fondů, restituce, rušení knihoven a poboček, rozpad kooperačních systémů), na která jsme si většinou zvykli poukazovat, se stalo i dost pozitivního. Myslím si, že když za 6 let po politické změně a naprosto jiném společenském klimatu nedošlo k hromadnému rušení veřejných knihoven, přes neustále se opakující nedostatek financí se staví nové knihovny, adaptují se stávající budovy tak, že snesou srovnání s vyspělým zahraničím, vybavují se počítačovou technikou tak rychle, že je možné to nazvat boomem, kopírky jsou již samozřejmostí, nemůžeme mluvit o krizi veřejných knihoven. Domnívám se, že kdybychom vedle sebe postavili negativa a pozitiva za těch 6 let, že by pozitiva mírně převážila. Problémem spíše je, že se více ví o negativních jevech, které je třeba nějakým způsobem řešit, než o těch dobrých.

Veřejnou knihovnu poloviny 90. let bychom mohli charakterizovat jako otevřenou instituci, kde je vše podřízeno čtenáři, uživateli, zákazníkovi. Ohlédneme-li se o několik desetiletí zpět, můžeme konstatovat, že asi do poloviny 70. let byly veřejné knihovny přísně institucionalizované, orientované na dobře uspořádané fondy, pečlivě budované katalogy a kartotéky a na pořádání kulturních a výchovně vzdělávacích akcí. Stejně pečlivě byl sledován čtenář – kolik jich bylo evidováno, jaké je jejich povolání, kolik přečtou svazků krásné a naučné literatury, z jakých oborů tato literatura je. Od poloviny 70. let do konce 80. (či začátku 90.) let vedle čtenářů začali být bedlivěji sledováni uživatelé informací a návštěvníci – kdo knihovnu navštěvuje, jaké informace vyhledává a jaké spektrum informací je knihovna schopná jim nabídnout a jak tyto požadavky zpětně ovlivňují nabídku knihovny. Je to období budování speciálních oddělení, speciálních katalogů a tématických kartoték, rozvoje klasic-

kých bibliograficko-informačních služeb a počátek definování meziknihovnických služeb. Ve špičkových knihovnách pro tyto účely začíná být využívána počítačová technika a vytvářejí se první lokální počítačové báze dat.

Počátek 90. let byl pro veřejné knihovny, jak jsem již uvedla, charakteristický diametrální změnou v řízení, organizaci a financování a s problémy, které v souvislosti s těmito změnami musely překonat, obhajovat svou existenci a postavení. Za uplynulých 6 let většina z profesionálních knihoven změnila své image i chování vůči veřejnosti a svým zřizovatelům. Značně rozšířila spektrum nabízených informačních pramenů a služeb i o takové, nad kterými bychom třeba před deseti lety nedůvěřivě kroutilí hlavou – např. ekonomické informace podporující malé a střední podnikatele, nová informační média a technologie, široké spektrum občanských informací atd. Knihovny se naučily vyhledávat i potenciální sponzory a intenzivněji se zajímat o život obce a regionu. Z mnohých ředitelů okresních a městských knihoven se stali manažeři v tom nejlepším smyslu slova, tak jak to současná doba vyžaduje. Nebylo to pro ně lehké oprostít se od dřívějších metod řízení, změnit chování vůči svým zřizovatelům z podřízenosti k rovnému partnerství a dokázat, že knihovna je stejně důležitá jako škola, muzeum či dům služeb, které město či okres také financuje. Na druhé straně se sama knihovna stává potenciálním zákazníkem různých firem, jejichž snaha prezentovat se na různých knihovnických akcích je také značná. Tyto všechny změny ve veřejných knihovnách ovlivnily i charakter osoby využívající knihovnu, pro kterou se zdá být výstižnějším pojmenováním zákazník (přitom se nepotlačuje klasický čtenář nebo uživatel), jemuž by měla knihovna nabízet své služby i produkty těchto služeb – (marketingový přístup).

Rychlý nástup automatizace do knihoven a možnost přenosu a přebírání dat postupně povede i ve veřejných knihovnách ke změnám i v odborných činnostech. Knihovníci sami procházejí překvapivě rychle proměnou a sami začali vytvářet velký tlak k přechodu na jiné informační technologie. Důsledkem tohoto procesu může být i to, že vážená a uznávaná profese katalogizátora bude potlačena, protože po propojení počítačové knihovnické sítě ČR nebude třeba detailně katalogizovat ve všech knihovnách nové fondy, protože záznamy budou přebírány z Národní knihovny. Síť zároveň značně rozšíří nabídku informačních služeb, takže klasická pracoviště BIS a informačních služeb budou také měnit své metody a formy práce (výstupy z počítačů, kopie informací, využívání databází na disketách i v síti). Stejně jako s knihami a periodiky se bude muset veřejná knihovna naučit zacházet s komplexem dalších vysoce kvalitních informačních médií a umožnit k nim přístup všem skupinám obyvatelstva.

Vedle uvedených změn zůstává veřejná knihovna půjčovnou krásné a naučné literatury, institucí, která dokáže z nepřehledné džungle knižního trhu a přílivu braku vybrat a nabízet to nejlepší a kvalitní, zůstává vzdělávací a výchovnou institucí, která učí děti a mládež lásce k dobré knize a k práci s informacemi – jak je najít, ale hlavně jak je využít. Čili žádná z funkcí veřejných knihoven by neměla být potlačována.

Nastíněné změny ve službách a v technologiích se nyní mohou týkat přibližně 100 veřejných knihoven – okresních a městských (samozřejmě, že všech SVK a Národní knihovny, které jsou ještě o kus dále) knihoven, ale asi není daleko doba, kdy se bude týkat všech profesionálních veřejných knihoven. Trochu stranou zůstávají malé vesnické knihovny s dobrovolnými pracovníky, jimž by měla být poskytována metodická a poradenská pomoc ze strany profesionálních knihoven, ať už v rámci kooperačních sdružení či na základě dvoustranných dohod.

VĚDECKÉ A ODBORNÉ KNIHOVNY 1990-1995

Miloslava Rupešová

Zařazení příspěvku s názvem Vědecké a odborné knihovny 1990 – 1995 do tématického bloku Východiska a cíle konference Knihovny současnosti vymezuje jeho téma velmi obecně. Cítím, že problematika knihoven, které se nazývají vědeckými a odbornými, dosti přesahuje možnosti a rámec jednoho příspěvku, a tak je třeba zvážit, co je v danou chvíli ve středu pozornosti resp., co by ve středu pozornosti být mělo. Nelze se přitom samozřejmě vyhnout jisté subjektivitě a pohledu ze zorného úhlu daného pozorovatele, a to i při snaze po co možná nejvyšším stupni nestrannosti.

V této situaci si lze vypomoci odkazem na Rámcový projekt integrace knihovnictví do programu vědní, vzdělávací a kulturní politiky ČR, zpracovaný z podnětu zodpovědných náměstků Ministerstva kultury, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a příslušného místopředsedy Akademie věd ČR. Tento materiál, předaný k publikování v odborném tisku a vystavený v gopheru MŠMT a Státní vědecké knihovny v Českých Budějovicích, obsahuje dosti podrobné zhodnocení východisek a současného stavu vědeckého a odborného knihovnictví a na tomto základě pak formuluje rámcové cíle, k nimž by se tato sféra informační činnosti měla dobrat za předpokladu splnění některých podmínek. S poukazem na tento materiál bude tedy další text omezen na některé vybrané aspekty a zejména na aktuální postoje a připravenost knihoven na kooperaci a integraci.

Nicméně je vhodné upřesnit několik věcí:

Především – o jakých knihovnách mluvíme, co jsou to vědecké a odborné knihovny, jejichž stav a vývoj hodláme posuzovat? Co činí knihovnu vědeckou nebo odbornou? Nabízí se tři možnosti:

- knihovna je zaměřena na vědeckou a/nebo odbornou literaturu,
- knihovna slouží vědcům a odborníkům, resp. uživatelům připravujícím se na vědeckou nebo odbornou kariéru (tj. studentům),
- knihovna vykonává vědeckou a odbornou činnost.

Knihoven, které odpovídají jednomu, dvěma nebo i všem třem kritériím, je celá řada. Nám jde však o knihovny, které kromě toho jsou financovány zcela nebo převážně z veřejných prostředků, tedy z peněz daňových poplatníků a jejichž služby jsou přístupné (jsou určeny) přímo nebo zprostředkovaně veřejnosti (v tomto případě pak uživatelům, jejichž potřeby a zájmy jsou

motivovány, podněcovány a modifikovány stavem, trendy, nároky, významem atd. vědy, vzdělávání a odborné praxe).¹

Jinými slovy: jde o knihovny typu státních vědeckých knihoven, ústředních oborových knihoven a o ty knihovny vysokých škol a vědeckých institucí, které přesahují úzký institucionální rámec a jsou otevřeny i pro veřejnost.

Dále: zaměření a uživatelské určení je různé a souvisí s řadou dalších okolností. Státní vědecké knihovny jsou co do tematiky univerzální a jsou institucemi regionálního významu, se specifickými úkoly bibliografickými a konzervačně-archivními. Většina těchto knihoven vykazuje vysokou návštěvnost z řad studujících vysokých škol.

Ústřední oborové knihovny se profilují tematicky podle svého zaměření resp. resortní příslušnosti, knihovny vysokých škol a vědecko-výzkumných ústavů se zaměřují na studijní programy škol a vědecko-výzkumné programy mateřských institucí.

Jinými slovy: Stupnici od univerzálnosti fondů státních vědeckých knihoven po více méně úzkou specializaci vysokoškolských a ústavních knihoven odpovídá i stupeň „definovatelnosti“ jejich uživatelů od vysokého rozptylu uživatelských typů, zájmů a potřeb až po velmi přesně specifikovanou množinu uživatelů akademických a ústavních knihoven. Tento fakt má své důsledky a je třeba se velmi vážně zabývat i jeho dopady do vzájemných vztahů knihoven a ochoty k účinné spolupráci v zájmu uživatelů.

Již výše zmíněný Rámcový projekt konstatoval velmi neuspokojivou situaci akvizice zejména zahraniční odborné a vědecké literatury. Obecně platí nedostatek prostředků na vyhovující doplňování fondů knihoven, což je patrně zejména při získávání zahraničních periodik. Dosavadní praxe stále podporuje jistou nahodilost a nesystematičnost v profilování a budování fondů, což je nejvýraznější právě u univerzálních knihoven, které jsou, jak konstatoval Rámcový projekt, profilově rozvolněné s mnoha duplicitami na jedné straně a s mezerami na straně druhé. Přitom nastupuje technologická revoluce v podobě elektronických dokumentů dostupných v počítačových sítích a i když všeobecně není tento způsob přístupu k primárním dokumentům z mnoha důvodů běžný, je třeba urychleně přistoupit k profilaci, případně reprofilaci fondů knihoven tak, aby disponibilní prostředky byly vynakládány efektivně, bez zbytečných duplicit s tím, že fondy knihoven jednotlivých typů, na konkrétním území (místě, regionu, státu) budou tvořit komplementární celek. S poukazem na širokou uživatelskou strukturu univerzálních knihoven, na současnou dynamiku přetváření studijních programů vysokých škol a dosud nedokončenou transformaci vědy a výzkumu to nebude jednoduché a povede

¹Specifická úloha Národní knihovny ČR přesahuje rámec tohoto příspěvku a není jeho předmětem. Rovněž nejsou uvažovány knihovny specializované na jeden druh dokumentu (např. knihovna ÚPV).

to nutně k předvídání, tj. odhadu vývoje uživatelských potřeb.

Tento (byť kvalifikovaný) odhad, nikoli dokonalá znalost reálných uživatelských potřeb podložená dlouhodobým sledováním zejména neuspokojených požadavků, spolu s odhadem předpokládaného vývoje uživatelských potřeb, je dosti obecným znakem projektů budování informačních systémů v ČR, ať již je to systém v rámci jedné knihovny nebo systém v zájmu integrace nebo spolupráce více knihoven. Je to ostatně pochopitelné vzhledem k jisté překotnosti ekonomických a společenských transformačních procesů v uplynulých šesti letech. Je to ovšem situace, která komplikuje současné procesy automatizace knihoven a výstavbu automatizovaných knihovních systémů: současně se zaváděním moderních informačních technologií je třeba profiletovat fond knihoven a transformovat strukturu služeb s cílem efektivního využití potenciálu konkrétního informačního subjektu. Pokládám za nedostatek, že součástí projektů, jejichž cílem je kooperace, spolupráce, integrace atd. knihoven, s podporou moderních technologických nástrojů, není nebo alespoň není explicitně vyjadřována vzájemná profilace fondů a služeb knihoven – účastníků projektu.

Přešli jsme plynule k problematice kooperace a integrace knihoven. Knihovny většinou deklarují svoji připravenost účastnit se takovýchto programů, protože si jsou vědomy, že jedině spolupracující a navzájem se doplňující knihovny jsou a zejména budou schopny sloužit uživatelům na patřičné úrovni. Přesto praktické postoje jednotlivých knihoven nejsou jednoznačné. Působí zde řada objektivních a subjektivních faktorů:

Knihovny bez rozdílu se musí vyrovnávat s různými těžkostmi materiálními, finančními, prostorovými, personálními, provozního charakteru. Přitom se v situaci, kdy se vzájemně potřebují (faktor nutné spolupráce v zájmu komplexní obsluhy svých uživatelů) dostávají do postavení vzájemně si konkurujících subjektů. Konkurenční chování vyplývá z úsilí o získání potřebných materiálních, finančních atd. (viz výše) zdrojů. To pak vede k projevům sebestředného chování a tudíž k potenciálním desintegračním tendencím.

Tyto projevy mají určitou oporu ve stávajícím a stále přetrvávajícím resortismu. Knihovny jako informační instituce, zásobárny informačních pramenů disponující nástroji na jejich zpřístupňování a využívání, jsou přitom institucemi svou povahou meziresortními a jejich služby (a tudíž zájmy) prostupují napříč resorty. Nicméně především způsob financování a finanční toky v rámci platných rozpočtových pravidel spolu s nedostatky vyplývajícími z nepřilíživě šťastně (z hlediska knihovnictví) formulovaného kompetenčního zákona, vedou k obtížím a k těžkostem při realizaci společných projektů, programů, sdružování za určitými cíli apod.

Na druhé straně působí velmi silně sjednocující vlivy zavádění nových informačních technologií, automatizací knihovnicko-informačních procesů po-

čínaje a postupným propojováním do počítačových sítí konče. Lze s potěšením konstatovat, že v tomto ohledu není snad jediné vědecké nebo odborné knihovny, která by alespoň neplánovala svou automatizaci, a zdá se, že snahy o elektronizaci a připojení na Internet ev. i další datovou síť budou velmi silnou motivací k postupnému a systematickému budování příslušných knihovnických sítí. Na tomto místě nutno připomenout význam projektu CASLIN a programu rozvoje knihoven ministerstva kultury, jimž jsou věnovány samostatné příspěvky. Nicméně si nemyslím, že CASLIN zůstane jedinou knihovnickou sítí, i když bude jistě svým významem, mezinárodními vazbami a standardizačními tlaky funkce dalších sítí (územních, lokálních, oborových, akademických a dalších) ovlivňovat.

Pozoruhodný proces rekonstrukce a transformace knihoven a informačních služeb probíhá nyní na vysokých školách. Většina knihoven na vysokých školách byla před rokem 1990 ve velmi nedobrému stavu a byla v podstatě podceňována a degradována na obsluhu studentů příslušnými skripty a povinnou politickou literaturou. V kontextu transformace vysokého školství, se změnami typů, uspořádání, řízení a způsobů studia dochází jednak k sebeuvědomování knihoven, jednak k uvědomování si jejich významu se strany vysokoškolského managementu. To vše je pak umocňováno tím, že všechny vysoké školy mají přístup k síti CESNET jakožto subsíti Internetu, což výrazně podporuje integrační tendence. Problematice knihoven se věnuje i Rada vysokých škol prostřednictvím své Komise pro vysokoškolské knihovny, rozvojové projekty knihoven se mohou ucházet o podporu z Fondu rozvoje vysokých škol a programu INFRA, kterým ministerstvo školství reaguje na potřebu vybudování informační infrastruktury výzkumu a vývoje na vysokých školách. Konstituování akademických knihoven v nových podmínkách nese sebou potřebu vyprofilování těchto knihoven i vůči jiným typům vědeckých a odborných knihoven a naopak potřebu vyjasnění vztahů a úkolů nevysokoškolských knihoven vůči uživatelům z prostředí vysokých škol. Tento proces byl již zahájen a přes jistá nedorozumění a určitou vzájemnou nedůvěru se postupně stanoviska vyjasní, už proto, že se vyjasnit prostě musí.

Ještě jeden aspekt je třeba zdůraznit. Knihovny, a knihovny vědecké a odborné zvláště, mají kromě základních funkcí (budovat svůj fond podle zřetelného profilu, tento fond kvalifikovaně zpracovat a nabídnout uživateli i prostřednictvím souborných katalogů, knihovnický náležitě spravovat a zpřístupňovat prostřednictvím úplného sortimentu služeb) řadu dalších vysoce náročných bibliografických, rešeršních, informačních, referenčních, studijních, vzdělávacích a dalších nadstandardních funkcí a služeb. To vše přináší vysoké nároky na kvalifikaci a kvalitu knihovníků a informačních pracovníků, kteří se musejí kromě počítačové a jazykové gramotnosti dostatečně orientovat v oborech knihovnou sledovaných. A právě personální vybavenost knihoven

se stává slabým článkem, ohrožujícím konečný výsledek dobře míněných snah. Řešení má dva aspekty: – dořešení kvalitní přípravy knihovníků a informačních pracovníků včetně systému jejich celoživotního vzdělávání a současně jejich odpovídající společenské a finanční ohodnocení.

Již citovaná meziresortní skupina dospěla ve svém Rámcovém projektu k poznání potřeby celostátního koordinačního orgánu pro knihovnicko-informační služby, který by byl výrazem jejich průřezového (tj. nikoli resortního) charakteru a který má své vzory v zahraničí. Jelikož ustavení takového orgánu je z hlediska legislativně-správního nereálné, došli zadavatelé Rámcového projektu při závěrečném jednání k názoru, že „pro nezbytné posílení koordinačních a kooperačních aktivit bude využita stávající Ústřední knihovnická rada, která je poradním orgánem ministra kultury. Organizační a jednací řád ÚKR bude upraven tak, aby její postavení, funkce a orgány odpovídaly potřebám koordinačního orgánu pro knihovnictví České republiky“.

Je nutno poznamenat, že dosažení tohoto cíle bude velmi obtížné, již proto, že ministr kultury nemůže dát svému, byť nově koncipovanému poradnímu orgánu úkoly a z toho plynoucí pravomoce, které by překračovaly jeho vlastní kompetence. A je zřetelné, že úkoly optimalizace fungování knihovnictví vědeckého a odborného (tj. knihovnictví pro výzkum, vývoj a akademické vzdělávání) kompetence ministerstva kultury přesahují. Nicméně záměr přestavby stávající ÚKR je velice ku prospěchu knihoven současnosti a může se stát základem pro další potřebné kroky.

ZHODNOCENÍ PROJEKTU CASLIN A VÝHLEDY

Vojtěch Balík

1. Principy CASLIN

Projekt CASLIN (tzn. Czech And Slovak Library Information Network) se zakládá na universálně pojaté koncepci knihovnictví jako zprostředkovatele určitého druhu služeb, které jsou odezvou na společensky významnou poptávku: knihovny mají podporovat rozvoj vědy, vzdělání a lidské kultury tím, že poskytují informační služby z dokumentů; v podstatě mají umožnit výkon jednoho ze základních občanských práv – práva na informace.

Jak známo, CASLIN vznikl dohodou resp. prohlášením o společném zájmu z 11. listopadu 1991 (Společný záměr, Statement of Intent) ředitelů čtyř největších tehdy ještě československých knihoven, a to Národní knihovny v Praze, Slovenské národní knihovny při Matici slovenské v Martině, Moravské zemské knihovny v Brně a Univerzitní knihovny v Bratislavě. Dlužno ovšem připomenout, že již rok předtím se tyto ředitelé dohodli na spolupráci a společném postupu v některých podstatných otázkách týkajících se základních úkolů a postavení knihoven obecně a že již v průběhu roku 1991 se tato vůle ke společnému postupu stala významným předpokladem a zárukou možného budoucího projektu konkrétní spolupráce, a tedy důvodem zájmu ze strany americké Mellonovy nadace.

Jak je v dokumentu uvedeno doslova, společným záměrem zúčastněných knihoven je položit pevné základy celostátní knihovní sítě poskytující domácím i zahraničním uživatelům snadný, rychlý a bezbariérový přístup k informacím uloženým v knihovnách a informačních střediscích. Cílem zavádění moderní informační technologie do knihoven má pak podle dohody být

- orientace na služby veřejnosti
- podstatné zlepšení přístupu k sekundárním dokumentům, které povede k podstatnému zvýšení využívání primárních dokumentů jak v jednotlivých knihovnách, tak přes meziknihovní výpůjční službu
- posílení spolupráce/dělbý práce v domácím i mezinárodním měřítku
- výrazný nepřímý účinek na koordinaci akvizice i dalších činností (mikrofilmování aj.)

Dále má v dokumentu klíčový význam základní prohlášení o síti: Celostátní knihovní síť bude od počátku budována jako integrovaný kooperační systém založený na sdílené katalogizaci a využití centrálně zpracované národní produkce. Národní centra, tj. národní knihovny, mají hlavně zabezpečit bibliografické zpracování své národní produkce a postupně vytvářet souborný katalog všech participujících institucí. Předpokladem splnění záměru a stanovených cílů je dodržení určitých požadavků, a to

- Systém bude otevřený pro každou další instituci a jejich prostřednictvím budou jeho služby přístupny komukoliv. Proto bude dodržovat všechny příslušné normy a doporučení ([UNI]MARC, ISBD, ISO/OSI, ISO/CCL, znakové soubory ISO atd.
- Pro uživatele pracující ve Výměnném formátu umožní systém obousměrné předávání/přebírání záznamů.
- Systém bude přístupný po běžné telefonní síti, po veřejné datové síti a po síti interaktivní elektronické pošty.

2. Současný stav

Jak pokročila realizace projektu? Účastníci CASLIN dospěli k některým zásadním společným rozhodnutím, kterými naplňují jak zásadní směry dané dohodou, tak naposledy citované požadavky. Současný stav realizace projektu je v hlavních obrysech následující:

Základním úkolem bylo rozhodnout se pro určitý integrovaný knihovnický systém: CASLIN vybral na základě dlouhodobého expertního řízení a výsledků veřejné soutěže systém ALEPH izraelské firmy ExLibris, který (spolu s následně vybranou výpočetní technikou firmy Digital Equipment Corp.) poskytl nejlepší odezvu na požadavky projektu. Byla ukončena etapa lokalizace systému v národním jazykovém prostředí každé z republik. Na konci roku 1994 vydala Národní knihovna český překlad uživatelsky významných kapitol příručky ALEPH, další části budou postupně doplňovány. Ve všech čtyřech knihovnách se systém prakticky zavádí v definitivní systémové verzi a technické konfiguraci, a to se zhodnocením vlivů, zkušeností a specifík jednotlivých knihoven. Ve všech čtyřech knihovnách CASLIN byla zprovozněna lokální síť, i když s různou mírou místních spíše technických problémů. Znamená to, že v každé z knihoven byly nasazeny alespoň některé z modulů systému ALEPH, přinejmenším všude modul katalogizace a akvizice: v různé míře je již funkční linka zpracování dokumentů.

Po zvážení optimálních podmínek pro spolupráci v síti se CASLIN jednoznačně rozhodl pro síť INTERNET (resp. CESNET a SANET) a s ní spjatý protokol TCP/IP a operační systémemovou platformu UNIX jako nejvhodnější prostředky pro spolupráci v síti. Testuje se spolupráce v souborném katalogu (sdílená katalogizace) po INTERNETu; výsledky jsou uspokojivé, avšak

zásadním problémem, jehož řešení je mimo vliv knihoven, je nízká kvalita telekomunikačního spojení resp. malá prostupnost linek. To se může stát výrazně limitujícím faktorem realizace projektu CASLIN či obecně spolupráce knihoven, které jsou na ni již připraveny do značné míry i mimo resort školství: v závěru loňského roku obdržely všechny státní vědecké knihovny, Moravská zemská knihovna a Národní knihovna od Ministerstva kultury prostředky na úhradu poplatků za 2leté používání INTERNETu resp. domácí sítě CESNET a na základě toho uzavřely (též za účasti Národní lékařské knihovny) společně smlouvu o účelovém sdružení prostředků a pověřily Národní knihovnu garantovat projekt a zastupovat skupinu ve smluvním vztahu vůči ČVUT. Problém malé prostupnosti linek se však netýká jen knihoven: obecně v mezinárodním kontextu se může stát příčinou odstavení České republiky na vedlejší cestu mimo budované informační dálnice. Nejen knihovny, ale i všechny další instituce, pro něž představuje telekomunikační síť elementární podmínku spolupráce, resp. jejich zřizovatelé, by měli vznést důrazný apel k příslušnému resortu na zajištění vysoké kvality a prostupnosti telekomunikační sítě.

Pokud jde o plnění smluvního vztahu s obchodním partnerem – izraelskou firmou ExLibris, projednávají se jednotlivé položky přejímacích protokolů, tzv. Akceptancí. Protože je nutno řešit některé problémy či nedostatky systému, z nichž část je důsledkem nesplnění předem definovaných požadavků, bylo dohodnuto, že systém zatím nebude zaplacen do plné výše celkové smluvné částky a zbývající částka bude vyrovnána až po dopracování systému firmou. Také poplatky za údržbu SW budou v roce 1995 o to sníženy a pro rok 1995 budou ještě uhrazeny z grantu Mellonovy nadace. Pro rok 1996 pak musejí knihovny CASLIN počítat s částkou na poplatky za údržbu SW již ve svých rozpočtech.

Další významnou a obtížnou kapitolou je zpracování bibliografických dat. CASLIN se jednoznačně přihlásil k dodržování mezinárodních standardů, norm a doporučení tím, že se rozhodl definitivně pro bibliografický výměnný formát UNIMARC, katalogizační pravidla AACR2 a doporučení ISBD. Katalogy knihoven a souborný katalog CASLIN se bude podle dohody mezi současnými účastníky CASLIN plnit bez vzájemných kompenzací ze tří zdrojů: jsou to

- a) záznamy ve strojem čitelné podobě, které jsou už nyní k dispozici z předchozích automatizovaných systémů: vytvořené konverzní programy již umožnily převést do ALEPHu záznamy z různých formátů a jejich verzí, tj. z ASNBK a MAK S v Národní knihovně, z TINLIBu v úpravě pro Moravskou zemskou knihovnu, ze Systému Národní bibliografie (později IKIS) ve Slovenské národní knihovně a z vlastního systému na databázi Magic v Univerzitní knihovně v Bratislavě;

- b) záznamy, které vznikají zpracováním běžného přírůstku: zde je vhodné připomenout, že zpracování národní produkce dokumentů je úkolem především národních knihoven, tj. národních center CASLIN, přičemž nejcennějšími hodnotami této služby jsou přesnost, úplnost a včasnost. Mnohé se v té věci již podařilo. Pokud jde o časové hledisko, Národní knihovna dospěla ve zpracování domácí produkce pro národní bibliografii téměř ke stavu aktuálnosti (viz např. vydání národní bibliografie na CD-ROM s měsíčními aktualizacemi), nicméně jde stále jen o aktuálnost relativní, tj. vůči datu dodání exempláře dokumentu, z něhož se záznam vytváří, do knihovny, nikoli vůči datu jeho vydání resp. jeho příchodu na trh. Včasnost dodávání povinného výtisku zůstává tedy limitujícím faktorem, zakotveným i v novém zákoně o neperiodických publikacích, který vejde v účinnost počátkem příštího roku; sice se podstatně redukuje počet povinně odevzdávaných exemplářů, což by spolu se zostřenými sankcemi snad mohlo zvýšit kázeň vydavatelů, nicméně maximální lhůta dodání povinného výtisku je stanovena do 30 dnů po dni vydání publikace. Národní knihovna ovšem nemůže kvůli včasnosti národní bibliografie opatřovat výtisk jinou cestou, tj. např. jej nakupovat. Ukazuje se, že bude nutné na rozhodujících místech opět zahájit jednání ve věci povinného výtisku a tento stav pokud možno změnit, nejlépe prosazením termínu pro odevzdání povinného výtisku ještě před uvedením publikace na trh (jako je tomu např. ve Francii). Problémem je však také neúplnost národní registrující bibliografie, proto by bylo velmi žádoucí uvést do života kooperační systém pro zpracování knih, podobně jako je tomu u zpracování seriálů a článků: regiony by měly poskytovat spolehlivé informace o regionální produkci. Státní vědecké knihovny sice byly novým zákonem zbaveny práva na úplný povinný výtisk, ale právě proto, že nakladatelé budou muset odevzdávat jen pět exemplářů, přičemž pátý bude výtisk regionální, je snad možno doufat ve zlepšení jejich kázně, a tím i úplnosti povinného výtisku;
- c) záznamy, které budou produktem retrospektivní konverze katalogů: cílem je dosáhnout pokud možno brzkého zpřístupnění co nejobjemnějšího retrospektivního souboru dat, což je jak známo nesmírně náročný a nákladný úkol. Racionální cesta je soustředit se převážně na retrokonverzi hlavních katalogů Národní knihovny resp. minulých etap národní bibliografie, a to proto, že pro všechny knihovny právě tento materiál představuje zdroj dat pro zpřístupnění převážné části jejich fondů. Projekt převodu generálního katalogu universálního fondu NK, který rozvrhuje celý proces na tři etapy, z nichž první umožní velmi brzy využití počítače pro vyhledávání v katalogu už před vlastním vytvořením

databáze, obdržel grant od Mellonovy nadace a s dodatečnou podporou z prostředků určených na dofinancování CASLIN se nyní už rozbíhá (v dalším odkazují na několik detailních již publikovaných příspěvků). Pokud jde o retrospektivní konverzi katalogů CEZL, kterou předpokládal Společný záměr citovaný v úvodu, po analýze jsme v Národní knihovně rozhodli o převodu souborného katalogu periodik, který je ve strojem čitelné podobě budován již dvacet let a jehož převod je reálný a možný. Na druhé straně, v případě souborného katalogu monografií, který existuje a je dosud budován pouze v listkové podobě (data však už jsou resp. mohou být dodávána na strojem čitelných nosičích), jsme po vyhodnocení výsledku analýzy rozhodli jeho retrokonverzi nepodnikat, nýbrž zahájit budování souborného katalogu integrací strojem čitelných dat a katalogů účastnických knihoven CASLIN.

Určitou speciální iniciativou v rámci projektu CASLIN je podpora technické vybavení technologických linek mikrografického zpracování dokumentů s cílem umožnit, aby se existující sbírky mikromedií mohly stát součástí tzv. EROMM – Evropského registru (de facto souborného katalogu) mikrografických dokumentů. K tomu je třeba vytvořit záznamy dokumentů na mikromediích. V souborném katalogu CASLIN pak budou k dispozici pro informaci jak čtenářům, tak také každé instituci, která bude volit tuto cestu ochrany svého fondu.

Nicméně k podstatě projektu CASLIN patří spolupráce v souborném katalogu. Problematice souborného katalogu bude věnován speciální příspěvek obsahující všechny potřebné detailní informace. Zde stručně jen tolik, že Národní knihovna připravila již všechno potřebné k zahájení jeho provozu; zkušebně po určitou dobu již přijímá pro souborný katalog záznamy ve Výměnném formátu, provádí jejich údržbu a úpravy v MAKSu a periodicky aktualizuje na ALEPHu. Dnes je vystavována v síti část souborného katalogu zahraničních periodik a adresář CEZL v ALEPHu. Ještě je potřeba úplně dokončit projekt organizační podoby a smluvních vztahů, práv a povinností při spolupráci na budování a využívání souborného katalogu včetně účtovacích mechanismů. Jako klíčový a nejobtížnější problém se ukázalo shodnout se na podobě záznamu pro souborný katalog, o čemž dosud probíhají jednání.

3. Budoucí spolupráce

Tolik v přehledu o dosavadním stavu realizace projektu. Jak bude pokračovat budoucí spolupráce v rámci CASLIN? Především je třeba mít na mysli, že z formálně-právního hlediska je ve skutečnosti to, co se označuje CASLIN, stále jen konsorciem založeným na dohodě čtyř knihoven (dvou českých a dvou slovenských) realizujících konkrétní projekt, který je dosud

dotován grantem Mellonovy nadace a Pew Charitable Trusts. Účastníci mají mezi sebou trojí druh vazby a závazků:

- 1) čtyřstrannou vzájemnou dohodu (Společný záměr)
- 2) společný závazek vůči Mellonově nadaci a Pew Charitable Trusts: čerpání grantu, které tyto subjekty skupině CASLIN udělily, je podmíněno realizací projektu CASLIN způsobem a za podmínek stanovených předloženým projektem
- 3) smlouvu s firmou ExLibris – dodavatelem integrovaného knihovnického systému ALEPH, v níž je sice skupina čtyř knihoven nazývána souhrnně CASLIN, ale smluvním partnerem je každá z nich zvlášť

CASLIN jakožto projekt spolupráce v síti má dnes už i institucionální zakotvení ve formě pověření ve Statutu Národní knihovny ČR podepsaném ministrem kultury v únoru letošního roku, podle něž je Národní knihovna národním centrem CASLIN (Česká a slovenská knihovní informační síť) a koordinačním pracovištěm pro jednotnou aplikaci příslušných standardů a norem. Konkrétní aplikace tohoto ustanovení v organizačním řádu NK vyústila v ustavení samostatného Útvary pro CASLIN, který jako výkonný orgán realizace projektu CASLIN pod řízením hlavního manažera projektu koordinuje spolupráci uvnitř projektu v ČR a v rámci projektu i se SR, koordinuje zavádění společného systému ALEPH v knihovnách, které jsou účastníky projektu, zajišťuje jednání s dodavatelem systému, resp. subdodavatelem techniky pro realizaci projektu, koordinuje práci odborných pracovních skupin CASLIN, zajišťuje organizačně provoz sítě a zajišťuje sekretariát realizace projektu včetně přípravy podkladů pro jednání rozhodujících orgánů CASLIN. Jestliže uvedený objem činností byl jen jednou z oblastí činnosti a zodpovědnosti doposud jediného ředitele jediného útvaru, který současně zajišťoval automatizaci Národní knihovny, programovou podporu a aplikace pro knihovní systém, je z toho patrné, do jaké míry už bylo urgentní novým způsobem rozčlenit útvary Národní knihovny a toto enormně soustředěné zatížení racionálně distribuovat.

Jak se dosud vyvíjela organizace a řízení projektu, jak vypadaly vzájemné dohody o pravidlech jednání? V dokumentu Společný záměr, z něhož bylo v úvodu citováno, se procedury a způsoby společného rozhodování týkají jen tři prohlášení: prvním je závazek vybrat dodavatele integrovaného systému cestou veřejné soutěže a s pomocí nezávislé konzultace. Další dvě ustanovení se týkají způsobu budoucí spolupráce:

- Detailní postup jednotlivých kroků, nepředvídané okolnosti a další postup po splnění uvedeného záměru bude dohodnut a schvalován rovněž vždy společně.

- Pro dosažení shody v dalším využívání a rozvoji sítě je třeba založit Asociaci českých a slovenských knihoven jako platformu pro trvalé dohadování a koordinaci.

V první etapě do konce roku 1993 bylo postavení a složení orgánů CASLIN následující: rozhodujícím tělesem byla čtyřčlenná Rada ředitelů, tj. statutárních představitelů právnických osob, které společně (na základě výše uvedených vzájemných závazků) tvořily konsorcium, v čele s předsedou. Doporučujícím a současně výkonným orgánem byla osmičlenná Rada expertů složená z manažerů projektu a systémových knihovníků z každé knihovny v čele s hlavním manažerem; tato expertní rada kromě jiného také provedla výběr a doporučila integrovaný systém pro projekt. Protože spektrum odborných otázek a expertních prací na projektu se neustále rozšiřovalo a přesáhlo již možnosti malé skupiny expertů, byla na počátku roku 1994 ustavena širší Rada ředitelů a manažerů CASLIN k projednání a rozhodnutí všech otázek společně. Rada expertů byla zrušena a nahrazena tematickými odbornými pracovními skupinami, a to pro jmenové zpracování, věcné zpracování, souborný katalog, retrospektivní konverzi katalogů, pro techniku, pro mikrografii a konečně pro implementaci ALEPH. Účelem i důsledkem tohoto opatření bylo mj. zapojit širší skupinu odborníků z knihoven CASLIN do problémů a podpořit jejich profesní růst tím, že budou zodpovědní za přípravu odborných podkladů a doporučení pro rozhodnutí s důsledky pro celou spolupracující komunitu. Navíc byla vedoucím jednotlivých pracovních skupin dána pravomoc podle uvážení přizvat k práci ve skupině i odborníky z dalších institucí. Režim, frekvence a způsob práce jednotlivých pracovních skupin byl různý: některé se scházejí resp. komunikují velmi intenzivně, jiné po dohodě přerušily svou činnost jako už neaktuální (skupina pro techniku) nebo věcně už bezpředmětnou (skupina pro retrospektivní konverzi). Skupina pro implementaci ALEPH se bude se souhlasem Rady CASLIN transformovat ve sdružení uživatelů ALEPH s tím, že do konce roku 1995 bude koordinátorem NK a v říjnu t.r. by měla být projednána další spolupráce. Sdružení uživatelů ALEPH by bylo dobrovolné a otevřené, bez finančních vkladů.

Mezitím mnohé knihovny v ČR i v SR začaly intenzivně projevoval zájem o spolupráci v rámci CASLIN. Mezi některými z nich v roce 1994 také do různé míry vykrystalizovaly už některé konkrétní projekty meziknihovní spolupráce v sítích deklarující se otevřeně jako subsystemy CASLINu; Mellonova nadace pak projevila ochotu (v rámci nové iniciativy se souhrnným názvem CASLIN+) předložené projekty posoudit a příp. financovat. Jsou to projekty:

LINCA (Library Information Network in the Czech Academy of Sciences) – mnohostranná kooperace knihoven vědeckých ústavů ČAV a vytvoření souborného katalogu v KNAV; projekt v letošním roce již obdržel grant ve výši 350 tis. USD;

MOLIN (MORavian Library Information Network) – čtyřstranná kooperace Státní vědecké knihovny a knihovny University Palackého v Olomouci, Moravské zemské knihovny a knihovny Masarykovy university v Brně; projekt je v přípravě;

KOLIN (KOšice Library Information Network) – trojstranná kooperace knihovny University P.J.Šafárika, knihovny Technické university a Státní vědecké knihovny v Košicích; projekt je v přípravě.

Je zde tedy už velká skupina subjektů zainteresovaných na spolupráci v rámci CASLIN, nicméně s různým stupněm skutečné vazby na něj. Dnes tedy ve vztahu ke CASLIN lze rozlišit knihovny, které

- a) čerpají z grantu na realizaci projektu CASLIN (konsorcium),
- b) v rámci CASLIN Plus realizují projekt na základě už přiděleného grantu, nebo připravují projekt k předložení,
- c) projevují předběžně zájem o spolupráci v rámci CASLIN.

Pro současnou a zejména budoucí spolupráci je třeba si vyjasnit vzájemné vztahy a optimální organizační platformu, jinými slovy prostor, v níž spolupráce bude probíhat.

Pokud jde o knihovny v rámci tzv. CASLIN+ a současný vztah k nim, byly přizvány ke společným poradám a staly se od loňského prosince řádnými členy Rady ředitelů a manažerů CASLIN, avšak zatím s tou úpravou, že po dobu, kdy trvá financování projektu CASLIN z prostředků grantu uděleného na základě konkrétní dohody čtyř ředitelů, může být při rozhodování o věcech, které s tímto financováním přímo souvisejí, hlas představitelů uvedených projektů CASLIN Plus pouze poradní. Zástupci CASLIN+ jsou členy pracovních skupin CASLIN.

K ostatním knihovnám zatím nebyla žádná forma vztahu ustavena, nicméně faktická účast je možná, jak bylo zmíněno, na odborné práci, a kromě toho na některých školicích podnicích CASLIN.

Rokem 1995 skončí čerpání prostředků z grantu uděleného Mellonovou nadací na původní projekt CASLIN. Skončí tedy zmíněné závazky čtyř knihoven vůči Mellonově nadaci. Vůči dodavateli systému pak po přijetí všech modulů systému zbudou závazky v podobě podmínek a smluvních lhůt. CASLIN začne „žít svým životem“, účastníci budou vázáni pouze základní dohodou o Společném záměru z roku 1991. Pod značkou CASLIN nebude možno už vidět v úzkém slova smyslu jen čtyřčlennou skupinu knihoven se závazkem vůči zahraničním nadacím: bude to koncept spolupráce v síti, popsáný základním způsobem v dohodě o Společném záměru, který už nabyl své základní konkrétní technické a organizační podoby a očekává svůj rozvoj a vlastní uskutečnění tím, že se k němu připojí další knihovny. Jako nosný a reálný koncept byl ostatně také uznán orgánem státní správy – Ministerstvem kultury ČR,

kteře jednak poskytlo prostředky na dofinancování projektu CASLIN a na poplatky za užívání sítě INTERNET pro jím řízené knihovny, jednak zakotvením zmíněného pověření ve Statutu Národní knihovny položilo pro CASLIN institucionální zárodek, a konečně v podobě návrhu Program rozvoje knihoven jako součást rozvoje informačních dálnic ČR navrhlo vládě ČR program systematické podpory knihoven, aby byly schopny se začlenit do spolupráce v síti, jejímž je CASLIN základem.

Budoucí spolupráce může mít různé podoby. Může se odvíjet pouze ze zcela pragmatického základu daného pravidly spolupráce resp. sdílení souborného katalogu a tak říkajíc se nenutit do zastřešujících smluvních či spolkových vztahů. Výhodou by snad bylo, že veškerá administrativa a organizační práce by měla své centrum pouze v příslušných útvech Národní knihovny, ovšem za předpokladu, že i do budoucna, kdy se bude provoz souborného katalogu rozvíjet a bude si vyžadovat zvyšující se náklady, knihovna bude stále moci počítat ve svém rozpočtu se státní dotací na tento účel, anebo budou provoz pokrývat dostatečně vysoké úhrady za odebírané záznamy. Nevýhodou je však právě fakt, že nejen správa katalogu, ale i jeho finanční otázky a rozhodování o dalším rozvoji a všech věcech souborného katalogu by bylo institucionálně jen v rukou Národní knihovny, která by takto byla jen jednostranně producentem určité služby. Souborný katalog tak nebude společným zájmem a společným dílem.

Subjekty, které se hlásí ke spolupráci v rámci CASLIN, projevují tím souhlas s principy Společného záměru: jejich záměrem, vůlí a zájmem je spolupracovat na budování a využívání společného zdroje informací a podílet se také na dalších efektech a výhodách, které z toho vyplývají. Uskutečnění cílů projektu by tudíž mělo být bráno jako společné dílo, na něž by měly mít všechny zainteresované subjekty rovnou míru vlivu. Forma jejich vzájemného vztahu by tedy měla mít charakter partnerství. Rozhodnutí pro určitou právní formu vzájemného vztahu by mělo vycházet právě z podobné úvahy, která povede k ujasnění důvodu sdružování. Je možno uvažovat v různých směrech:

varianta a)

Společným záměrem subjektů je uskutečnění společného konkrétního cíle, možno říci projektu, který je předem znám včetně rozpočtu nákladů a potřeby práce atd. Jde o budování něčeho společného, co přináší všem zúčastněným konkrétní užitek, něco, co potřebují, ale na co nemají sami dostatečné prostředky, anebo co jim pomáhá ušetřit prostředky (např. na katalogizaci vlastními silami, jestliže se totéž katalogizuje jinde nebo může katalogizovat na jednom místě). Má-li společný zájem tyto rysy, pak se může nejlépe realizovat ve vztahu spolupodílení, kdy se každý subjekt zúčastní takového podniku se svým individuálním plnohodnotným závazkem. Jako svůj podíl

na uskutečnění konkrétního cíle vloží konkrétní sumu práce či majetkových hodnot a bude tak plně zainteresován na tom, aby bylo cíle opravdu dosaženo, ale také na to bude mít vliv. Takovýto druh společného zájmu vede k ustavení skupiny dvou a více subjektů spojených smlouvou o sdružení k dosažení sjednaného účelu, jak to stanovuje Občanský zákoník v §829 a násl. Tento typ sdružení nemá jako takový právní subjektivitu, tu má však každý z účastníků jakožto právnická osoba, proto také k zastupování sdružení navenek může být pověřen jeden z nich. Každý z účastníků tohoto typu sdružení je povinen vyvíjet činnost, resp. poskytnout hodnoty k dosažení sjednaného účelu tak, jak bylo stanoveno ve smlouvě. Závazky ze smlouvy o sdružení jsou vymahatelné stejně jako závazky z ostatních smluv. Příslušnost ke sdružení se zakládá na uzavření smluvního vztahu, které je umožněno každému, kdo je ochoten a schopen plnit podmínky smlouvy (což dává právě podpisem najevo). O schválení vstupu do sdružení se tedy nerozhoduje na žádném gremiu a nežadá se o členství podáváním přihlášky. V případě CASLIN by předmětem takové smlouvy, tj. společným cílem, jehož má být dosaženo, byly principy a cíle vyjádřené ve Společném záměru, který podepsali ředitelé čtyř knihoven CASLIN v roce 1991, a dále pravidla (nebo závazek dodržovat pravidla) souborného katalogu CASLIN jakožto vlastní a konkrétní základ spolupráce. Bylo by věci dohody a smlouvy, jak by si sdružení upravilo pravidla jednání a činnosti. V případě, že by bylo početnější, by si mohlo zvolit radu, do níž by bylo vhodné také přizvat zvnějšku některé vlivné osobnosti, a dále pověřit jednoho z partnerů zastupováním navenek, ustavit výkonné a administrativní těleso nebo tím jednoho z partnerů pověřit, ustavit expertní skupinu či skupiny apod. Podpis smlouvy, jímž se jednotlivé subjekty budou přidávat ke sdružení CASLIN, bude zavazovat k dodržování principů a dohod vyplývajících ze smlouvy, ale nikoli bránit komukoli v jakýchkoli dalších iniciativách ke kooperacím, pokud nebudou s principy smlouvy v rozporu.

varianta b)

Je-li třeba, aby se skupina subjektů stala právnickou osobou, je možnou variantou vytvoření zájmového sdružení právnických osob podle §20f Občanského zákoníku. Jinak je toto řešení také vhodné ke sdružení pro dosažení konkrétního účelu, má však práva a povinnosti vůči vnějšku a společný majetek, jímž odpovídá za případné nesplnění svých závazků. Musí být zaregistrováno včetně zakladatelské smlouvy, stanov, zápisu z ustavující schůze atd.

varianta c)

Pokud je společným záměrem subjektů spíše hájení a prosazování společných zájmů a programů, organizování a společné pěstování určité činnosti, pak se takto charakterizovaný zájem realizuje ve vztahu podpory určité činnosti či programu a formálně je vyjádřen členstvím ve společenství typu občanského sdružení podle zákona č. 83/1990, o sdružování občanů. Jde spíše o záva-

zek vůči kolektivu vyjádřený přihláškou a zpravidla členskými příspěvky. Sdružení rozhoduje o tom, zda nový žadatel o členství bude či nebude přijat. Vzájemný závazek členů asociace má kolektivní charakter a platí jen uvnitř daného kolektivu, navenek není právně vymahatelný. Jedinou sankcí je zbavení členství. Vykonávání vlivu na činnost asociace ze strany členů je upraveno stanovami a zpravidla má charakter většinového hlasovacího mechanismu. Členský příspěvek bývá paušální, není podílem na konkrétních nákladech na určitý cíl. Asociace je právnickou osobou, zastupuje ji pověřená osoba/osoby a činnost vykonává stanovené gremium (výbor apod.). Ke svému vzniku potřebuje registraci u příslušného úřadu, k čemuž musí předložit statut s povinnými údaji a strukturou.

Rada CASLIN se možnou podobou budoucí spolupráce v rámci CASLIN několikrát zabývala. Naposledy posuzovala konkrétní návrh smlouvy o sdružení prostředků k dosažení společných záměrů. Byly oceněny některé výhody tohoto řešení: vzájemný právní vztah na základě řádné smlouvy a tím závaznost pro každý subjekt, neomezený a nikým neovlivnitelný přístup dalších smluvních partnerů (neschvaluje se členství u nově přistupujícího, je to záležitost smluvní), flexibilita ve vzájemném dohadování o případných změnách a doplňcích smlouvy. Na druhé straně je nevýhodou pro knihovny, které jsou nesamostatnými součástmi jiných institucí, např. universitní knihovny, že smluvním partnerem může být zásadně jen právnická osoba. Rada odložila další jednání o formě sdružení s tím, že v případě CASLIN jde o sdružení mezinárodní a je tudíž třeba prověřit, zda existuje analogie v zákonech obou republik, pokud jde o sdružování, vyjasnit otázku možné existence a fungování sdružení přes hranice a dohodnout se na tom, který z obou právních systémů bude pro smlouvu řídicím.

Stav realizace projektu CASLIN je zralý natolik, že mluvit o formách budoucí spolupráce je dnes už žádoucí. Bude užitečné znát názor knihoven a brzy začít věcnou diskusí.

PROGRAM STANDARDIZACE V KNIHOVNICTVÍ

Bohdana Stoklasová

Můj příspěvek se zabývá především uplatněním mezinárodních standardů v české katalogizační praxi. Pod širší název Program standardizace v knihovnictví se však pohodlně vejdou i dva koreferáty, které s tématem mého příspěvku úzce souvisejí.

První koreferát (dr. Zdeněk Bartl, Památník národního písemnictví) se dotkne problematiky tvorby a údržby souborů autorit pro české autory a měl by otevřít diskusi o možnostech spolupráce při tvorbě a údržbě českých autorit (nejen pro jména autorů) a využívání autorit zahraničních.

Druhý koreferát (ing. Martin Svoboda, Národní knihovna ČR) přiblíží účastníkům konference „technické“ standardy související s otvíráním knihoven a prezentací informací o dokumentech a především samotných primárních dokumentů (nejen v textové, ale i obrazové, zvukové a multimediální podobě) v prostředí knihoven bez zdi a informačních superdálnic. I když po našich informačních pěšinkách v současné době často těžko projde krátké textové sdělení, informace o tom, k čemu jednotlivé technické standardy slouží (a k čemu nikoli) je nutná nejen pro rozšíření obzoru a bezpečný pohyb po informačních superdálnicích v zahraničí, ale i k tomu, abychom se vyhnuli chybným a zjednodušeným závěrům z neznalosti (např. že SGML je všelék, který znamená konec formátů MARC i AACR2 atp.).

Mezinárodní standardy v české katalogizační praxi

Úvod

Ještě před několika lety bylo možné hovořit o programu standardizace v českém knihovnictví a příliš se neohlížet na mezinárodní standardy. Právě proto je dnes, kdy se v souvislosti se zapojením do mezinárodní spolupráce bez mezinárodních standardů neobejdeme, situace tak složitá. Zatímco naši zahraniční kolegové-knihovníci měli desítky let na postupné zvládnutí mezinárodních standardů (mnozí z nich se podíleli na jejich přípravě), my je musíme zvládnout během několika měsíců. Protože oblast akvizice se v oblasti mezinárodních standardů teprve stabilizuje a standard pro jednoduché a jednotné nadnárodní využívání, nebo lépe řečeno na systému nezávislé

využívání katalogů knihoven, je před dokončením a navíc spadá spíše do kategorie technických standardů, mezinárodními standardy jsou v současné době u nás zřejmě nejvíce „postiženi“ katalogizátoři. Pro oblast katalogizace existuje celá řada stabilizovaných, v zahraničí široce využívaných standardů, s nimiž se musíme velmi rychle vyrovnat.

Současné období je pro oblast jmenného i věcného zpracování v Čechách obdobím radikálních a bolestných změn. Aplikace mezinárodních standardů vyžaduje změnu léta platných, osvědčených postupů a přijetí cizích, neznámých pravidel hry. Při aplikaci nových integrovaných systémů přecházejí mnohé knihovny na nové standardy. Zvládnutí nového systému samo o sobě není pro pracovníky knihoven jednoduchou záležitostí, málokterý systém umožňuje okamžité a bezproblémové nasazení mezinárodních standardů, byť to v nabídce uvádí jako samozřejmost. A tak je nutné kvůli mezinárodním standardům přesvědčovat a často „lámat“ nejen katalogizátory, ale i dodavatele systémů. Je zde najednou příliš mnoho změn, příliš mnoho neznámých. Standardy jsou aplikovány v „syrové“ podobě, české interpretace vyžadují určité období testování a zrání. Pozice českých katalogizátorů není v žádném případě jednoduchá. Posilou by měla být skutečnost, že se stále přesvědčujeme (naposledy na konferenci European Library Automation Group a z reakcí na naše vyplněné dotazníky zaslané do IFLA a Library of Congress) o správnosti nastoupené cesty, která je trnitá, ale přímá.

Při Národní knihovně České republiky (dále jen NK ČR) vznikly v roce 1995 Komise pro jmenné zpracování a Komise pro věcné zpracování, z jejichž členů bude do konce roku 1995 jmenována Rada pro katalogizační politiku. Je dobře, že tvorba nové katalogizační politiky není jen záležitostí NK ČR, že ostatní knihovny mají zájem ovlivňovat vývoj v této oblasti.

Pro **jmenné zpracování** jsou k dispozici kvalitní mezinárodní standardy, které je nutné přeložit, pochopit, odzkoušet a převzít buď beze zbytku nebo ve formě národních interpretací. Příprava národních interpretací vyžaduje praktickou zkušenost, která nám prozatím chybí. Po několik desetiletí jsme byli odtrženi od ostatního světa, své záznamy jsme s nikým nevyměňovali a mezinárodní standardy nepotřebovali. Proto nám dnes připadají nezvyklé a složité a existuje zde značné riziko vytvoření příliš „národní“ interpretace. Snaha o zachování maxima z toho, na co jsou knihovníci určité země zvyklí, vede k tomu, že standardy jsou po úpravě (interpretaci) více národní než mezinárodní. Že každý zásah do mezinárodních standardů znamená komplikace při výměně záznamů, to již dnes dobře víme. Dvakrát jsme si experimentálně ověřili, že silně národní modifikace mezinárodních standardů není ideálním řešením. Prvním příkladem je Výměnný formát, druhým snaha o vytvoření vlastních katalogizačních pravidel s pouhým přihlédnutím k AACR2. Na otázku, zda se jednalo o chybná řešení, není jednoduché odpovědět. Ve

světle zkušeností, které máme dnes, osobních kontaktů i přístupu k nejčerstvějším materiálům, ano. V době, kdy oba zmíněné materiály vznikaly, však toto vše neexistovalo, pozice mezinárodních standardů nebyla tak jasná, jako dnes. Katalogizátoři byli jen o něco více nepřipraveni „čistě“ mezinárodní standardy přijmout, než jsou dnes. S ohledem na absenci mezinárodních kontaktů a zkušeností a často i originálních textů mezinárodních standardů u nás ale tehdy nebyl nikdo, kdo by standardy v čisté, nemodifikované podobě pochopil, vysvětlil a prosadil. Dnes je situace jiná, máme přístup nejen k posledním verzím standardů, ale i k jejich návrhům, navázali jsme přímé kontakty s jejich tvůrci, jejich praktické aplikace jsou nám dostupné. Na základě získaných mezinárodních zkušeností i vlastních, národních, zkušeností a omylů musíme pečlivě vážit, co je pro nás skutečně nepřijatelné a co se nám pouze nelíbí, protože je to nezvyklé. Již jsme si vyzkoušeli, že veškeré zásahy do mezinárodních standardů znamenají nutnost konverzí, jejichž náročnost je přímo úměrná počtu a závažnosti provedených změn. Důsledky některých zásadních změn neodstraní ani nejkvalitnější konverze.

Ve **věcném zpracování** je situace dobrá v oblasti systematických selekčních jazyků, kde požíváme mezinárodně uznávaný a srozumitelný systém MDT. V současné době překládáme jeho aktualizovanou verzi. Překlad by měl být dokončen do konce roku 1995 a v roce 1996 vydán tiskem. Pro předmětová hesla je možné vycházet z filozofie ve světě nejrozšířenějších LCSH (Library of Congress Subject Headings). Detailní analýza tohoto předmětového selekčního jazyka prokázala, že úplné převzetí (včetně překladu lexiky) není reálné nejen s ohledem na odlišný charakter českého a anglického jazyka, ale i s ohledem na množství hesel pro nás nadbytečných na jedné straně a vysoké procento hesel pro nás potřebných, která v LCSH chybí, nebo jsou uvedena nepřesně/chybně, na straně druhé. V zájmu zajištění co nejlepšího mezinárodního přístupu k našim záznamům bychom od roku 1996 rádi vybavili záznamy české knižní produkce LCSH v angličtině a/nebo anglickým překladem předmětových hesel NK ČR (dále jen PHNK) v případech, kde v LCSH potřebný výraz chybí. Odborníky na věcné zpracování čeká kromě analýz zahraničních podkladů a záznamů velké množství koncepční práce, testování, vyhodnocování a zobecňování získaných poznatků. Je třeba najít optimální způsob koexistence vybraných znaků MDT, přísně řízených PHNK i volně tvořených (doplňkových) klíčových slov.

Zatímco pro jmenné zpracování je k dispozici množství složitých, pro nás nezvyklých, mezinárodních standardů, s nimiž se musíme vyrovnat ve velmi krátké době, protože jít vlastní cestou není rozumné, pro věcné zpracování máme jednoznačné vodítko pouze pro systematický selekční jazyk (MDT). Pro předmětové selekční jazyky můžeme hledat s ohledem na specifickou povahu českého jazyka ve světě pouze inspiraci a dále musíme jít vlastní ces-

tou. Tolik obecná charakteristika změn, které probíhají ve jmenném i věcném zpracování. Dále se jim budeme věnovat detailněji.

Jmenné zpracování

Základními standardy jsou ISBD, UNIMARC a AACR2. V dalším textu je uvedena jejich charakteristika, informace o českých (slovenských) překladech a příklady záznamů podle jednotlivých standardů.

ISBD

Doporučení ISBD (International Standard Bibliographic Description – Mezinárodní standardní bibliografický popis) u nás již zdomácněla. Podnět ke vzniku mezinárodního standardního bibliografického popisu byl dán v rámci IFLA v roce 1969. Postupně vznikl soubor doporučení pro popis různých druhů dokumentů, který obsahuje specifikaci údajů pro popis jednotlivých druhů dokumentů, určuje pořadí, v němž mají být údaje uvedeny a interpunkci, která je odděluje (přesněji řečeno, která jednotlivým údajům předchází). Soubor doporučení ISBD usnadňuje výměnu záznamů z různých zdrojů, minimalizuje jazykovou bariéru a umožňuje relativně snadnou konverzi tištěných (strojem psaných) bibliografických (katalogizačních) záznamů do strojem čitelné podoby.

NK ČR připravuje a vydává české překlady ISBD. Překlady jsou úplně a doslovné, kromě původních příkladů obsahují i české příklady.

Překlady dosud vydané:

ISBD(G)	Všeobecný mezinárodní standardní bibliografický popis
ISBD(M)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro monografie
ISBD(S)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro seriálové dokumenty
Rozpracované překlady připravované k tisku v roce 1995	
ISBD(CM)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro kartografické dokumenty
ISBD(PM)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro tištěné hudebniny
ISBD(NBM)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro neknížní dokumenty
ISBD(CF)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro počítačové soubory
ISBD(A)	Mezinárodní standardní bibliografický popis pro staré tisky
ISBD(CP)	Směrnice pro použití ISBD při analytickém popisu

Překlady všech ISBD jsou dostupné ve slovenské verzi.

Příklad – záznam podle ISBD:

Tarot : klíč k iniciaci / Pierre Lasenic ; kresby karet a symbolů Vladislav Kužel. – Praha : Trigon, 1994. – 238 s. : obr., tab. – (Ametyst)

Faksimile 1. vyd. z r. 1940

ISBN 80-85320-42-8 (brož.)

UNIMARC

Cestu pro UNIMARC připravil již zmíněný Výměnný formát, který ukázal katalogizátorům katalogizační lístky v nezvyklé, zpočátku vehementně odmítané, podobě. Výměna záznamů mezi českými knihovnami prokázala užitečnost Výměnného formátu, přechod na UNIMARC byl připraven bohatými diskusemi na toto téma v českém knihovnickém tisku, na řadě seminářů a konferencí.

Bibliografický formát UNIMARC vznikl v roce 1977, v době, kdy již existovala celá řada formátů typu MARC (dnes existuje údajně okolo 90 variant formátu MARC) s cílem usnadnit mezinárodní výměnu bibliografických záznamů. Formát prošel postupně několika úpravami a začal se uplatňovat v praxi. Stal se modelem pro nově vznikající národní formáty, mnohde byl využit jako formát interní. V současné době je nejnovější verzí druhé vydání – UNIMARC Manual : bibliographic format z roku 1994. Vydání českého překladu připravuje NK ČR na konec roku 1995. K dispozici je i slovenský překlad vydání z roku 1987.

Při porovnání Výměnného formátu a UNIMARCu zjistíme několik odlišností, např. použití indikátorů, řady kódovaných (mezinárodně srozumitelných) údajů, opakovatelná pole i podpole, důsledné oddělení zápisu popisných a selekčních údajů (souvisí s vazbou na soubory autorit).

Příklad – bibliografický záznam ve Výměnném formátu:

MFN 123456

01 ^ nTarot ^ pklíč k iniciaci

02 a

06 ^ bPierre Lasenic ^ jPierre de ^ gLasenic

07 ^ ailu ^ bkresby karet a symbolů ^ kVladislav ^ pKužel

40 ^ mPraha ^ nTrigon ^ d1994

44 ^ s238 s. ^ vobr., tab.

45 ^ nAmetyst

46 ^ vFaksimile 1. vyd. z r. 1940

47 ^ vbroz. ^ n80-85320-42-8

50 ^ h133

54 tarot – iniciace imaginační – pojednání

55 ^ kkaretní symboly

55 ^ kvelká arkána

Příklad – bibliografický záznam ve formátu UNIMARC:

Label —nam##22—###450#
001 123456
005 19950321000000.0
010 \$brož.\$z80-85320-42-8
100 \$a19950321d1994###m##y0czey0103####ba
101 0# \$acze
102 \$aCZ
105 \$aa###z###000yy
200 1# \$aTarot\$eklič k iniciaci\$fPierre Lasenic\$gkresby karet a symbolů Vladislav Kužel
210 \$aPrahacTrigon\$d1994
215 \$a238 s.\$sobr., tab.
225 2# \$aAmetyst
324 \$aFaksimile 1. vyd. z r. 1940
410 #0 \$12001#\$aAmetyst
606 0# \$atarot\$xiniciace imaginační\$xpojednání
610 0# \$akaretní symboly
610 0# \$avelká arkána
675 \$a133
700 #1 \$aLasenic\$bPierre de\$f1900-1944\$4070
702 91 \$aKužel\$bVladislav\$4440
801 #0 \$aCZ\$bNárodní knihovna České republiky\$19950807

Na bibliografický formát UNIMARC navazuje formát UNIMARC/Autority, který specifikuje formu zápisu autoritních údajů ve strojem čitelném záznamu. Česká verze tohoto formátu byla připravena v NK ČR a nyní je v tisku.

Příklad – záznam autority ve formátu UNIMARC:

Label —x###22—b##45##
001 nkr4321
005 19950321000000.0
100 \$a19950321aczey0103####ba
150 \$ay
152 \$aAACR2
200 #1 \$aLasenic\$bPierre de\$f1900-1944
400 #1 \$0Dila tohoto autora viz jeho pseudonym:\$aKohout\$bPetr
400 #1 \$aLasenic\$bPierre
801 #0 \$aCZ\$bNárodní knihovna České republiky\$c19950807
810 \$aČeskoslovenský biografický slovník, 1992

Pro formát UNIMARC (bibliografický formát i formát pro autority) platí, že dávají návod, do kterých polí a podpolí zapisovat jednotlivé údaje, jakými indikátory je předznamenat a kterými kódovanými údaji pro vyhledávání a/nebo pro technické zpracování záznamu doplnit. Obsahem jednotlivých

polí se však (s výjimkou labelu a kódovaných údajů) nezabývá – ten je dán pravidly popisu, v našem případě AACR2.

AACR2

Anglo-americká katalogizační pravidla (AACR2) jsou dnes u nás horkým tématem. O jejich aplikaci již rozhodla Rada ředitelů CASLIN, otevřenou otázkou zůstává míra jejich modifikace v rámci národních interpretací. Anglo-americká katalogizační pravidla jsou vospělou a prakticky ověřenou katalogizační instrukcí, která obsahuje návod pro tvorbu bibliografických záznamů všech druhů dokumentů včetně (na rozdíl od ISBD, s nimiž jsou úzce svázána) návodu pro výběr a formu selekčních údajů. Vnější do popisu všech druhů dokumentů jednotný řád, upřesňují zápis údajů např. stanovením předepsaných pramenů popisu, určením úrovní rozsahu popisných údajů, používáním jednotných příručkových pramenů, propracováním formy záhlaví, včetně korporativního, které bylo u nás dosud využíváno minimálně. Podrobně je zde pojednán unifikovaný název jako prostředek propojení záznamů o dokumentu. Materiál o hlavních rozdílech mezi AACR2 a stávající českou katalogizační praxí připravila NK ČR, v současné době je v tisku. Český překlad AACR2 vydala NK ČR ve dvou částech na volných listech, což umožní doplnění českých interpretací, na nichž pracuje Komise pro jmenné zpracování při NK ČR. V NK ČR proběhlo několik seminářů k AACR2, další se chystají v roce 1995 a 1996. S ohledem na minimum praktických zkušeností je pro nás důležitá účast zkušených zahraničních lektorů. Pracovníci NK ČR se během letošního léta intenzivně věnovali shánění zahraničních školitelů pro AACR2 i sponzorů, kteří by zaplatili jejich účast. Plánovaný seminář „MARC/AACR2 Course : how to make international standards cataloger-friendly“ i materiály, které by na jeho základě měly být vydány, stejně jako příručka k AACR2, kterou vydá NKČR v nejbližší době, snad přesvědčí naše katalogizátory, že podle AACR2 lze i v českých knihovnách docela dobře pracovat.

Příklad – záznam podle AACR2

Lasenic, Pierre de, 1900-1944

Tarot : klíč k iniciaci / Pierre Lasenic ; kresby karet a symbolů Vladislav Kužel. – Praha : Trigon, 1994. – 238 s. : obr., tab. – (Ametyst)

Faksimile 1. vyd. z r. 1940
ISBN 80-85320-42-8 (brož.)

I. Kužel, Vladislav II. Název III. Edice

Věcné zpracování

Problematikou věcného zpracování se zabývá již zmíněná Komise pro věcné zpracování při NK ČR. Protože v označování selekčních jazyků používaných

v českých knihovnách panuje značný chaos, zahájila komise svoji činnost hledáním společného jazyka – tj. sjednocením používané terminologie. Dalším úkolem bude příprava příručky pro tvorbu klíčových slov. Vzhledem k širokému spektru názorů na to, k čemu mají klíčová slova sloužit a především na míru jejich volnosti, to nebude úkol jednoduchý. Od vydání poměrně syrové příručky pro tvorbu a zápis klíčových slov v rámci MAKS však již uplynul dlouhý čas, knihovny získaly řadu praktických i teoretických zkušeností, které stojí za to sepsat, konfrontovat a nabídnout ostatním kolegům.

Protože kooperace českých knihoven v oblasti věcného zpracování se teprve rozbíhá, popisuje další text především situaci v NK ČR.

MDT

V NK ČR probíhají práce na překladu UDC Master Reference File. Materiál obsahuje zhruba 60.000 znaků MDT ve formě báze dat v systému CDS/ISIS. NK ČR získala od Konsorcia pro MDT v Haagu licenci na překlad, který bude dokončen koncem roku 1995 a v roce 1996 bude vydán v tištěné podobě. Na základě této nejnovější verze MDT bude v NK ČR v co nejkratší době připraven aktualizovaný soubor vybraných znaků MDT.

Předmětová hesla

Náhrada systému CDS/ISIS systémem ALEPH je doprovázena náhradou Výměnného formátu formátem UNIMARC, kde se různé typy předmětových hesel (PH) zapisují do zvláštních polí (pole pro personální PH, korporativní PH, geografická PH, PH pro dokumenty, kde je předmětem autor a jeho dílo, anonymní dílo atd.) ALEPH umožňuje kontrolu PH proti souborům autorit. Pro plné využití této možnosti je nezbytné opustit dlouhé, zejména v popisu českých knih pro národní bibliografii často unikátní, řetězce PH a vytvářet hesla kratší, konciznější. Je nutné využívání stejné autoritní podoby jmen, korporací, názvů atd. ve jmenném i věcném zpracování. Sjednocení až dosud rozdílných přístupů bude velmi obtížným úkolem. PH vytvářená podle nové koncepce a zapisovaná podle formátu UNIMARC se svou formou i pojetím liší od tradičních PH tvořených a zapisovaných podle ČSN 01 0188. Pro odlišení se nová hesla, z nichž bude postupně vznikat přísně řízený slovník, nazývají předmětová hesla Národní knihovny ČR (PH NK).

Příklad – PH podle dosavadní praxe NK ČR:

Evropa – Asie – civilizace starověké – původ společný – nálezy archeologické – studie

Příklad – nová PH NK

civilizace starověké – Evropa – nálezy archeologické – studie civilizace starověké – Asie – nálezy archeologické – studie nálezy archeologické – civilizace starověké – studie

Klíčová slova

V pojetí NK ČR nejde o klíčová slova automaticky generovaná z názvových údajů či jiných částí bibliografického záznamu, ale o výsledek obsahové analýzy dokumentu. Jednoslovné či víceslovné lexikální jednotky vyjadřují dílčí témata, která nelze postihnout přísně řízenými předmětovými hesly. Klíčová slova jsou tedy doplňkem PH NK a neopírají se o řízený slovník.

Příklad – vzájemný vztah PH NK a doplňkových klíčových slov PH NK:

606 0# \$aantibiotika – dávkování – příručky

KS:

610 0# \$apenicilin

610 0# \$apendepon

610 0# \$aampicilin

610 0# \$atetracyklin

Následující příklad je ukázkou zápisu jednotlivých druhů PH NK do zvláštních polí, a respektování struktury i formy jména autora použité ve jmenném zpracování. Za povšimnutí stojí i kódované chronologické a geografické údaje v polích 660 a 661.

Příklad – PH NK – složitější případ (včetně dalších údajů věcného popisu)

600 #1 \$aShakespeare\$bWilliam\$f1564-1616\$dramata\$studie

606 #0 \$adrama anglické\$zstol. 16., léta 90. – stol. 17., léta 10.\$studie

610 #0 \$aalžbětinské drama

660 \$aae-uk-en

661 \$at9u1

675 \$a820-2

675 \$a82.033

Závěr:

Příspěvek ilustruje množství dramatických změn, s nimiž se musí naši katalogizátoři ve velmi krátké době vyrovnat. Mnohé z vás jistě napadnou otázky: Skutečně musí? A proč? Nebylo by možné si usnadnit život a vytvořit kompromisní formát i pravidla? Neměli bychom zůstat více „sví“? Odhlédneme-li od již popsané zkušenosti s Výměnným formátem a snahou o vytvoření vlastních katalogizačních pravidel, účast v pracovní skupině pro „Format integration“ na European Library Automation Group v červnu 1995 v norském Trondheimu, kde byly NON-MARC formáty odsunuty „mimo hru“ a jedním ze závěrů byla i nutnost mezinárodní integrace katalogizačních pravidel, stejně jako množící se dotazníky mezinárodních knihovnických organizací, asociací a klíčových knihovnických institucí mapující mezinárodně využitelné (tj. standardní) produkty hovoří jasně o tom, že nikoli. Formát

MARC, AACR2 ani ISBD nejsou ideální. Jsou však tím nejlepším (a nejrozšířenějším) v dnešním knihovnickém světě. Pokud se neobjeví něco převratně lepšího, na čemž se světová knihovnická komunita dohodne a do čeho bude ochotna a schopna převést stovky miliónů existujících záznamů, jejichž důležitost s možností zpřístupnění primárních dokumentů na Internetu nikterak neklesá, ale právě naopak, budou pro nás UNIMARC, AACR2 a ISBD nejvhodnější, i když trnitou, cestou. Dojde-li ke změně, budou nepochybně vytvořeny kvalitní nástroje pro převod standardních produktů. Konstatování, že zmíněné mezinárodní standardy nejsou ideální, tedy rozhodně neznamená, že bychom se jim (s ohledem na potenciální možnost jejich přetavení v jinou, vyšší, ale dosud neznámou kvalitu) měli vyhnout. Umetené dezintegrační národní cestičky jsou lákavé, ale v době výrazných integračních tendencí (nejen) v našem oboru, slepé.

Změny ve věcném zpracování jsou rovněž nevyhnutelné – vyhledávání ve velkých bázích dat bez přísné řízenosti a kvalitních souborů autorit je svízelné. Je nutné projít cestou hledání, testování, zobecňování, ale i nevyhnutelných omylů a jejich napravování. Nejen v teoreticko- systémové rovině, ale i v oblasti služeb čtenářům. Jejich způsob vyhledávání a spokojenost či nespokojenost budou důležitou zpětnou vazbou. Uvádění anglické formy LCSH nebo anglického ekvivalentu PH NK je důležité pro mezinárodní zpřístupnění našich dokumentů. Nejsme jedinou zemí, která se k podobnému kroku chystá, což úzce souvisí s již zmíněnými integračními trendy.

Poznámka: Pro článek jsem použila podklady z nejnovějších materiálů svých kolegyně z NK ČR. Dosud není jasné, kde a kdy budou materiály publikovány, takže není možné je zde ocitovat. Pro ty, kdo mají zájem o detailnější informace, uvádím alespoň okruhy a jména kolegyně, na které je možné se obracet:

Jmenné zpracování

ISBD, AACR2, terminologie: Dr. Hana Kubalová

UNIMARC: Mgr. Edita Lichtenbergová

Věcné zpracování

MDT, klíčová slova: Mgr. Jitka Slavíková

PH NK, ALEPH: Mgr. Marie Plechšmídová

PH NK, terminologie: Mgr. Marie Balíková

Mezinárodní standardy

v systému ALEPH: Dr. Iva Příbramská

APLIKACE AUTOMATIZOVANÝCH KNIHOVNICKÝCH SYSTÉMŮ V ČR

Anna Stöcklová

Počítače definitivně vstoupily do našeho života. Je mnoho činností, které bez výpočetní techniky nemohou existovat. Pomalu si zvykáme i na jejich přítomnost v domácnostech. Počítačový průmysl je schopný produkovat stále dokonalejší výrobky, co do kapacity paměti, spolehlivosti a rychlosti a zároveň redukovat jejich ceny. Stejné trendy lze pozorovat i v oblasti telekomunikací. Jednotlivá místa na zeměkouli jsou propojována optickými kabely, které umožňují přenos textových i obrazových dokumentů ve velmi krátkém čase. A tak pomalu mizí hlavní bariéry času a prostoru v komunikaci obyvatel. Objevují se nové multimediální dokumenty. Většina textů, před tím než je tištěna na papír, je uložena na počítačové médium. Po technické stránce již není problém takto připravené dokumenty dát uživatelům k dispozici prostřednictvím datové sítě např. Internetu. Že se to dosud nestalo v širší míře, je proto, že zbývá celosvětově vyřešit ochranu autorských práv u těchto médií.

Rozhodně si myslím, že knihovny rozvoj počítačového průmyslu a zejména telekomunikací nemohou ignorovat. Lehce by se jim mohlo stát, že by je časem nikdo nepotřeboval. Počítače do knihoven patří. Pokud jsou správně využívány, nejenže knihovníkům šetří čas a odstraňují nadměrnou manuální práci, ale hlavně skýtají našim uživatelům dokonalejší možnosti při vyhledávání literatury a zkvalitňují a zrychlují výpůjční služby. Naši uživatelé však budou také častěji vyžadovat dokumenty, které nejsou ve fondu naší knihovny, požadovat rešerše a faktografické informace. K tomu nebude stačit pouze autonomní systém knihovny, ale bude potřeba zapojit knihovnu do národní a mezinárodní sítě.

Jaký je stav českého knihovnictví z pohledu těchto perspektiv? Ještě před šesti lety by málokdo z nás mohl doufat v širší využívání počítačů v knihovnách. Nabídka na trhu osobních počítačů byla malá, ceny velmi vysoké. Od mezinárodní organizace UNESCO jsme měli k dispozici databázový systém CDS-ISIS, na kterém se mnozí z nás s různými výsledky učili pracovat s počítači. Z hotových knihovnických softwarů se nabízel pouze systém MAKS a Výpočetní centrum ČVUT pracovalo na vývoji prvního integrovaného knihovnického systému Automatizovaná knihovna. O zapojení byt' jediné knihovny do mezinárodních datových sítí nebylo možno uvažovat.

Nicméně i v takto omezených podmínkách se špičkový odborníci snažili hledět do budoucnosti a připravit pole pro nástup automatizace knihoven u nás. Mám na mysli zejména definování výměnného formátu – standardy, která by umožnila v budoucnosti výměnu dat a jejich konverzi do vyšších systémů.

Po revoluci v roce 1989 se proces automatizace knihoven poněkud zrychlil. Vznikly první komerční firmy, které na trh nabídky další automatizované knihovnické systémy. Počítače i systémy se staly cenově dostupnějšími a zejména mladší generace knihovníků ztrácela nechuť pro práci s počítači. Za podpory Mellonovy nadace byl projektován a posléze realizován projekt CASLIN, který se stal páteří národní sítě knihoven v České republice. Pro tento projekt byly převzaty mezinárodní standardy struktury záznamu – formát UNIMARC a pravidel popisu dokumentů AACR2. Vysokoškolské knihovny a některé významné knihovny v republice se připojily ke globální informační síti Internet. Stále ještě neexistuje žádný orgán, který by koordinoval postup automatizace v knihovnách. Odborníci a knihovnická veřejnost se několikrát do roka scházejí na seminářích, poradách a konferencích, aby se navzájem informovali a sjednotili své postupy.

Velkou nadějí a krokem vpřed by se mohl stát vládní program rozvoje informačních dálnic, který pokud bude schválen, umožní knihovnám napojit se na informační dálnici na našem území.

Konkrétně postup automatizace knihoven v naší republice lze však pouze hodnotit počtem automatizovaných knihovnických systémů a počtem knihoven, které již tyto systémy vlastní.

V České republice je v současné době distribuováno 13 systémů – 9 českých a 4 zahraniční.

Jak jsem již uvedla, počátky nové éry automatizace knihoven jsou spjaty s databázovým systémem CDS-ISIS. Neexistuje přehled o tom, které knihovny vytvořily na jeho základě systém pro knihovnu. Nejznámější a nejrozšířenější jeho aplikací je MAKS (Modulární automatizovaný knihovnický systém), který je vytvořen a distribuován Národní knihovnou v Praze. Byl prodán do 182 organizací a v České republice s ním dosud pracuje 129 knihoven.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven

Vysokoškolské	7
Školní	4
Veřejné	33
SVK	3
Odborné	61
Státní správa a archivy	8
Muzejí	13

MAKS není integrovaný systém. Nabízí pouze možnost zpracování a vyhledávání dokumentů. Dosud je instalován v těch knihovnách, které zatím nepotřebují jiné moduly automatizovaných systémů. Také některé knihovny nemají dostačné finance na výměnu systému a snaží se alespoň ukládat data do souborů MAKS a čekají na vhodný systém vyšší generace, do kterého budou moci svá data konvertovat.

Prvním integrovaným systémem u nás je systém, který byl vytvořen ve Výpočetním centru ČVUT v Praze – Automatizovaná knihovna. Systém obsahuje moduly akvizice, katalogizace, výpůjčky i správu seriálů. Jeho první instalace je datována rokem 1989. Systém zejména funguje v knihovnách ČVUT a vysokých školách. Je dále rozvíjen, ale dalším knihovnám je poskytován bez servisu a bezplatně.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven

Vysokoškolské	9
Školní	1
Odborné	1

Chronologický vývoj instalací

1989	1
1990	2
1993	5
1994	3

Prvním komerčním integrovaným systémem, který se objevil po roce 1989 na našem trhu, je systém SMARTLIB, firmy Lumare z Hradce Králové. Na semináři katedry knihovnictví a vědeckých informací (nyní Ústavu informačních studií a knihovnictví) byl předveden v roce 1991 a ještě v témže roce ho zakoupilo a testovalo 8 knihoven. Od této doby se systém neustále vyvíjí, firma se rozrůstá a kromě 85 instalací v České republice je distribuován také na Slovensko.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven

Věřejné knihovny	33
SVK	2
Školní	14
Vysokoškolské	7
Knihovny státní správy	3
Muzea	3
Odborné knihovny	22

Chronologický vývoj instalací

1991	8
1992	20

1993	14
1994	26
1995	17

Zejména veřejným knihovnám je určen systém LANIUS, který byl vytvořen pracovníky firmy ArrowSys (nyní Kessoft) z Tábora ve spolupráci s tamější Okresní knihovnou. Systém byl koncipován pro potřeby knihovny v Táboře a nyní se stále zdokonaluje. Byla vytvořena i jeho verze pro školní knihovny. Je instalován v 121 knihovnách.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven

Veřejné knihovny	102
Školní	4
Vysokoškolské	2
Státní správa-archivy	3
SVK	1
Muzea	4
Odborné	5

Chronologický vývoj instalací

1991	1
1992	10
1993	42
1994	36
1995	32

Prvním zahraničním systémem, který byl upraven pro české prostředí je systém TINLIB od anglické firmy Information Management and Engineering (IME), který má ve světě 1800 instalací a v České republice 85 instalací zejména ve vysokoškolských knihovnách. Distributorem systému pro Českou a Slovenskou republiku je Ústav výpočetní techniky Univerzity Karlovy v Praze. Obsahuje všechny moduly od akvizice po správu seriálů a pracuje s autoritami.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven

Vysokoškolské knihovny	49
SVK	4
Školní	4
Veřejné	1
Státní správa	9
Odborné	15
Muzea	3

Chronologický vývoj instalací	
1992	9
1993	36
1994	29
1995	7

V roce 1992 byl ve Slovenské lékařské knihovně v Bratislavě instalován česko-kanadský systém Rapid Library, který byl pro české a slovenské prostředí upraven firmou Cosmotron v Hodoníně, která je též jeho distributorem. V České republice je instalován v 11 knihovnách, zejména odborných lékařských. Kromě modulu MVS obsahuje všechny moduly a pracuje s autoritami.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven	
Odborné	12
Muzea	1
Chronologický vývoj instalací	
1993	2
1994	7
1995	4

Významným mezníkem pro automatizaci českých knihoven bylo vytvoření české a slovenské sítě CASLIN. Pro tuto síť byl v konkursním řízení vybrán izraelský systém ALEPH (Automated Library Expandable Program of the Hebrew University). Jeho distributorem pro Českou republiku je firma EX Libris se sídlem v Praze. Ve světě je instalován ve 145 knihovnách a v České republice ve velkých knihovnách zejména v Národní knihovně v Praze, v SVK Brno, které jsou hlavními uzly sítě CASLIN. Dále pak byl zakoupen pro knihovny, které se podílejí na zpracování národní bibliografie – Státní technickou knihovnu a Státní lékařskou knihovnu. Dále byl systém zakoupen pro Základní knihovnu ČAV a na VŠCHT Praha.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven	
Národní	1
SVK	1
Vysokoškolské	1
Odborné knihovny	2
Chronologický vývoj instalací	
1993	1
1994 -1995	4

V Brně na Vysokém učení technickém pod vedením doc.Fendrycha byl vytvořen systém MINIDIKIS, který byl určen převážně pro knihovny VUT.

Přehled instalací podle jednotlivých typů knihoven

Vysokoškolské	52
Školní	4
Odborné	3
Muzejní	1
Chronologický vývoj instalací	
1993	29
1994	30
1995	1

SVK Plzeň vyvíjí systém KIMS (Knihovnicko-informační modulární systém), který je zatím instalován v jedné okresní knihovně.

Na trhu v České republice, zejména v menších knihovnách, najde čásem uplatnění i systém PARIS. Jeho tvůrcem a distributorem je firma PC-CONSULT Zlín.

Na konci roku 1994 byl v České republice představen další zahraniční systém BIBIS. Je to holandský systém, který je připravován pro použití v českém prostředí. Počet instalací v Evropě je kolem 250, v České republice byl instalován v roce 1994 v Okresní knihovně v Pardubicích a podnikové knihovně Rubena Náchod. Systém obsahuje všechny moduly od akvizice po meziknihovní výpůjční službu. Jeho českým dodavatelem je společnost INCAD ltd. v Praze 4.

Mezi nové české integrované systémy se v letošním roce zařazují dva : systém CODEX a MEICO SYSTEM, které zatím testují možnosti konverze dat ve výměnném formátu.

Středoevropská univerzita v Praze již několik let pracuje se systémem Advance, kanadské firmy Geac Computer Corporation. Vzhledem k tomu, že v knihovně jsou zpracovávány zahraniční dokumenty a uživatelé jsou také především zahraniční studenti, systém nebyl dosud přeložen do češtiny.

V seznamu zahraničních systémů z roku 1994 uvedl systém Dynix z Velké Británie 1 instalaci v České republice .

Jak je z uvedených přehledů patrné, po roce 1991 se počet knihoven, které přecházejí na automatizaci zvyšuje. Aktivita knihoven v této oblasti je nejvíce patrná u vysokoškolských a veřejných knihoven. Také z 9 Státních vědeckých knihoven mají všechny výpočetní techniku a instalován jeden automatizovaný knihovnický systém. (1 knihovna dokonce systémy dva). Z 59 okresních knihoven má zakoupený systém 49 knihoven. Ovšem z celkového počtu asi 6 500 knihoven v České republice má zakoupen automatizovaný knihovnický

system pouze 516 knihoven. Bohužel také nemůžeme s jistotou uvést, zda všechny zakoupené systémy jsou funkční. V dalších průzkumech bude nutno zjistit přesné počty fungujících systémů a zejména kvantitu zpracovaných dokumentů. Kvalitu záznamů prověří praxe a souborné katalogy. Teprve tehdy, až se knihovna bude moci na automatizovaný knihovnický systém plně spolehnout a nepovede souběžně manuálně zpracovávanou agendu a tehdy až bude napojena na Internet a zveřejní v něm své fondy a umožní uživatelům vyhledávat v katalozích jiných knihoven, pak budeme moci konstatovat, že proces automatizace v naší republice úspěšně probíhá.

KNIHOVNY VE SVĚTĚ ELEKTRONICKÝCH MEDIÍ

Aleš Brožek

Bylo by určitě přehnané, kdybychom tvrdili, že ze všech oborů je to právě knihovnictví, které bylo nejvíce ovlivněno vynálezem počítačů. Nebylo by však správné ani opačné tvrzení, že počítače na rozvoj knihoven nemají žádný vliv. Podíváme-li se totiž strážlivými očima na činnosti, které se v knihovnách provádějí (řada stereotypů způsobilých k algoritmizaci a automatizaci) i na personál v knihovnách (lidé s převážně humanitním, netechnickým vzděláním), na finanční rozpočet knihoven (nedostatečný, takže knihovny nakupují počítače na úkor nákupu knih a časopisů) a na další aspekty (snaha zkvalitňovat a zrychlovat stávající služby, nabízet veřejnosti nové služby, zviditelnovat se apod.), vidíme, že knihovna je sice vhodným místem pro použití počítačů, při jejich zavádění však může docházet k malým „revolucím“.

Skutečnost, že postupně k těmto „revolucím“ dochází již i v českých a moravských veřejných knihovnách dokumentují údaje o počtu počítačů v letech 1993 a 1994 v okresních knihovnách nebo v knihovnách plnicích okresní funkci (viz tab.). Ještě působivější je údaj, že v r. 1993 se bez počítačů obešlo 9 okresních knihoven, v loňském roce již jen čtyři a v době psaní tohoto referátu dokonce již jen dvě okresní knihovny!

Tab. Vybavení veřejných knihoven s okresní funkcí počítači v letech 1993 a 1994

Kraj	1993	1994
Jihočeský	43	44
Středočeský	54	75
Severočeský	39	64
Východočeský	52	52
Západočeský	22	31
Jihomoravský	50	69
Severomoravský	56	74
C e l k e m	316	409

Zdroj: vlastní sběr dat a báze ADRK (producent SDRUK ČR)

Nejsou to jen osobní počítače, které významně přetvářejí charakter knihoven v zahraničí i u nás. Jsou to také další elektronická média, jakými jsou CD-ROM a interaktivní CD. Někteří autoři (1) však doporučují v této souvislosti hovořit spíše o nových informačních technologiích v knihovnách, mezi něž zařazují dokonce i využívání faxu (ke zrychlení MVS) vedle desktop publishingu (při vydávání knihovnických materiálů), teletextu/videotextu a elektronické pošty. Za nejvýznamnější technologie pak považují užití hypertextu při vyhledávání v online katalozích, použití CD-ROM a využívání služeb Internetu. Všechny přinášejí knihovníkům řadu výhod a předností, které však v určitých situacích mohou způsobovat i řadu komplikací. Tento referát si proto klade za cíl upozornit jak na přednosti, tak i na možné komplikace přítomné vedoucí pracovníky knihoven. Jsou to totiž právě oni, od nichž se očekává, že knihovny a jejich pracovníky zavedou do světa elektronických médií.

Práce v knihovně musí být pro řadu lidí přitažlivá. Je to místo, kde se mohou dále vzdělávat a rozvíjet své dovednosti. Mají tu i možnost vytvářet sociální kontakty, a to jak vzájemně se spolupracovníky, tak i s uživateli knihovny. Výhodou je i to, že většina knihovníků nevykonává jednotvárnou práci. (I tam, kde k ní přeci jen dochází, je možné ji minimalizovat jednak rotací pracovníků v knihovně, jednak zavedením počítačů.) Naopak, řada knihovnických činností je velmi kreativní, jako je akvizice, poskytování referenčních služeb nebo sestavování bibliografií.

Z tohoto pohledu lze zavádění počítačů do knihoven jen vítat. Počítače odstraní stereotypní úkony např. při půjčování, jako je neustálé vyplňování žádanek, zařazování knižních lístků do sáček, či při údržbě katalogů (zařazování nových katalogizačních lístků). Významné je i to, že odpadá nutnost psaní a přepisování podobných textů a vytváření seznamů díky textovým editorům a knihovnickému software. Na druhou stranu je však nutné počítat s tím, že počítač může přeměnit jeden typ stereotypní práce v jiný. Po úspěšném dovršení automatizace výpůjčního procesu se může stát, že pracovník bude stát u pultu a celou pracovní dobu bude snímačem čárového kódu snímat kód z nálepky v knize a na čtenářském průkazu! Snažme se vidět v tomto případě ten přínos, že se výpůjční proces zrychlí a že knihovník má více času věnovat se čtenáři. Pro vedoucího pracovníka nastane navíc další důvod, aby uvažoval o výhodách zkrácených úvazků nebo rotace pracovníků.

Předešlým pro výše uvedené kreativní činnosti se počítač stává nepostradatelným nástrojem. Akvizitér např. ocení báze objednaných knih, nakladatelů, dodavatelů a zapřístupňovaných knih na svém přenosném počítači, má-li se rychle rozhodnout, zda má publikaci, kterou vidí na stánku, koupit. Referenčního pracovníka a bibliografa musí neustále ohromovat fakt, k jakému množství údajů se nyní může dostat prostřednictvím bází dat na pevném

disku počítače, na CD-ROM nebo na vzdálených počítačích producentů bází dat a jejich vystavovatelů, k nimž se připojí pomocí telekomunikací. Skeptici sice poukazují na skutečnost, že se získá více nepotřebných informací než potřebných (2). Domnívám se, že tento názor je třeba brát s rezervou, jinak by se producentům nemohlo vyplácet vytvářet takové množství bází. Na druhou stranu nesmíme zastírat, že mnohé údaje dostupné nyní např. prostřednictvím Internetu jsou bezcenné. V tomto ohledu se musí projevit osobnost bibliografa nebo referenčního pracovníka, který musí dokázat posoudit kvalitu dat a uživatele upozornit na možná úskalí.

Při využívání bází dat v naší republice je nutné smířit se i s dalšími negativy, na něž jsem upozornil ve svém loňském referátu (3). Jsou to např. technické problémy, jako je závislost počítače na zdroji elektrického napětí (což lze řešit zakoupením UPS), nebo špatná kvalita telekomunikací (zde snad pomáhá jen obrovská trpělivost), která může odradit řadu knihovníků od využívání bází dat na vzdálených počítačích. K nim lze připočítat i určitou nepřívětivost CD-ROM, nekompatibilitu vyhledávacích software, velké hardwarové nároky pro užití world-wide-webu v Internetu apod.

Mezi dosud málo zdůrazňované argumenty pro zavádění počítačů do veřejných knihoven patří skutečnost, že řadu úkonů, které dříve prováděl knihovník, si bude moci čtenář udělat sám. Ať už to bude zamluvení publikace, kterou má jiný čtenář půjčenou, či sestavení rešerše nebo bibliografie. Průzkumy ukazují, že takovým knihovnám dává většina, především mladších čtenářů přednost a navštěvuje je častěji než ty klasické. Obavy bibliografů, že budou nepotřební, nemohou být na místě. Uživatel musí mít totiž stále zájem poradit se s bibliografem o rešeršní strategii i o výběru databází, tzn. o problematice, v níž by měl mít bibliograf více zkušeností než běžný uživatel.

Nepolevující tempo počítačů a jejich netolerance vůči lidským chybám zneklidňuje snad jen některé zaměstnance knihoven. Mnohem více se mnozí mohou obávat ztráty zaměstnání, zdravotních problémů a nutnosti naučit se nové dovednosti (4). S tím souvisí obavy, že počítač odhalí jejich nešikovnost, že počítač rozbijí apod. Mohou se lekat změny organizace, ke které během automatizování v knihovně určitě musí dojít, z množství práce i z větší odpovědnosti. Toto vše však většinou pociťuje i vedení knihovny, protože jen výjimečně je na místě náměstka nebo ředitele technický typ. Jak správně upozorňuje Hakli (5), ředitelé by neměli nechávat rozhodnutí o průběhu automatizace jen na expertech, měli by sami na vlastní kůži poznat, co to znamená automatizovat. Zvlášť důležité je radit se s těmi, kterých se tyto změny přímo dotknou, a jejich obavy, pokud jsou zbytečné, jim rozmlouvat.

Ředitelé knihoven, ve kterých došli s automatizací již daleko, mi jistě potvrdí, že mají spoustu starostí, které dříve neměli. Je to neustálý rozvoj nových technologií, který je nutí, aby studovali nejen knihovnické časopisy, ale

i časopisy o výpočetní technice. Poradí-li se s experty, dojdou k závěru, že na věci je možno mít různý názor. Nemohou ani počítat s tím, že automatizování v knihovně jednoho dne skončí. Vždy se objeví nová vylepšená verze software, kterou bude vhodné zavést do knihovny.

Ačkoliv v loňském roce byla okresní knihovna v průměru vybavena neceľými šesti počítači, jsou v naší republice i knihovnická zařízení, kde se počet počítačů blíží ke čtyřicítce. Je třeba počítat s tím, že takových knihoven bude přibývat. Z praxe se ukazuje, že knihovny nesmějí při nákupu šetřit na kvalitě počítačů, ani být vděční sponzorům za počítače, které v jiných institucích již zastaraly. Jinak jim totiž přibydou starosti, které by u nových, moderních typů neměli. Není již ani možné, aby se o takový počet počítačů staral externí pracovník, je nutné mít vlastního technika, který provádí jejich složitější údržbu.

Co se týče jednodušší údržby počítačů (včetně antivirové ochrany), stejně jako podrobnější znalosti software, to by mělo být v náplni práce přímo knihovníků. V té souvislosti chci zdůraznit dosud často opomíjený význam školení a sepisování manuálů, „kuchařek“ a návodů. Čas a peníze vynaložené na školení a sestavování takových textů se mnohonásobně knihovně vrátí (6).

Věřím, že zde popsání úskalí, která zajisté nejsou podána zcela vyčerpávajícím způsobem, neodradí knihovnické kormidelníky, kteří vedou knihovny do světa elektronických médií. Podle mého mínění jsou tato úskalí v menšině vůči všemu pozitivnímu, co automatizace knihovny přinese svým zaměstnancům i uživatelům.

Literatura:

- (1) VARALAKSMI, K.S.R.: Emerging trends in information technology and its impact on library environment. *Internat. Inform. Comm. & Educ.*, 11, 1992, č. 2, s. 232-243.
- (2) CEJPEK, J.: Člověk vždy bude víc než stroj. *Infocus*, 1, 1995, č. 2, s. 38-39.
- (3) BROŽEK, A.: Ještě jednou k problematice bází dat v knihovnách. *Národní knihovna*, 6, 1995, č. 2, s. 60-61.
- (4) DYER, H. – FOSSEY, D. – McKEE, K.: The impact of automated library systems on job design and staffing structure. *Program*, 27, 1993, č. 1, s. 1-16.
- (5) HAKLI, E.: Automation strategy and the impact of automation on management. *European Research Libraries Cooperation*, 2, 1992, č. 4, s. 365-373.
- (6) PALMINI, C.C.: The impact of computerization on library support staff: a study of support staff in academic libraries in Wisconsin. *College and Research Libraries*, 55, 1994, č. 2, s. 119-127.

KNIHOVNY V DOBĚ „VELKÉHO INFORMAČNÍHO TŘESKU“: CD-ROM A INTERNET

Vladimír Karen

1 Výchozí situace

Situace knihoven je všude na světě podobná. Charakterizuje ji zejména:

- snižování rozpočtů,
- nároky nové generace čtenářů,
- nárůst požadavků zakladatelů.

Hlavní společný rys pro všechny knihovny – snižování rozpočtů – znamená ve svém důsledku především úbytek peněz na akvizici nových fondů, zejména odborných časopisů a knih, které jsou stále dražší a dražší.

Otázkou ovšem je, jak má knihovna v takových podmínkách plnit svou základní funkci – t.j. zpřístupňovat veřejnosti co nejširší záběr informací.

2 Cesty

Je jisté, že je třeba „přetnout“ uzavřený bludný kruh – a „mečem“ bude velmi často TECHNOLOGIE. Ta dnes umožňuje výrazně snížit počet primárních zdrojů (časopisů) ve prospěch kombinace sekundárních informačních zdrojů v elektronické podobě a fungující meziknihovní výpůjční služby popř. služby pro dodávku primárních dokumentů (Document Delivery Service). Stále narůstá také počet primárních zdrojů dostupných v elektronické podobě.

Knihovna tak může splňovat svou základní funkci podstatně lépe, než dříve, protože zpřístupňuje mnohonásobně širší nabídku informací, než kdykoliv v minulosti. Navíc, pokud se k tomu rozhodne, může knihovna účtovat čtenářům manipulační poplatky za použití MVS a přeúčtovat náklady na DDS. Podobná praxe, která pomáhá knihovně uhradit náklady na individuální požadavky čtenářů, je ve vyspělém světě poměrně běžná.

Jaké jsou tedy možné výhody a také nároky na přechod knihovny do „informačního věku“?

Co je zapotřebí?

1. stanovení koncepce rozvoje ze strany managementu knihovny,
2. počáteční investice – vhodný námět pro žádost o grant,

3. posílení MVS/MMVS, vazby na DDS,
4. vyškolení „nových“ knihovníků.

Je třeba změnit představu knihovníka jako člověka, který na požádání přinese z odlehlé police zaprášenou knihu. Moderní knihovník v takové představě spíše sedí u počítače a umí požadovanou informaci „vykouzlit“ na jeho obrazovce. Skutečnost je však taková, že celá řada pracovníků knihoven se na počítač stále dívá s nedůvěrou nebo s obavami: jak tohle všechno zvládnou? Proto je nezbytné tyto pracovníky seznamovat s novými technologiemi a školit je v práci s nimi. Naopak mnoho potenciálních čtenářů, kteří již své zkušenosti s počítači mají, do knihoven dnes ani nepřejde a spoléhají na přátelskou výpomoc šťastnějších kolegů, kteří mají přístup k Internetu a CD-ROM.

Co knihovna získá?

1. novou perspektivu vlastního rozvoje,
2. prestižní postavení,
3. nové „elektronické“ čtenáře.

Jakými fázemi probíhá vývoj v knihovně?

1. samostatné počítače pro katalogizaci, akvizici a administrativu (katalog, CD-ROM),
2. samostatný počítač do studovny (katalog, CD-ROM „prezenčně“),
3. propojení do lokální sítě (OPAC, CD-ROM centrálně) a poskytnutí veřejných síťových stanic do studovny,
4. připojení lokální sítě na Internet (OPAC, CD-ROM, Internet) – prezenční i vzdálený přístup ke všem zdrojům.

Naše vědecké knihovny jsou většinou ve fázi 1. nebo 2.

U univerzitních a akademických knihoven probíhá jde poněkud jinak díky skutečnosti, že mají většinou již řadu let přístup na Internet. Řada z nich má lokální síť a přístup na Internet dříve než vlastní elektronický katalog nebo tituly na CD-ROM. Přesto se zamysleme, která z nich již dosáhla fáze 4. – a výsledek nebude příliš povzbuzující.

Stejně šance se otevírají i pro menší odborné knihovny a v neposlední řadě i pro okresní, městské a místní knihovny. Ty pochopitelně nebudou zpřístupňovat vědecké informace, ale spíš např. multimediální encyklopedie, vzdělávací programy apod.

3 Některé otázky

Jako vše, co je nové, podněcuje elektronické informační zdroje nepřehlednou řadu diskusí. Na tato témata lze psát celé knihy, rád bych však zmínil dvě z nich, která mají v našich podmínkách svou specifickou příchuť.

Omezovat či neomezovat „elektronické“ čtenáře?

„Hamletovská“ otázka často diskutovaná v odborných kruzích. Zastánci naprosté demokracie v přístupu k informacím na Internetu narážejí na odpor a pomalu ztrácejí pozice. Jisté je, že každá instituce, tedy i knihovna, má právo své čtenáře omezit, pokud toto omezení není v rozporu s posláním knihovny. Zahraniční zkušenosti ukazují, že často je např. omezen přístup jen na některé uzly Internetu a naopak znemožněn přístup k uzlům šířícím např. pornografické materiály apod. A pochopitelně smějí čtenáři používat jen takové placené zdroje informací na Internetu, ke kterým má knihovna sjednaný přístup a s nimiž počítá ve svém rozpočtu.

Zcela na místě jsou určitá technická a bezpečnostní omezení. Např. řada zahraničních knihoven vůbec neumožňuje čtenářům tisknout výsledky rešerší na tiskárnách – a to jak pro vysoké náklady na spotřebovaný materiál, tak pro časté technické potíže s vlastním tiskem. Na druhé straně (a na rozdíl od naší praxe, která je navíc často v přímém rozporu s licenčními podmínkami producentů databází!) zahraniční knihovny neúčtují manipulační poplatky za rešerše, které si čtenáři udělají sami. Výsledek rešerše si čtenář odnese zadarmo na své vlastní disketě, kterou mu počítač automaticky otestuje na možnou přítomnost počítačových virů.

Poslední kategorie omezení souvisí s licenčními podmínkami poskytovatelů informací, které je třeba splňovat. Sem patří např. maximální povolený počet čtenářů pracujících s určitou databází současně, omezení v rozsahu exportovaných záznamů, v jejich dalším použití atd. Tato omezení zde byla a budou a je nutné je respektovat.

CD-ROM „versus“ Internet?

Na otázku „proč CD-ROM, když máme Internet?“ jsme odpovídali již mnohokrát. Dříve to byla otázka „online versus CD-ROM“, toto je její nová forma.

Odpověď je stále stejná: srovnajte si výhody a nevýhody obou systémů, přihlédněte k místním podmínkám, vezměte v úvahu četnost potřeby konkrétního informačního zdroje a učiňte si závěr sami. Výsledkem bude velmi pravděpodobně opět „mix“ obou forem v závislosti na využití konkrétních informačních zdrojů:

CD-ROM	online (Internet)
+ vždy dostupný	+ vždy aktuální
+ rychlejší	+ předplatné nebo „pay-as-you-go“
+ pevná cena předplatného	
– méně častá aktualizace	– závislý na komunikačních linkách (přenosová rychlost, spolehlivost)

Tyto výhody i nevýhody si uvědomují i producenti informací. Proto celá

řada z nich nabízí své informace jak na Internetu, tak na CD-ROM – a to stále častěji jak formou předplatného, tak „pay-as-you-go“. Jisté je, že obě varianty jsou pouze variantami přístupu k informacím, a INFORMACE jsou to, oč zde běží.

Hlavní výhodou CD-ROM zůstává relativně snadná možnost integrace do informačního systému instituce, která si vlastně vytváří svůj vlastní „online“ systém. Zejména v našich podmínkách je klíčová spolehlivost, protože naše telekomunikace dosud neposkytují potřebné spolehlivé zázemí pro provoz Internetu a online.

V dalších úvahách vyjdeme z logického předpokladu, že nejvíce používané zdroje bude knihovna dostávat na CD-ROM. Tuto základní nabídku bude doplňovat širší doplňující nabídkou zdrojů z Internetu, navíc bude sama zpracovávat a zpřístupňovat vlastní katalog v elektronické podobě.

4 Ultra*Net – příklad řešení pro elektronickou knihovnu

Technologii Ultra*Net, která je určena pro sdílení CD-ROM v LAN a WAN, vyvinula rakouská firma R+R Messtechnik z Grazu. Je to v současnosti jediný evropský výrobek svého druhu na trhu, zároveň však patří k nejmodernějším a nejvýkonnějším na světě.

Základní vlastnosti systému Ultra*Net:

kompatibilita

1. originální technologie zaručuje kompatibilitu s téměř 100 % CD-ROM titulů na trhu
2. podpora síťových protokolů NetBios, NetBEUI, TCP/IP (Internet), IPX/SPX a dalších

výkon

1. dvě verze serveru: na bázi DOS a WINDOWS NT
2. technologie precaching umožňuje sdílení CD-ROM desítkám uživatelů současně
3. možnost sdílení multimediálních titulů po síti!

flexibilita

1. konfigurace „na míru“ podle individuálních požadavků
2. rozšiřitelnost – systém poroste s Vašimi požadavky
3. rozšíření licence Ultra*Net garantováno za rozdílovou cenu

Ultra*Net však může integrovat více funkcí, než jen sdílení CD-ROM. Může se stát Vaší bránou do Internetu. Klientský software Ultra*Netu ve studovně může zajišťovat spuštění Vašich programů pro přístup do Internetu i do lokálního katalogu. Čtenář si pouze vybere odpovídající položku

z nabídky. Ultra*Net poskytne všem informačním zdrojům stejné prostředí základního menu, ze kterého si vyberete požadovanou databázi.

I v případě, že Váš vlastní katalog není přizpůsoben pro práci na Internetu, může jej Ultra*Net server zpřístupnit Vaším vzdáleným uživatelům stejně, jako databáze na CD-ROM. K tomu slouží program MakeCD, který vytvoří „virtuální“ CD z kteréhokoliv programu. CD-ROM server Ultra*Net již v u nás používá Národní knihovna ČR, 1. lékařská fakulta UK, Lékařská fakulta Plzeň, VUT Brno a další zákazníci. V současné době probíhá zkušební instalace serveru Ultra*Net ve výpočetním centru UK.

5 Závěr

Jak Vám může pomoci Albertina icome Praha?

Jak víte, specializujeme se na oblast externích informačních zdrojů již od roku 1991. Řadě z Vás dodáváme přední informační zdroje ze zahraničí. Připravili jsme pro Vás řadu tuzemských titulů na CD-ROM. S integrací CD-ROM do sítí jsme začali již v roce 1992. Dnes je Albertina icome Praha oficiálním distributorem technologie Ultra*Net v České republice. Nabízíme Vám tak své letité zkušenosti s CD-ROM a jejich provozem v sítích.

Naše spolupráce může probíhat např. následovně:

1. seznámíme se s Vašimi podmínkami a společně vyhledáme optimální technické řešení – **zdarma a nezávazně!**
2. připravíme Vám **cenovou nabídku**
3. **dodáme** Vám vybrané zařízení
4. **nainstalujeme** zařízení a databáze na místě
5. **zaškolíme** administrátora a seznámíme uživatele s prací se systémem
6. zajistíme **záruční i pozáruční servis**
7. pokud bude třeba, převezmeme **technický dohled** nad zařízením vč. instalace nových databází
8. **pomůžeme Vám s výběrem** vhodných informačních zdrojů, vytipované Vám **zdarma zapůjčíme k vyzkoušení**
9. zařídíme pro Vás **předplatné** vybraných databází
10. budeme vždy připraveni pomoci Vám s **dalším rozvojem** Vašeho pracoviště

Těšíme se na naši spolupráci.

Literatura:

Cole, Timothy W. „Mosaic on Public-Access PCs: Letting the World Wide Web into the Library,“ **Computers in Libraries**, (January 1995): 44-50.

Burley, Ian. „Well connected – options for accessing the Net,“ **International World Review** (April 1995 No. 102): 15-16.

Bork, Schneider. „Installation at Triple Library in Frankfurt, Germany“, *Proceedings of the Ultra*Net Meeting, June 21-23, 1995*.

Wiedemer, John David. „CD-ROM versus Online, An Economic Analysis for Publishers“, *CD-ROM Professional*, (April 1995): 36-42.

Reisman, Richard R. „CD-ROM/Online Hybrids: The Missing Link?“, *CD-ROM Professional*, (April 1995): 67-74

AUTOMATIZACE VÝPŮJČNÍCH SLUŽEB VE VEŘEJNÝCH KNIHOVNÁCH

Libuše Koudelková

Automatizace výpůjčního systému (dále AVS) je téma, o kterém se v našem odborném knihovnickém tisku píše zřídka. (Rešerše zpracovaná 7. 8. 1995 ve studijním a informačním oddělení odboru knihovnictví Národní knihovny v Praze za časové období 1989-1995 zachytila 36 článků; z praxe našich veřejných knihoven je jich 19: 7 o SVK Olomouc, 6 o SVK Plzeň, 5 o okresních knihovnách (Zlín, Tábor, Opava, Pardubice, Trutnov) a 1 o Městské knihovně Plzeň; 3 zásadní teoretické příspěvky z dílny Státní technické knihovny v Praze jsou už 6 let staré.) Od začátku zavádění automatizace byla středem zájmu spíše dokumentografie. Do praxe se uváděl Výměnný formát a sotva se podařilo rozběhnout zpracování alespoň základních typů dokumentů, dochází ke změně standardů. Hlavní pozornost knihovníků se tedy zcela pochopitelně upírá opět ke katalogizaci. Vědomí, že teprve v oblasti služeb se naplňuje základní poslání knihoven, by nás však nemělo opouštět.

Z velkých vědeckých knihoven k automatizaci výpůjčního systému přistoupily zatím jen ty, které měly linku zpracování fondů vyřešenou předtím, než v roce 1993 došlo ke změně orientace Národní knihovny v Praze a dalších velkých vědeckých knihoven od vývoje vlastního systému na hotové integrované systémy ověřené zejména v zahraničí a pracující s mezinárodními standardy. Byly to SVK Olomouc se systémem ISIS/MAKS a SVK Plzeň s vlastním systémem KIMS. Shodou okolností je i na programovém vybavení těchto dvou knihoven možné ukázat rozdílné přístupy k AVS. Ostatní vědecké knihovny počítají se spuštěním výpůjčky až po dostatečném naplnění databáze knih a jsou podle toho, jak daleko u nich pokročila automatizace, ve fázi zpracování běžného přírůstku, případně už i ve fázi rozsáhlejší retrokonverze. (Pro úplnost uvádím, že v SVK Ústí nad Labem začali půjčovat od poloviny letošního roku přes počítač kompaktní disky. Program je zpracován externisty ve FoxPro, data o uživateli a discích se převádějí z ISISu.)

Podrobná analýza AVS byla v rámci řešení výzkumného úkolu „Automatizace výpůjčních procesů v knihovnách“ zpracována ve Státní technické knihovně v Praze v letech 1986-1988 a dá se z ní velmi dobře vyjít. Přínosem práce je i komplexní pohled na automatizované výpůjční služby. V malém

historickém exkurzu se dozvíme, že první AVS byly ve vyspělých zemích vytvořeny po roce 1960. Umožňovaly off-line sběr strojem čitelných dat, jejich zpracování v dávkách, ukládání datových souborů na magnetických páskách a pořizování výstupních sestav na tiskárně počítače. První on-line systémy byly realizovány začátkem 70. let a ty, kdo mají hlubší vhled do problematiky, asi nepřekvapí, že byly vyvinuty v knihovnách a teprve pak následovaly komerční firmy s vývojem a dodávkami výpůjčních systémů na klíč.

Z vlastní zkušenosti můžeme říci, že i SVKOL chtěla nejdříve využít pro tvorbu AVS externí firmu. Výsledek více než ročního snažení však stále nebyl uspokojivý, z produktů, které mezitím vznikly jinde, se hodila vždycky jen základní „kostra“, a proto bylo rozhodnuto zahájit vývoj vlastního programu.

Automatizace takové agendy je proces náročný, zdoluhavý a jeho zavedení je závislé na typu a zaměření každé instituce. Usilovat je třeba o naplnění všech cílů, jak je shrnuje výše zmíněná práce Státní technické knihovny v Praze:

- zabezpečit průběžně aktuální informace o tom, kde se v daném okamžiku nalézá kterákoliv z knihovních jednotek zařazených do fondu, resp. části fondu, pro kterou je AVS používán
- poskytnout automatizovanou podporu komplexu rutinních operací ve výpůjčním procesu, a tím racionalizovat odborné a administrativní činnosti, informačně zajistit a do jisté míry algoritmizovat rozhodovací kroky, které jsou potřebné pro plnění úkolů zpřístupňování fondu uživatelům všech typů a péče o ochranu fondu
- dodávat statistické a analytické údaje pro řízení knihovny, tj. jednak pro sledování a hodnocení výkonů, jednak pro uplatňování zpětné vazby údajů o rozsahu a obsahu využívání fondů na jeho tvorbu.

V menších knihovnách jiného zaměření, než mají SVK, je možné řešit AVS přednostně a až z jeho potřeb odvíjet celou řadu dalších agend (včetně podrobnosti zpracování knih) i organizaci práce. Podobný postup nelze uplatnit v knihovnách s rozsáhlými fondy a množstvím funkcí, jakými jsou SVK Olomouc i Plzeň. Zde je před spuštěním výpůjčky nutné brát daleko větší ohled na vněsystémové okolí AVS:

- fondy se zpracovávají v kooperaci a záznamy musí vyhovět zvoleným standardům
- frekventované jsou meziknihovní výpůjční služby
- počty knihovních jednotek ve fondech se pohybují kolem miliónu
- konzervační povinnost omezuje možnost odpisů staré literatury, klade větší nároky na ochranu knih a nutí udržovat některé evidence jako případné podklady pro zásah právníka (např. podepsané stvrzenky o výdeji knih, protokoly o náhradě ztracené či poškozené knihy)

- vzhledem k prostorové stísněnosti v knihovnách není možné počítat s rozsáhlými volnými výběry literatury, knihy je třeba skladovat i ve vzdálených objektech
- ze skladby fondů (vzácné sbírky historické, drahá zahraniční literatura apod.) plyne nutnost složitější diferenciacie služeb promítaná mj. do kategorizace čtenářů a také nutnost speciální ochrany fondů
- je mnohem obtížnější přikročit ke změnám v organizaci práce či v signování, stavění fondů, používání věcných selekčních prvků apod., protože tradice si tu vyrývá mnohem hlubší brázdy (dispozice prostorové, materiální, personální a intelektuální prolínající se v rozpracovaných dlouhodobých projektech.)
- v neposlední řadě si komplexní řešení problému žádá více techniky na více stanovištích, a tedy více financí.

Pro SVK Olomouc byla odrazovým můstkem při automatizaci výpůjčního systému práce Státní technické knihovny v Praze (kromě zmíněné analýzy také definování databáze uživatelů) a práce Slovenské technické knihovny v Bratislavě (fungující výpůjční systém a seznámení se s problematikou čárových kódů v knihovnách, jednotným identifikačním systémem v ČR a SR a možnostmi elektromagnetické ochrany knih proti krádežím). Každému, kdo se chystá vytvářet nebo i jen zavádět automatizovaný výpůjční systém, doporučujeme projít si stejnou školou.

Budoucnost v knihovnách bude jistě patřit integrovaným knihovním systémům. Rada institucí si je už koupila, ale výpůjčku rozběhl zatím málokdo. V okresních a městských knihovnách se pracuje vesměs se systémy naší provenience a právě v tomto roce se už „ledy“, pokud se týká AVS, nezadržitelně hnuly. Každý měsíc se někde rozjíždí výpůjčka. Největší prostor si zatím vydobyl systém LANIUS, důkladně odzkoušený např. v OK Tábor (AVS od ledna 1993); na Moravě odstartovala řadu výpůjček v tomto systému OK Přerov v lednu 1995. Systém SMARTLIB nabízí možnost půjčovat přes zvolenou číselnou identifikaci i knihy, které dosud nemají záznam v katalogu. Vychází tím vstříc knihovnám, které dosud nestihly své fondy zpracovat. MěstK v Úpici tak začala půjčovat už téměř před 4 roky. I SMARTLIB pronikl na Moravu – od podzimu v něm budou půjčovat tak významné knihovny, jako jsou např. Regionální knihovna v Karviné či Knihovna Jiřího Mahena v Brně. Ve zlínské OK půjčují přes počítač od r. 1992 v systému, který je nadstavbou ISISu. Do budoucna by se rádi vybavili také plně integrovaným systémem, a to nejlépe shodným s kooperujícími knihovnami ve městě. Největší šanci má Rapid Library hodonínské firmy Cosmotron.

Ale vraťme se ke dvěma SVK, kde je v provozu AVS. V plzeňském systému KIMS pracují všechny moduly v databázovém systému KIDS, výpůjčka je ale naprogramována bez vazby na katalogizační záznam. Toto řešení trochu

vybočuje ze standardních nabídek integrovaných systémů, ale praxi SVK Plzeň zatím vyhovuje. Vyvíjený modul OPAC situaci jistě úspěšně dořeší. AVS je v SVK Plzeň v provozu od začátku ledna 1995 a oproti zahraničním systémům, které výpůjčku orientují vesměs na volný výběr (operace začínají až s knihou v ruce), má tu výhodu, že vychází z naší praxe a řeší i návaznosti na složitou skladovou situaci v knihovně. Základním údajem pro objednání dokumentu je signatura.

V SVK Olomouc byla první verze výpůjčky naprogramována v dBase IV, v současné době se převádí do FoxPro. Data o knihách a uživateli se nahrávala z isisovských bází dat. Nyní probíhá evidence uživatelů již přímo v programu výpůjčky, ale databáze knih AVS se plní stále převodem z ISIS/MAKS. A jsme u zásadního rozdílu v koncepci AVS. Olomoucká knihovna nechtěla zásadně přistoupit na identifikaci dokumentů ve výpůjčce pouze signaturou a čárovým kódem. Usilovala o to, aby při každé operaci měl knihovník i čtenář k dispozici podrobnější informace o titulu. Nevýhodou zvoleného postupu v knihovně s velkým fondem ovšem je, že se musí dlouho čekat na zpracování knih. SVKOL to řešila zavedením automatizované výpůjčky nejprve (v září 1994) do volného výběru novinek, kde již všechny knihy prošly automatizovanou linkou zpracování. Zároveň se od začátku roku 1994 začalo intenzivně pracovat na retrokonverzi místního katalogu od nejnovějších signatur ke starším. Analýza stáří knih ve výpůjčním protokolu ukázala, že z 50% jde o knihy mladší 10 let a dalších 35% tvoří knihy do stáří 30 let. Pokrýt retrokonverzí časový úsek zpět do r. 1965 je úkol náročný, ale splnitelný. V době odevzdávání příspěvku bylo v databázích RETRO uloženo již 230.000 záznamů a v databázi přírůstků je dalších 57.000. Do programu výpůjčky se však zatím načítají jen záznamy knih opatřených čárovým kódem. Takových je kolem 50.000. Lepení kódů se totiž neprovádí nijak masově – orientuje se na běžný přírůstek (již od července 1992) a ze starší literatury jen na knihy procházející výpůjčkou, tedy na živý fond. K rozšíření AVS mimo volný výběr i za klasické pulty má dojít na podzim po celkové rekonstrukci budovy služeb SVKOL v Bezručově ulici.

Na závěr bych chtěla říci, že spuštění automatizované výpůjčky, zvláště ve velké vědecké knihovně, není vůbec snadnou záležitostí. Je to provoz, v němž se sice zhodnocují výsledky mnoha dalších knihovnických činností, ale zároveň se tu počítají veškeré chyby a nedostatky souvisejících provozů. Jde tu dost často i o peníze, především však o důvěru a spokojenost čtenářů. Bylo to tak vždy, ale počítače tyto okolnosti ještě zvýrazní – stačí jeden překlep na určitém místě v lince zpracování fondů a nenačtou se data do AVS; knihu držíte v ruce, a počítač tvrdí, že nebyla dosud zpracována; v nejméně vhodnou chvíli nastane chyba na tiskárně nebo dojde k výpadku elektřiny. . . Od obsluhy to chce profesní zaujetí a pevné nervy. Jak ukázala anketa zorganizovaná

vaná v SVKOL [viz Knihovní obzor. – Roč. 3, č. 1 (1995)], čtenáři to všechno dovedou dobře ocenit a jejich reakce na automatizaci půjčovních služeb jsou veskrze pozitivní.

ALEPH JAKO SYSTÉM VĚDECKÉ KNIHOVNY

Jaromír Kubíček

1 Předpoklady

Dovedeme si představit moderní odbornou knihovnu z pohledu optimálních potřeb jejích uživatelů? Myslím, že ano, vždyť o to všichni usilujeme. Dovolte mi však přesto ve stručnosti tyto představy rekapitulovat.

Čtenář přichází do knihovny, aby vyhledával knihy nebo informace. U vědeckých knihoven je možnost přístupu k informačním fondům velmi tradiční, tedy k dispozici jsou čtenářské katalogy knihovního fondu, když vyplněné žádanky putují do skladišť často i velmi vzdálených a po určité době dosáhne čtenář výsledku, když má knihu v tom kladném případě nachystanou k vyzvednutí v půjčovně. To je přístup nejen tradiční, ale i pasivní, a usilujeme o zásadní změny asi v této podobě: Čtenář vyhledává knihy prostřednictvím počítače v modulu OPAC a již při vyhledávání knihy zjišťuje, zda kniha je k dispozici, a zda si ji tedy může v určitém termínu vyzvednout, automatizovaná evidence odstraní tradiční administrativu atd.

Tato vize je jistě možné, ale stále ještě vychází z dosavadní tradiční práce vědecké knihovny a její konzervační funkce. Odborné knihovny však převážně nemají jen konzervační úlohy, ale naopak by pro jejich uživatele měly být co nejvíce otevřené. Umožňuje to volný přístup čtenáře k systematicky stavěnému knihovnímu fondu ať již v rozsáhlejších příručních knihovnách nebo i ve skladištích. Cílem by mělo být umožnit čtenáři, aby si sám vyhledal požadovanou knihu na regále a přitom měl možnost vedle ní nalézt literaturu s podobnou tematikou, kterou dosud neznal. Věcné katalogy totiž nikdy nenahradí přímý kontakt s knihou a víme, jaké množství literatury je uchováváno v knihovních fondech s velmi malým ohlasem na její využití. Změny nelze dosáhnout zaváděním automatizace na tradiční formy práce knihovny, ale celkovou změnou v činnostech knihovny a tuto ještě gradovat využitím automatizace.

Snad ještě výraznější změny je možné dosáhnout ve zpřístupňování informací. Knihovny byly hodnoceny podle rozsahu a hodnoty svých knihovních sbírek. Tento tradiční přístup je překonán a hodnocení významu současných knihoven spočívá v přístupu k informačním zdrojům, které přitom nemusí být ani vlastní. To proto, že exploze informací přináší s sebou stále hlubší

propast mezi jejich množstvím na jedné straně a možnostmi jedné knihovny na straně druhé. Řešením je spolupráce, vytváření kooperačních sdružení, souborných katalogů a jejich využívání při vyhledávání knihy, sdílené katalogizaci, retrokonverzi apod. V oblasti informací pak jejich vyhledávání pomocí sítě Internet z bází dat domácích i zahraničních knihoven nebo informačních centrál. Opět to nejsou pro nás nové věci, právě tato doba je těmito změnami charakteristická.

Kromě bází dat o knihách jsou velmi zajímavé a aktuální také projekty, které nabízejí využívání informací na CD-ROM a to zase takových, které jsou vystavovány po Internetu a za cenu předplatného dříve referátového časopisu je nám nabízena možnost vyhledávání údajů v externích bázích. Zajímavost spočívá ve skutečnosti, že nemusíme vynakládat takové prostředky na technické vybavení a provoz vlastního informačního pracoviště při vyhledávání z vlastních CD-ROMů a přitom jsme stavu poskytnout informační služby v obdobném rozsahu.

Aby však nedošlo k nedorozumění. Nadále musí platit, že těžiště práce knihovny by mělo spočívat v poskytování knihovnických služeb, tedy ve zprostředkování absenčních a prezenčních výpůjček knih a jiných dokumentů. Vyhledané informace opět jsou jen nástrojem k těmto základním knihovnickým službám, k zapůjčení nebo umožnění studia dokumentů z vlastní nebo spolupracující knihovny. Myslím, že jsme již překonali období takové informatizace, ve kterém se produkovala spousta dokumentačních zpravodajů a nebylo podstatné pro informační střediska, že vlastní dokument již byl pro uživatele mimo možnost jeho dosažení.

Přeměna tradičních knihoven v moderní informační centra je náročným procesem, který je podmíněn schopnostmi odborníků, ekonomickými a prostorovými možnostmi. Velmi potěší hodnocení našich knihovnických odborníků zahraničními kolegy. Měl jsem nedávno takovou příležitost v Berlíně, kde jsem projednával spolupráci s Bibliothek Institut a také hodnocení jsem s potěšením vyslechl, byť ve svém důsledku znamená, že je obtížné k nám získávat zahraniční lektory právě proto, že fundovanost našich kolegů je z jejich pohledu vysoká. Co se týče ekonomických možností, i tyto se postupně zlepšují, byť finančních prostředků není nikdy dost a naopak jejich potřeba přímo vzrůstá geometrickou řadou. I když jde o vybrané knihovny, je třeba ocenit projekt CASLIN a pomoc ze strany Mellonovy nadace, i přístup Ministerstva kultury v projektu informačních dálnic. Vysokoškolské knihovny mají jistou oporu zaměřením ústavů výpočetní techniky na jejich činnost a udělením grantů na projekty souborných katalogů jednotlivých univerzit nebo konzorcií vysokých škol. Celkovou situaci pokládám za velmi slibnou, která ve svém důsledku přináší zintenzivnění činnosti knihoven, potřebu vzájemné spolupráce a pomoci.

2 Výběr systému

Knihovnické systémy jsou pro firmy poměrně lákavý artikl, jestliže si uvědomíme, co je jich v jednotlivých zemích a co se nám jich tedy nabízí. Orientovat se v nich není vůbec jednoduché a vybrat si z nich vhodný a nejlepší, to už vůbec ne. On totiž žádný systém není nejlepší, vždycky jich v tom užším výběru najdete několik, které se vám svými vlastnostmi zamlouvají, vzájemně se však něčím liší a stojíte před rozhodnutím, který by mohl být optimální pro vás.

Jsem ředitelem jedné z knihoven CASLIN. Říkám to proto, že postavení ředitele mělo v této souvislosti svou zvláštnost. Byla totiž ustavena rada ředitelů knihoven CASLIN, ti měli konečný verdikt nad prací skupiny expertů, která se vlastním výběrem knihovnického software zabývala a ředitelům byl předložen k posouzení výsledek jejich velmi pracné a složité činnosti. Uvedl bych jen to, že do užšího výběru se dostal ALEPH vedle dalších tří systémů a byl vybrán nanejvýš objektivně posuzováním a srovnáváním asi dvaceti funkcí a po konzultaci se zástupci nabízejících firem. Tento rozvázný postup byl snad nejvýš přesvědčivý pro výběr systému.

Při výběru hraje jistě svou roli jeho dosavadní rozšíření v evropských knihovnách. V tomto smyslu jsme měli dobré reference kolegů z Polska i Maďarska, ale později se ukázalo, že všechno je jinak. Do Polska se dostal kratší cestou systém univerzity z Virginie, který se tu poměrně dobře rozšířil. Představitelé firmy Ex Libris nám dali tipy ke shlednutí fungujícího systému a byli jsme se podívat na něj v knihovnách v Itálii a Dánska. Jejich ujistění o výborné instalaci systému v Brazílii již potvrdit nemůžeme, ale instalace systému v několika ústředních knihovnách v Dánsku je dostatečně přesvědčivá, o to více, že šlo o knihovny, které pracovaly dříve v jiném systému a ALEPH zvládnul v jejich rozhodování při výběru systému dokonalejšího. I to je pro nás potvrzením správného výběru.

Myslím, že ve srovnání s jinými zeměmi jsme dosáhli optimální situace, jestliže naše Národní knihovna a několik ústředních knihoven (Národní lékařská knihovna, Knihovna Akademie věd, Státní technická knihovna) a velké knihovny v regionech (Moravská zemská knihovna) mají společný systém. K jeho nevýhodám pak patří především cena, která byla nasazena velmi vysoko a z běžného rozpočtu knihoven je systém proto nedosažitelný. Snad po vyčerpání možností nákup z nadačních peněz i tady dojde k vstřícnějšímu přístupu ze strany firmy Ex Libris.

3 Integrovaný systém

Automatizovaný knihovnicko-informační systém ALEPH zaváděný u nás ve verzi 32-4 je implementovaný v knihovnách konzorcia CASLIN a v roce 1995 již máme konkrétní výsledky. Projekt začal u katalogizace, což je u vel-

kých vědeckých knihoven nezbytné na rozdíl od veřejných knihoven, jejichž cílem je na prvním místě výpůjční proces. Systém je vnitřně členěný na moduly akvizice, katalogizace, evidenci seriálů, výpůjční služby, vyhledávání ve veřejně přístupném katalogu na bázi on-line, údržbě. Tvoří jej hlavní program (řízený prostřednictvím parametrických tabulek, které dovolují přizpůsobovat struktury údajů a uživatelské rozhraní potřebám knihovny) a několik desítek programů pomocných (pro nastavování parametrů, údržbu, tištěné výstupy, přenos dat apod.).

3.1 Akvizice – modul umožňuje vést agendu objednávek, sledování rozpočtu a evidenci dodavatelů. Již na tomto úseku se ukládají do báze základní bibliografické údaje o knize (objednané nebo získané), na které navazuje jmenný popis. Podařilo se nám vyřešit tisk přírůstkového seznamu, což původně program nenabízel. Modul tedy vyhovuje a funguje.

3.2 Katalogizace – modul umožňuje zápis údajů ve výměnném formátu UNIMARC. Je známo, že souběžně vstupují do praxe nová pravidla AACR 2, což představuje velmi náročné změny pro naše katalogizátory i nutnost uzavření stávajících katalogů obdobně, jako když v roce 1951 přecházely knihovny od Boreckého pravidel popisu k pravidlům jmenného katalogu. Tento přechod se uskutečnil v knihovnách CASLINu počátkem roku 1995 celkem úspěšně, potíže však jsou zejména ve zvolnění tempa zpracování přírůstku. S tím se jistě není možné smířovat, je tu důvodná obava z narůstání tohoto problému a představa o využívání sdílené katalogizace a přebírání hotových záznamů je ještě vzdálená. Problém je s tiskem katalogizačních lístků, který se také vyřešil se zpožděním a to stále ještě v jednotlivých knihovnách různě. Novým úkolem je práce na modulu údržby souborů autorit, na kterou je nově vyčleněn v knihovnách specialista. Ověřili jsme si již zpracování záznamů přímo v serveru Národní knihovny ČR jako možnou metodu souborného katalogu a to k oboustranné spokojenosti.

3.3 Seriály – modul zabezpečuje evidenci, sledování a vazbu periodik. Lze říci, že svou funkčností vyhovuje, avšak k zavedení do praxe byl zatím odložen, alespoň v naší knihovně.

3.4 OPAC – modul pro vyhledávání informací určený pro obsluhu veřejnosti. Umožňuje vyhledávat záznamy nejen z katalogu vlastní knihovny, ale i z jiných automatizovaných bází dat, a propojení na výpůjční systém. Je možné pracovat na dvou úrovních – přes nabídkové obrazovky (menu) nebo na expertní úrovni. Modul je možné dát k dispozici uživatelům, stojíme však před tímto rozhodnutím s rozpaky. To proto, že v modulu lze vyhledávat knihy po jejich zaevidování pracovištěm akvizice, zatím co k dispozici uživateli se dostanou se zpožděním, způsobeným procesem knihovnického nebo

i knihařského zpracování. Jistě, že nebudeme čekat se zpřístupněním OPAC až na automatizaci výpůjčního procesu, je to však pro nás aktuální problém žádající si řešení.

3.5 Výpůjční služby – z hlediska přípravy jde o nejnáročnější modul systému. Prvním krokem je vytvoření báze dat čtenářů, kterých naše knihovna má 30 000 ročně. Daleko náročnějším úkolem je retrokonverze knihovního fondu, tedy příprava na zpracování většího procenta obrátového fondu do počítače před spuštěním modulu výpůjčky. Slibujeme si výraznou pomoc od retrokonverze, kterou vyvinula Národní knihovna s firmou COMDAT, jak je popsána v jiné části našeho sborníku. V automatizované výpůjční službě je těžiště všeho našeho usilování, a proto bychom rádi zahájili co nejdříve na dílčím úseku. Protože nemáme žádný takový veřejně přístupný knihovní fond, rozhodli jsme se odzkoušet modul na výpůjčkách pro vlastní zaměstnance.

4 Závěr

Za několik měsíců končí tříletý projekt CASLIN, dojde k jeho vyhodnocení a ukončení. CASLIN však zůstává jako otevřená síť pro české a slovenské knihovny a věřím, že má budoucnost, a to nejen v jeho souborném katalogu, který se připravuje, ale i svým systémem spolupráce. Víme, že na počátku projektu byly názory na lhůty se zaváděním systému kratší, než se později ukázalo. V tom se možná ALEPH neliší od jiných systémů. Snad je i uživatelsky náročnější. Souběžně však byla prováděna celá řada nezbytných procesů, které převážně spočívaly na Národní knihovně. Není obvyklé, aby národní knihovny braly na sebe břemeno tvorby a údržby souborných katalogů, je to však možné a myslím, že s tím v našem případě všichni počítáme. Nezbývá, než si držet palce a věřit, že náročnost přístupu a přípravy, a to nejen ve standardech, se nám vrátí ve funkčnosti, spolehlivosti, univerzálnosti i rychlosti.

Žijeme v zajímavé době plné změn i v našem oboru, kdy ne vždy přesně dovedeme odhadnout, kam tyto změny směřují. ALEPH, stejně jako jiný knihovnický systém, napomáhá knihovnám usnadnit cestu čtenáře ke knize, dávat jim více hodnot, v jejich zájmu vzájemně kooperovat, využívat zdroje i jiných knihoven. Avšak ani při zavádění ALEPHU jsme se nedokázali vždy vyhnout metodě pokusu a omylu, vzájemná spolupráce mezi knihovnami CASLINu přesto byla velkou pomocí. V tom vidíme i budoucnost.

TINLIB V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

Pavel Krbec

Je české knihovnické prostředí specifické? Je jiné než např. anglické? Jsou knihovníci u nás jiní? A co to vlastně je české knihovnické prostředí? Jaký má vliv na knihovnické systémy?

Co je české prostředí? (z hlediska automatizovaných knihovnických systémů)

České prostředí tvoří – český jazyk (tím rozumíme vše, co souvisí s dialektikou, tříděním, normou Latin 2 atd.)

české knihovny (jejich velikost, vybavení, typ, cíle, kooperace)

čeští knihovníci (jejich úroveň, cíle, priority)

technický základ pro propojení knihoven (sítě WAN a MAN)

knihovnické systémy v České republice (typ, určení, charakteristika).

Český jazyk – Normou pro kódování češtiny je, laicky a zjednodušeně řečeno, ISO LATIN 2. Existuje i norma pro třídění a po formální stránce je situace v této oblasti bezproblémová. V praxi ale takhle ideální stav není.

České knihovny – Vybavení českých knihoven určitě neodpovídá jejich významu, neodpovídá požadavkům čtenářů, neumožňuje knihovníkům realizovat jejich cíle tak rychle a tak efektivně, jak si přejí a jak je potřeba. Prostředky na technický rozvoj jsou většinou malé, totéž se týká prostředků na akvizici.

Čeští knihovníci – Málomocný obor lidské činnosti se v současné době mění tak rychle a podstatně, jako knihovnická činnost. Z knihoven se stávají informační pracoviště v daleko širším smyslu slova, než tomu bylo dosud. Každá knihovna se automatizuje nebo se na automatizaci alespoň připravuje. Z profesního hlediska automatizace knihovny znamená obrovskou změnu, většinou znamená ovládnutí další profese. Ještě větší změnu, zvláště pro uživatele knihovny, bude znamenat zpřístupnění katalogu nejen pomocí Internetu, ale i pomocí prosté (komutované) telefonní linky, tj. ze vzdáleného pracoviště. V této souvislosti si není možné nevsimnout zvláštního jevu. Přestože knihovnictví je především službou veřejnosti, nezáleží některým knihovníkům PŘEDEVŠÍM na tom, jak jejich práci oceňuje nejširší veřejnost, ale záleží jim v nevidané míře na ocenění nebo kritice, které se jim dostane od jejich

kolegů. Zmíněné pozorování se určitě netýká všech knihovníků, a těch, kterých se týká, se netýká ve stejné míře. Moji domněnku asi nejlépe ilustruje rozhovor, odposlechnutý na jednom z knihovnických setkání, a požadavek, který je mi občas předkládán. Při zmíněném rozhovoru se jedné knihovnici na otázku „Proč už nezpřístupníš svůj katalog pomocí Internetu?“ dostalo odpovědi: „Cožpak jsem blázen? Aby mi moje záznamy prohlížela AA nebo dokonce BB?“ Požadavek, se kterým se na mě čas od času knihovníci obracejí, je podobný: „Zařídte nám provoz systému tak, abychom se my mohli dívat do cizích knihoven a aby nebylo vidět, co je u nás“. Své katalogy zatím zpřístupnily, pokud vím, jen NKP, MZK Brno, UK Praha, MU Brno a ČVUT Praha.

Technický základ pro propojení knihoven – V ČR existuje páteřní síť CESNET se spolehlivým a rychlým propojením do zahraničí (0,5 Mbps a 0,25 Mbps). Tato síť je součástí Internetu a jsou k ní připojeny sítě metropolitní (ty jsou v každém městě, ve kterém sídlí vysoká škola). K metropolitním sítím je možné jednoduchým a nenákladným způsobem připojovat knihovny pomocí pevných nebo komutovaných telefonních linek.

Knihovnické systémy v ČR – Ve srovnání s jinými zeměmi je u nás poměrně málo různých knihovnických systémů. V několika knihovnách jsou stále používány varianty MAKSU založené na systému ISIS, hodně jsou rozšířeny systémy LANIUS a TINLIB, každý řádově ve stovce knihoven, méně pak je používán SMARTLIB a Rapid Library. Několik (dodejme, že významných) knihoven se rozhodlo pro ALEPH, který je však zatím v provozu jen v malém počtu knihoven (patří mezi ně NKP, STK Praha, NLK, MZK Brno, VŠCHT Praha a ZČÚ Plzeň). Ostatní systémy se vyskytují zcela ojediněle. Tento stav samozřejmě ulehčuje situaci při výměně záznamů. Například pro pohodlnou spolupráci TINLIBu s ostatními systémy by měly stačit dva jednosměrné konverzní profily OCLCMARC \Rightarrow TINLIB a VÝMĚNNÝ FORMÁT \Rightarrow TINLIB a jeden obousměrný profil TINLIB \Leftrightarrow UNIMARC. V praxi je všechno trochu složitější.

TINLIB v českém prostředí

Český jazyk – TINLIB je z hlediska komunikace se čtenářem bilingválním systémem. Jedním z komunikačních jazyků je vždy angličtina, druhý jazyk závisí na lokalizaci, u nás je to čeština a to zatím i ve verzi pro Slovenskou republiku. Čtenář i knihovník samozřejmě očekávají, že výsledky práce se systémem nebudou záviset na jazyku, kterým se k systému přihlásí, a český čtenář očekává, že např. výsledek rešerše

bude seříděn podle české normy, čtenář komunikující v angličtině očekává třídění podle normy anglické. Je zřejmé, že nezávislost na jazyce je ve sporu se závislostí na normě. V TINLIBu je tento rozpor řešen kompromisem, písmeno Ch je z hlediska třídění považováno za C – H (je tedy zaříděno podle anglické normy), jinak je třídění české. V souladu se všeobecným trendem připravujeme implementaci 16 bitového kódu UNICODE.

České knihovny – TINLIB umožňuje, aby knihovna začala automatizovat i s minimálními prostředky, s minimálním vybavením technickým i personálním. Ve své nejjednodušší podobě pracuje TINLIB i na počítači PC 386 pod systémem DOS. Rozsahem malá knihovna se může s touto úrovní spokojit, pro větší knihovny pak může být tato verze prvním krokem automatizace. Modularita TINLIBu a vzájemná kompatibilita všech síťových verzí umožňuje knihovně zvolit v každém čase optimální verzi systému – systém roste spolu s knihovnou. TINLIB navíc umožňuje i v poměrně levné DOS/TINNET síťové verzi přístup pomocí vzdáleného klienta a komutované telefonní linky, bez nutnosti použití UNIXu. Přístup je v tomto případě omezen jen na ty uživatele, kteří mají příslušný program (tj. klienta), který je distribuován zcela volně. Pokud chce knihovna, která nepracuje pod OS UNIX, umožnit přístup všem uživatelům (tedy i těm, kteří program klient nemají), může použít tzv. satelitní systém, dohodnout se s nějakou knihovnou nebo pracovištěm, které používá OS UNIX a umístit satelitní systém tam. Databázi satelitního systému (jedná se v podstatě o katalog pracující v režimu read-only) pak stačí jen v pravidelných intervalech inovovat.

Čeští knihovníci – Proces automatizace knihovny je pro knihovníka obrovskou změnou a vzrušujícím zážitkem, znamená ovšem i obrovské zvýšení nároků. Provádí-li knihovnický tým tuto změnu s uživatelsky strohým systémem, může se stát, že nároky přerostou únosnou mírou. TINLIB patří mezi uživatelsky nejpřátelštější systémy. Je to jeden z mála systémů, který nemá příkazovou řádku. Zpřístupnění systému „z venku“ je neobyčejně snadné. Kromě stand-alone verze, kterou nelze připojit z principiálních důvodů, jsou všechny verze přístupné z vnějšku.

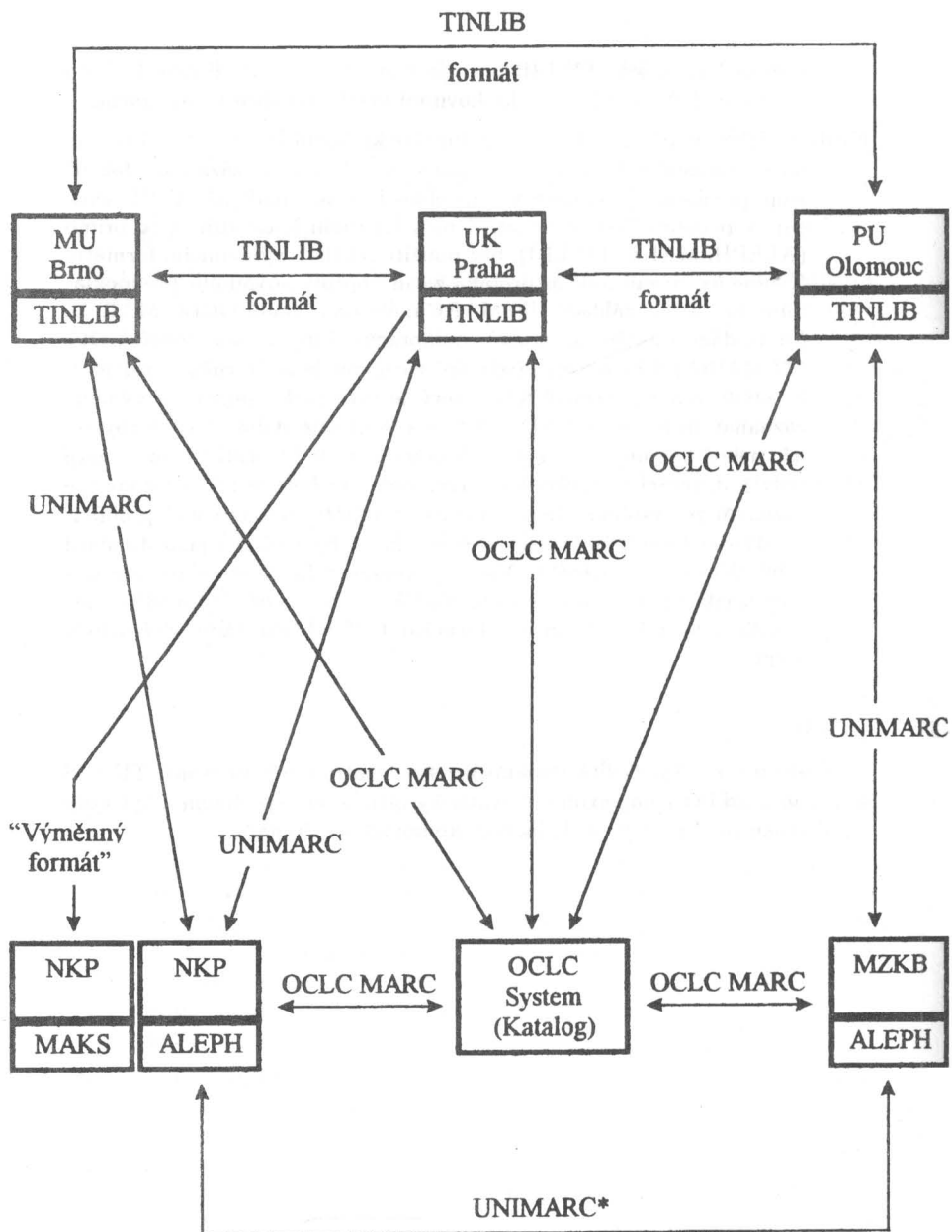
Technický základ pro propojení knihoven – Ideální z hlediska připojení knihovny k Internetu je operační systém UNIX. Nabízí přístup z Internetu i přístup pomocí komutované linky prostřednictvím emulace terminálu nebo klienta. V TINLIBu je však možný i vzdálený přístup do knihovny, která používá jen nenákladné síťové prostředí TINNET. Je dokonce možné, i když jde o komplikovanější záležitost,

vstupovat i do knihoven, kde TINLIB pracuje v síťovém prostředí Novell. Tato vlastnost TINLIBu je mezi knihovnickými systémy naprosto ojedinělá.

Knihovnické systémy v ČR – Spolupráce knihovnických systémů znamená v současné době hlavně schopnost vyměňovat si záznamy. Jak už jsme předdeslali, je situace v této oblasti vcelku nadějná. V ČR existuje v podstatě šest systémů. Z nich tři spolu kooperují, a to přímo (ALEPH, MAKS, TINLIB), bez použití „cizího“ výměnného formátu. Kooperace se zahraničím probíhá zatím, oproti původním předpokladům, nikoliv na základě UNIMARCu, ale na základě OCLC MARCu. (Je to dáno tím, že zahraniční spolupracující organizace používá OCLC MARC.) Schéma při předávání záznamů je znázorněno grafem 1. Z tohoto grafu je zřejmý fakt, který je jistě překvapující, že výměna záznamů ve formátu UNIMARC je v současné době vlastně zbytečná, neboť všechny systémy spolupracují s OCLC katalogem a mají tedy k dispozici příslušné konverze. Jednoduchou se zdála i konverze záznamů ze systému MAKS. Převod z tohoto systému měl probíhat prostřednictvím Výměnného formátu, který byl navržen jako standard v bývalém Československu. Všechny knihovny ho za standard považovaly a jako se standardem s ním zacházely. Nicméně – prováděli jsme několik konverzí z výměnného formátu do TINLIBu, žádné dvě nebyly stejné.

Závěr

České prostředí je složité, dynamické, inteligentní a sofistikované. TINLIB se v něm snaží být komplexním, uživatelsky příjemným systémem a být vždy o půl kroku před potřebami knihoven, knihovníků a čtenářů.

Graf č.1

AUTOMATIZOVANÉ GENEROVÁNÍ KL V KNIHOVNÍM SYSTÉMU TINLIB

Vladimír Pávek

Úvod

S nástupem automatizovaných knihovních systémů nelze paušálně tvrdit, že by tvorba tištěných katalogizačních lístků (KL) byla nežádoucí. Lze však říci, že vytváření KL je potřebné minimálně po určité přechodné období, které je individuální pro každou konkrétní knihovnu. Předpokladem pro nevytváření KL může být např.:

- vybavení knihovny dostatečným počtem počítačů a dalšího technického vybavení
- spolehlivost automatizovaného systému
- osvojení si automatizovaného systému provozními pracovníky
- příprava čtenářů na změnu provozních podmínek

Ani tyto předpoklady nejsou pro některé knihovny důvodem pro přerušování kontinuity ve vytváření lístkových katalogů.

Návrh struktury KL

Struktura KL je navržena tak, aby splňovala mezinárodní doporučení pro bibliografický popis dokumentů – ISBD (International Standard Bibliographic Description).

KL se skládá ze záhlaví a těla lístku. Jako záhlaví je používán údaj:

- a) autor
- b) název
- c) MDT
- d) předmětové heselo

V záhlaví je rovněž údaj o signatuře dokumentu. Tělo lístku je navrženo tak, aby bylo pro všechny čtyři druhy KL stejné. Obsahuje údaje o názvu a odpovědnosti, údaje o vydání, nakladatelské údaje, údaje fyzického popisu, údaje o edici, údaje o poznámce. Tělo lístku dále obsahuje údaje věcného popisu – MDT a klasická předmětová hesla. Výhodou je snadná návaznost jednotlivých druhů katalogů.

Stanovení počtů jednotlivých druhů KL

Počty jednotlivých druhů KL jsou obvykle závislé na druhu dokumentů a počtu udržovaných typů katalogů. Zvláště při centrální katalogizaci pro více poboček dané knihovny nevystačíme s jedním KL od každého druhu. Navržený a provozně odzkoušený způsob v TINLIBU umožňuje již při tvorbě každého katalogizačního záznamu individuálně zadat počty pro jednotlivé druhy KL. Je-li v dokumentu uvedeno např. více autorů, pak zadaný počet n se provede pro každého z autorů včetně jeho uvedení v záhlaví. Obdobně pro více MDT či více předmětových heslech. Pro snadnou identifikaci je možné v záznamu uvést jednoznačný kód katalogizátorky.

Generování souborů KL

Záznamy jsou v TINLIBu vybrány k exportu např. dle kódu katalogizátorky. Takto vyexportovaný soubor je zpracován uživatelským programem, který vygeneruje KL do příslušných textových souborů, jež je možné bez dalších úprav vytisknout zvoleným textovým editorem, např. T602. Textové soubory již obsahují zadané počty KL včetně příslušných kódů pro tučné a kondenzované písmo. Tučně se např. tiskne záhlaví a vrocení, kondenzované pak předmětová hesla či MDT. Všechny druhy KL zachovávají pořadí ze vstupního souboru.

Tisk lístků

Tisk se provádí na nekonečný karton šíře 125 mm na vhodném typu tiskárny, kde není velký ohyb kartonu. Ověřeny jsou tiskárny – STAR SJ 144 a EPSON LQ 570+. Rozřezání potištěného kartonu KL na délku 75 mm je pak snadná záležitost a lístky je možné ihned použít pro zařazení do příslušných katalogů.

Závěr

Zvolená technologie výrazně přispívá k úspoře práce s přípravou a množním KL. Produkce KL se tak stává vedlejším produktem při katalogizaci v systému TINLIB.

Příklad zpracovaného záznamu.

————— SOUBOR.TIN —————

Název:Bankovky a mince České národní banky 1993-1994
Odpovědnost:[texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]
TT:Bankovky a mince České národní banky 1993-1994
Autor:Hrdá, Alena
Fotograf:Pekárek, Jiří
Fotograf:Krajíček, Petr
Další:Kučera, Miroslav
Další:Tošovský, Josef
Vydání:1. vyd.
Nakladatel:Česká národní banka
Nakladatel:Nuga
Místo vyd.:Praha
Rok vyd.:1994
ISBN:80-85903-00-8
Stránkování:110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm
Vazba:váz.
Cena:250.00
Jazyk:česky \\ \cze\
Typ publikace:monografie
Přírůstkové číslo:2681001094
Kategorie dokumentu:K vypůjčení
Sigla/Pobočka:PV
Lokace:Lidická-půjčovna
Signatura výtisku:B37.312
LOCN:Lidická-půjčovna
CN:336.74
CN:737
Signatura:B37.312
Název nečíslované edice/souboru:Encyclopaedia Bohemica
STL:Encyclopaedia Bohemica
SU:Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie
SU:Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie
Výraz tezauru:bankovky
Výraz tezauru:Česká republika
Výraz tezauru:mince
Klíčové slovo:1993-1994
Klíčové slovo:Bankovky
Klíčové slovo:Banky
Klíčové slovo:České
Klíčové slovo:Mince
Klíčové slovo:Národní

Datum katalogizace:94/12/01
Datum katalogizace:95/02/15
Datum změny:95/07/24
Zdroj:np 9434180
Katalogizoval:aba 001
Katalogizoval:Kalos
Aktualizoval:CBA 001/Jan

————— SOUBOR.JMN —————

B37.312

Hrdá, Alena

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994 / [texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]. – 1. vyd. – Praha : Česká národní banka ; Nuga, 1994. – 110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm. – (Encyclopaedia Bohemica) ISBN 80-85903-00-8 (váz.) : Kč 250.00

MDT 336.74 737 Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

————— SOUBOR.MDT —————

B37.312

336.74

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994 / [texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]. – 1. vyd. – Praha : Česká národní banka ; Nuga, 1994. – 110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm. – (Encyclopaedia Bohemica) ISBN 80-85903-00-8 (váz.) : Kč 250.00

MDT 336.74 737 Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

B37.312

737

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994 / [texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]. – 1. vyd. – Praha : Česká národní banka ; Nuga, 1994. – 110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm. – (Encyclopaedia Bohemica) ISBN 80-85903-00-8 (váz.) : Kč 250.00

MDT 336.74 737 Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

Bankovky

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994 / [texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]. – 1. vyd. – Praha : Česká národní banka ; Nuga, 1994. – 110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm. – (Encyclopaedia Bohemica) ISBN 80-85903-00-8 (váz.) : Kč 250.00

MDT 336.74 737 Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994 / [texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]. – 1. vyd. – Praha : Česká národní banka ; Nuga, 1994. – 110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm. – (Encyclopaedia Bohemica) ISBN 80-85903-00-8 (váz.) : Kč 250.00

MDT 336.74 737 Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994 / [texty Alena Hrdá ... [et al.] ; úvodní slovo Josef Tošovský ; odborná spolupráce M. Kučera ; fotografie J. Pekárek a P. Krajíček ... [et al.]]. – 1. vyd. – Praha : Česká národní banka ; Nuga, 1994. – 110 s. : fotogr. (částečně barev.) ; 31 cm. – (Encyclopaedia Bohemica) ISBN 80-85903-00-8 (váz.) : Kč 250.00

MDT 336.74 737 Bankovky – Česká republika – r.1993-1994 – monografie Mince – Česká republika – r.1993-1994 – monografie

SYSTÉM SMARTLIB – stav a rozvoj v roce 1995

Luboš Janhuba

Firma LUMARE spol.s r.o. se již od svého založení věnuje vývoji programových prostředků pro knihovnictví. Dominantním software tohoto typu je komplexní knihovnický systém SMARTLIB. Tento produkt je vhodný pro využití nejenom ve veřejných knihovnách, ale také v knihovnách vědeckých, odborných, univerzitních, školních ap. Ve speciálních modifikovaných verzích je SMARTLIB využíván také v archivech, muzeích a v dalších institucích podobného typu. Za 5 let vývoje tohoto produktu je možno říci, že se tvůrci systému dokonale seznámili nejenom s knihovnickou problematikou jako takovou, ale také se specifikou jednotlivých knihovnických pracovišť. Na druhé straně jsme si vědomi znalostí a informovanosti pracovníků knihoven o softwarových produktech z oblasti knihovnictví a bibliografie i dalších podpůrných programech. Máme pocit, že od dob, kdy automatizace knihovnických procesů v mnoha knihovnách byla do jisté míry pro pracovníky knihoven takřka exotickou neznámou, dnes si titíž pracovníci nedokážou již svoji práci představit bez automatizovaného zpracování a automatizovaných procesů.

Samozřejmě se uživatelé stávají náročnějšími a požadavky na knihovnické systémy rostou. Je to logický a správný vývoj. Při příležitosti této konference bych tedy chtěl představit novou verzi našeho komplexního knihovnického software SMARTLIB 3.0. Svůj obecný úvod jsem zde ovšem neřikal náhodou. Neboť při prezentaci nové verze je potřeba se v logickém kontextu obrátit zpět a zopakovat si základní metodu, jisté základní předpoklady a vlastnosti, které se teprve potvrdí nebo vyvrátí v okamžiku, kdy je vystaven určité zátěži. Jedná se především o rozsah datové základny a s tím odpovídající rychlost, datové formáty, schopnost komunikace, možnost importu a exportu dat z jiných systémů ap. Takže i tyto skutečnosti bych chtěl přednést ve svém příspěvku.

SMARTLIB ve verzi 3.0 je vlastně součástí komplexního projektu automatizace příslušného knihovního pracoviště. Je schopen zajistit automatizaci všech činností, které jsou v knihovnách nezbytné (akvizice, katalogizace, informační a rešeršní modul, automatizovaný výpůjční systém, různé knihovnické statistiky, formátovatelné tiskové výstupy pro publikační činnost). Dále je možno využívat další doplňující moduly jako je tisk a využití čárových kódů, ON-LINE katalog, speciální moduly pro periodika, meziknihovní

výpůjční službu, evidence mezinárodní výměny časopisů. SMARTLIB 3.0 umožňuje uživateli, aby si celý systém nakonfiguroval a dále modifikoval tak, aby optimálně vyhovoval uživatelským potřebám. Znamená to, že uživatel si může libovolně měnit tvar tiskových výstupů (katalogizačních lístků, přírůstkových seznamů, objednávek, bibliografických citací aj.) a tvořit si řadu dalších. Dále si uživatel může definovat další soubory kromě těch, které již jsou v menu obsažené a vybírat datovou strukturu volbou jednotlivých polí z výměnného formátu nebo UNIMARC. Dalšími možnostmi jsou konfigurace knihovnických statistik a všech proměnných údajů výpůjčního systému. Import a export do ISO formátu je samozřejmostí již od nižších verzí.

V nové verzi knihovnického systému je zapracován systém autorit, který bude nadále umožňovat komfortnější práci zejména s katalogy v návaznosti na faktografické databáze, rozšiřují se zároveň možnosti již dříve využívaných „synonym“ a jejich skupin. Nový programový modul „Meziknihovní výpůjční služba“ plně automatizuje další významnou část knihovnické agendy (evidence požadavků MVS jak od čtenářů, tak od jiných knihoven, objednávky MVS, vlastní evidence výpůjček MVS atd.).

Výpůjční systém byl doplněn o mnoho funkcí, které směřují k jeho vyšší výkonnosti, rychlosti a v neposlední řadě přesnější a aktuálnější informovanosti knihovníka. Dnes již téměř standardní práce s čárovými kódy nás vedla k zavedení alternativního ovládání klávesnicí ev. snímacím zařízením čárových kódů jednotlivých operací (půjčování, vracení atd.). Celý systém byl doplněn tolik očekávaným blokem přehledů a statistik čtenářů a návštěvníků knihovny.

SMARTLIB 3.0 je vytvořen v progresivním programovém prostředí tak, aby bylo možné pracovat s velkým objemem dat, neboť ve většině knihoven nejsou stovky tisíc záznamů ničím neobvyklým. Nová datová struktura obsahuje již prvky transakčního systému, který bude v následujícím období komplexně zpracován.

SMARTLIB 3.0 je možné využít pochopitelně v síťové variantě na jakémkoliv typu sítě. Náročnějším uživatelům nabídneme SMARTLIB 3.0 pod operačním systémem UNIX v progresivní architektuře klient-server.

V nedávné době jsme začali instalovat SMARTLIB taktéž pod operačním systémem SYSTEM MANAGER. Toto řešení bylo uplatněno v Okresní knihovně v Hradci Králové, Masarykově knihovně ve Vsetíně, v knihovně OKD Ostrava a Okresní knihovně Šumperk. Chceme Vám toto řešení předvést i na naší expozici a zároveň provést propojení na vzdálenou knihovnu v Hradci Králové. Hlavním prvkem citovaného operačního systému je tzv. multitasking, tj. souběžné řešení více úloh najednou na jednom terminálu. Jedná se v jedné z variant zapojení o terminálovou síť (server, na němž probíhají veškeré úlohy a zobrazovací terminál). Samozřejmostí této varianty je

právě možnost připojení terminálů na vzdálený server bez omezení práce na síti, na kterou je terminál přes modem napojen. Je tedy zřejmé, že on-line propojení knihovnických pracovišť je již současností. Právě dokončený modul MVS ve SMARTLIB počítá např. s automatickým objednáváním MVS prostřednictvím on-line komunikace mezi spolupracujícími knihovnami, nová verze OPAC pak s použitím on-line katalogu na vzdáleném pracovišti, příp. i s generováním požadavků na rezervace dokumentů v jiné knihovně.

Stručný popis jednotlivých modulů

SMARTLIB 3.0 jak již bylo řečeno obsahuje všechny potřebné moduly, které jsou vzájemně provázány tak, aby je bylo možné v součinnosti využívat a aby bylo možné se přemísťovat z jednoho modulu do druhého co možná nejrychleji a nejefektivněji. Během vývoje tohoto software jsme si uvědomili řadu knihovnických návazností a snažili jsme se vyhovět specifickým potřebám jednotlivých uživatelů. Chápali jsme nasazení SMARTLIB jako projekt pro dané pracoviště, které v okamžiku rutinního provozu podstatně mění dosavadní pracovní zvyklosti v knihovně. Nicméně nyní už můžeme konstatovat, že jsme schopni předvídat většinu požadavků a dát tedy uživatelům možnost, aby si sami přizpůsobili programový produkt SMARTLIB 3.0 svým potřebám.

1. Systémové nastavení

Při aktivaci v menu se uživateli nabídne několik funkcí, z nichž vybereme alespoň ty nejpodstatnější.

a) Definice dalších modulů

Zde je možno si definovat a vložit do menu další moduly kromě těch základních (knihy, periodika aj.), jež jsou napevno definovány v menu. Např. si v určitém okamžiku uživatel přeje definovat modul norem, skript a učebnic, map aj., který si pak právě zde začlení do svého menu.

b) Definice tiskových výstupů

Systémové nastavení umožňuje uživatelské definice všech tiskových výstupů, které SMARTLIB obsahuje. Jedná se o katalogizační lístky, přírůstkové seznamy, úbytkové seznamy, místní seznamy, objednávky, urgencye nedodaných exemplářů, urgencye povinných výtisků, knižní lístky, bibliografické citace, tiskové výstupy výpůjčního procesu aj.

Definice tiskových výstupů je velmi jednoduchá. Uživatel má před sebou příslušný formát daného výstupu a umísťuje na zvolená místa konstantní slovní formulace jakož i definice proměnných údajů, které jsou pak pro konkrétní výstup načítány z jednotlivých polí. Samozřejmě takto vytvořené „šablony“ tiskových výstupů je možné kdykoliv měnit podle potřeby.

c) Definice statistik

SMARTLIB 3.0 umožňuje nastavit si sledování různých proměnných hodnot v knihovnické technologii, jak v akvizici, katalogizaci, tak i ve výpůjčním procesu. Řadu těchto statisticky zajímavých údajů sleduje navíc zcela automaticky. Uživatel se má možnost dovědět údaje, které následně mohou působit jako zpětná vazba při rozhodování o účelnosti nákupu jednotlivých dokumentů, finančních prognózách, jakož i k podrobným analýzám o chodu příslušných knihoven. Dotyčné pracoviště pak má okamžité informace o počtu čtenářů, celkovém počtu výpůjček, o počtu výpůjček jednotlivých typů dokumentů ap. Dále pak je možno sledovat okamžitou finanční bilanci nákupu celkově i podle typu dokumentů.

d) Nastavení barev a akustických signálů

Uživatel má možnost si kdykoliv definovat, zda chce verzi „color“ nebo „monochromatickou“ a zapnout či vypnout si akustické signály.

2. Akvizice

Akviziční modul zahrnuje všechny činnosti, které jsou v knihovnách zapotřebí. Jedná se o práci s dezideráty, automatická tvorba objednávek, pomocný modul „Adresář dodavatelů“, který je mj. využit při tvorbě objednávek a nakonec evidence došlých dokumentů a automatický tisk přírůstkových seznamů podle počtu došlých knižních jednotek.

Jednotlivé údaje od deziderát počínaje se vkládají pouze jednou a postupně se dále přenášejí až do katalogizace. Pochopitelně je možné data kdykoliv opravit.

Dalšími funkcemi je automatické objednávání dokumentů, přičemž je možné již při objednávce vyznačit pro jakou pobočku, katedru, či separátní uživatele je dokument objednan. V evidenci SMARTLIB provádí tyto funkce:

1. Kontrola na duplicitu dodaného dokumentu v katalogizaci
2. Kontrola na nedodané objednávky dokumentu
3. Kontrola na úplnost dodávky
4. Tisk urgencye na nedodané dokumenty nebo celou objednávku
5. Kontrola na nedodaný povinný výtisk a příslušná urgencye
6. Generování a tisk přírůstkového seznamu
7. Finanční statistiky (viz kap. 1.1)
8. Přenos záznamů do katalogizace příp. zpět do deziderát

3. Katalogizace

Tento modul je základní částí celého systému. Skládá se z jednotlivých konstantních databází (knihy, hudebniny, AV media, periodika, osoby, akce, instituce, nesamostatné části dokumentů aj.) a z databází, které si můžete systémově vytvořit (bod 1.1).

Práce se záznamy je v každé části SMARTLIB u všech databází v každém typu fondu obdobná, a proto je užitečné si ji ozřejmit právě zde v modulu katalogizace. Jednotlivý záznam (popis knihy, učebnice, hudebniny, normy ap.) se skládá z polí a podpolí, do kterých jsou ukládány příslušné údaje (název, autoři, místo vydání ap.). Soubor jednotlivých polí je tvořen „výměnným formátem“ nebo formátem UNIMARC. Z tohoto formuláře je pak možno si vybrat úzký soubor několika polí pro příslušný zpracováváný typ dokumentu podle vlastní úvahy zpracovatele.

Pokud si uživatel nepřenesl základní jmenný popis již z akvizice je možné zde vkládat nové záznamy, dále pak opravovat jednotlivé záznamy případně je mazat. Při vkládání je možné s výhodou použít interaktivní kontrolu, kdy se již jednoduchým stiskem kláves ukládají ty deskriptory (vyhledávací aspekty), jež jsou již v databázi obsažené. Toto slouží jak ke zrychlení práce, tak k tomu, aby seznam deskriptorů byl neustále v pořádku a systém tak měl co největší vypovídací schopnost.

SMARTLIB obsahuje řadu funkcí, které uživateli poskytují při zápisu maximální komfort, které však zde není možné podrobně popsat (přenášení údajů ze záznamu do záznamu jakož i kopírování celého obsahu daného záznamu do dalšího záznamu, automatické řazení všech slov v daném poli do seznamu deskriptorů, elegantní vsazování všech ASCII znaků do zapisovaného textu ap.) SMARTLIB má proměnnou délku celého záznamu i jednotlivých polí, takže se skutečně ukládá jen to, co bylo zapsáno.

Nutno právě na tomto místě ozřejmit jednu významnou vlastnost produktu SMARTLIB. **Náš knihovnický systém pracuje se záznamy, kde každý počítačový záznam např. u knih představuje jeden knižní titul.** Všechny duplikáty tohoto titulu jsou charakterizovány příslušnými přírůstkovými čísly. Toto vše je nutné, aby si i zákazník uvědomil při výběru software pro knihovnu, neboť pokud systém pracuje s jednotlivými záznamy v podobě duplikátů s různými přírůstkovými čísly, znamená to značné nároky na paměť i na rychlost vyhledávání. V této souvislosti je třeba poznamenat, že naši nejpokročilejší uživatelé pracují již s více jak 70 000 záznamy, což obnáší asi 200 000 knižních jednotek.

Příkladem takových knihoven je např. SVK Hradec Králové. SVK je vybavena počítačovou sítí s více jak 20 terminály (Novell NetWare 3.11). Počítačově zpracovaný fond této knihovny mj. obsahuje v současné době 70 000

titulů knih. Kompletně jsou zde automatizovány agendy akvizice i katalogizace, evidence čtenářů (více jak 10 000), připravuje se zahájení vlastního výpůjčního procesu. Systém SMARTLIB je v současné době testován a zaváděn ve variantě UNIMARC (dosud používají výměnný formát). V knihovně jsou již delší dobu využívány samostatné terminály s veřejným přístupem za pomoci OPAC.

V katalogizaci je také začleněna možnost vazby jednotlivých deskriptorů do synonymických skupin a tak se zabezpečí další komfort pro vyhledávání v informačním systému.

Do katalogizace je začleněna funkce, která umožňuje na uživatelské úrovni importovat záznamy jež dodržují normu ISO 2709 katalogizace. Stejná funkce je i v akvizici a umožňuje import záznamů např. do deziderát.

Součástí katalogizace je i podpůrný modul pro tisk katalogizačních lístků. SMARTLIB zabezpečuje tisk rozsáhlých sestav katalogizačních lístků pro jmenný i věcný katalog, včetně tisku pokračovacích a individuálních lístků u dílových publikací. Právě metodice ukládání a tisku zpracovatelsky komplikovaných dílových publikací (AV media, hudebniny aj.) bylo na analytické úrovni věnováno mnoho úsilí, takže nyní již jsou podrobně propracovány metodiky zpracování těchto dokumentů, včetně tříúrovňové hierarchie.

Další součástí katalogizace je podpůrný modul pro tisk čárových kódů přímo ve vazbě na data ev. pro samostatný tisk.

4. Informační systém

SMARTLIB 3.0 obsahuje mocné vyhledávací možnosti, které zabezpečují velmi rychlé vyhledání relevantních záznamů. SMARTLIB byl od začátku svého vývoje koncipován tak, aby bylo možno vyhledávat, co nejrychleji ve velkých objemech dat. Neboť si myslíme, že právě na velkých objemech dat se teprve pozná schopnost knihovnického systému efektivně pracovat s datovou základnou. Jestliže je možno v dalším vývoji neustále vylepšovat uživatelský komfort, je obtížné měnit základní koncepci s ukládáním a vyhledáváním dat. Rychlost vyhledávání je i u komplikovaných dotazů vysoká a uživatel tak má prakticky okamžitou odezvu při práci se SMARTLIB.

SMARTLIB 3.0 umožňuje rychlé vyhledávání pomocí deskriptorů, a to prakticky ve všech polích. Vhodnou kombinací běžných logických dotazů je možné nalézt relevantní množiny záznamů. SMARTLIB 3.0 umožňuje nejenom pravostranné, ale i levostranné rozšíření. Uživatel tak má možnost hledat např. podle kořene jednotlivých slov. Využití synonymity již bylo diskutováno. Záznamy je možno prohlížet ve tvaru jak byly vloženy nebo ve tvaru bibliografických citací. Uživatel může vytvořit z vyhledaných záznamů různé tiskové sestavy, které si již předdefinoval (knižní lístky, přírůstkové seznamy, místní seznamy, bibliografické citace). Při volbě „Bibliografické citace“ si uží-

vatel vybere, zda chce citace tisknout podle normy nebo své vlastní citace ve vytvořeném formátu. Citace je možno setřídít podle různých hledisek.

5. Výpůjční modul

Výpůjční modul navazuje na modul „Katalogizace“, umožňuje evidovat pohyb jednotlivých dokumentů z fondu k uživateli a naopak, automaticky tiskne čtenářské legitimace, upomínky a rezervace čtenářů, prolongace, doklad o výpůjčkách. Je možné využívat čárový kód. S modulem je však možné pracovat i samostatně bez vazby na modul „Katalogizace“. Tato přednost je využívána zejména v menších knihovnách, kde není např. z personálních důvodů či absence počítačové sítě možnost kompletně zpracovávat dokumenty a zároveň plně využít výpůjční systém. Výpůjční protokol systému SMARTLIB tuto celkem běžnou praxi samozřejmě respektuje a nabízí okamžitou možnost automatizace výpůjčního procesu v knihovně bez toho, aby byl nutně zpracován fond.

Dále je možno statisticky vyhodnocovat výpůjční proces (viz kap. 1.1). SMARTLIB 3.0 podstatně zefektivnil a hlavně zrychlil celý proces práce s výpůjčkami. Knihovnik má např. možnost neustále sledovat frekvenci půjčování dokumentu dle všech tří možností půjčování (signatura, přírůstkové číslo, čárový kód), získat okamžitou informaci o přítomnosti dokumentu ve skladu ve vazbě na katalog. Novinkou je již výše zmíněné kombinované ovládání klávesnice-snímač čárového kódu, které je kdykoliv přepínatelné, či nové statistiky čtenářů a návštěvníků. Na tomto místě lze konstatovat i to, že se velmi osvědčila schopnost programu kombinovaně půjčovat dokumenty přes signaturu, přírůstkové číslo či čárový kód najednou ze všech fondů katalogů (knihy, hudebniny, AV dokumenty, periodika). SMARTLIB tak nechává volbu jakým způsobem dokument vypůjčit na knihovníkovi.

6. On-line katalog (OPAC)

ON-LINE katalog využívá samozřejmě dat vytvořených ve SMARTLIB, jinak však pracuje jako nezávislý programový modul. Jedná se o jednoduchý rešeršní systém pro veřejný přístup k datům. Systém je doplněn řadou nápověd, které umožňují velice jednoduchou a příjemnou práci návštěvníkům knihovny příp. vzdáleným terminálovým pracovištím (viz výše).

7. On-line katalog – Dětská beletrie

Speciální verze ON-LINE katalogu pro dětské čtenáře. Tento modul využívá grafických ikon a umožňuje dětskému čtenáři první příjemné setkání jak s knihovnou, tak s výpočetní technikou. Tento OPAC pracuje pod Windows a je vlastně grafickou verzí klasického on-line katalogu s doplněnými funkcemi vyhledávání dle klíčových slov reprezentovaných obrázky.

8. Seriály

Speciální modul např. pro evidenci jednotlivých čísel časopisů doplněný samostatným výpůjčním procesem a řadou speciálních statistik a tiskových výstupů. Program je dalším doplňkovým modulem systému SMARTLIB. Obsahuje kompletní denní evidenci seriálů dle jejich periodicity a dodavatele. Je samozřejmě doplněn kontrolami na dodávky, systémem objednávek, urgencí a řady statistik a přehledů. Může být používán i v režimu „ústřední“ knihovna a její pobočky.

9. Meziknihovní výpůjční služba

Speciální modul MVS automatizuje další velkou část knihovnických služeb. Jeho základem je požadavek čtenáře na výpůjčku z jiné knihovny a následné zaevidování a vytvoření objednávky MVS u konkrétního partnera. Systém umožňuje v návaznosti na výpůjční proces následné zapůjčení dokumentu, který byl na základě objednávky získán. Obdrží-li knihovna od svého partnera naopak požadavek na knihu, je jí zapůjčena standardními funkcemi výpůjčního systému.

10. Mezinárodní výměna časopisů

Speciální modul řeší evidenci vydaných a přijatých dokumentů v rámci mezinárodní výměny časopisů a příslušnou skladovou agendu.

11. Národní (regionální) bibliografie

Samostatný programový modul, který umožňuje z jednotlivých databází generování soupisů např. regionální bibliografie za dané časové období. Je doplněn sadou rejstříků (jmenný, názvový, předmětový, zeměpisný, personálie).

12. Použité programové prostředky

Jako programovacího prostředí bylo použito jazyku C (Microsoft verze 6.0) a objektově orientovaný jazyk Clipper (nová verze 5.3). Jazyk C jako systémově orientovaný jazyk umožňuje řešit řadu problémů, které jsou vyššími jazyky neproveditelné. Zajišťuje maximální rychlost i minimální požadavky na paměť. Clipper 5.3 jako jeden z nejlepších MS-DOS „data management“ relačních prostředků je zárukou spolehlivé a rychlé práce i s velkými objemy dat. Použit je indexový driver Hiper-Six (SuccesWare).

Jako optimální a zároveň cenově příznivá varianta se nám však jeví optimálnější následující možnost, kterou máme prakticky ověřenou. Totiž výstavbu SMARTLIB pro náročnější uživatele jako otevřeného multiplatformního systému v architektuře CLIENT/SERVER. Potom je možné použít výměnný databázový driver RDD. Jako databázový driver je použitelný GUPTA

SQL, INFORMIX, ORACLE pro prostředí UNIX nebo pro operační síťový systém Novell pak Novell GUPTA, XBase SERVER.

CLIENT procesy je možno provozovat pod DOS na DOS terminálech, které jsou v síti propojeny na Novell nebo na UNIX. V síti je pak možné pracovat současně jak v prostředí UNIX, tak v prostředí Novell s využitím standardního rozhraní TCP/IP.

Již citované použití OS System Manager umožňuje v jedné ze svých variant napojení na prostředí sítě Novell a následné sdílení jejího file-serveru. Tato varianta umožňuje například rozšíření sítě o multitaskingové znakové client-terminály.

V této části bychom ještě rádi zdůraznili proměnnou délku jak celých záznamů ve SMARTLIB, tak i jednotlivých polí. To umožňuje úsporný zápis na paměťová média i vysokou rychlost všech operací.

13. Uživatelská podpora

Naše firma si uvědomuje, že rozsáhlé software jsou použitelné pouze za solidní podpory ze strany distributorů či producentů. V minulém roce byl systémově vytvořen nový model spolupráce s knihovnami. Zavedením konzultačních dnů, pokračování pravidelných Setkání uživatelů, na kterých jsou představovány novinky či diskutovány současné trendy a řešeny připomínky ze strany uživatelů, bylo dosaženo větší informovanosti jak naší firmy, tak uživatelů programu. Byla vybudována síť distribučních středisek (Knihovna J. Mahena Brno, RK Karviná, MÚ AV ČR Praha a prototypové pracoviště OK Hradec Králové), která by v budoucnu měla převzít kompletní knihovnickou odbornou podporu (školení, analýzy). Ve vazbě na tato distribuční střediska pracují již dnes i servisní pracovníci, zabezpečující technickou stránku věci (instalace, hardware, systémové práce).

Pro uživatele našeho systému připravujeme semináře s knihovnickou tematikou a v neposlední řadě i časopis, který by měl přispět k informovanosti o stavu v jednotlivých knihovnách, diskutovat knihovnické problémy či připravované úpravy programového vybavení před jejich vlastním provedením atd.

Již dnes je nabídka dalších služeb pro knihovny samozřejmě mnohem širší a nesoustřeďuje se pouze na uživatele programu SMARTLIB. Ve spolupráci s fundovanými odborníky z oblasti veřejného, odborného i vysokoškolského knihovnictví jsme připraveni provádět kompletní knihovnické analýzy pracoviště a návrh automatizace v příslušných poslovnostech a etapách řešení. To je úzce svázáno s analýzou příp. realizací optimálního nákupu hardware a software.

Významné změny doznala i dokumentace k programovému vybavení. Manuál byl doplněn o další dvě významné části:

1. Metodika vkládání do jednotlivých polí
2. Doporučený způsob vytváření thesauru klíčových slov pro veřejné knihovny.

Je nutno poznamenat, že druhý z této sady dokumentů byl dodán i některým uživatelům jiných systémů.

Každý nový uživatel z veřejného knihovnictví si nyní může výhodně zakoupit data od pokročilých uživatelů. Vlastní realizace nákupu se děje přirozeně za naší technické pomoci. Další cestou zdokonalení této služby je projekt budování sdíleného nabídkového katalogu dat.

S využitím terminálového přístupu na datový server (ústř. LUMARE, Hradec Králové) bude možné data některých pokročilých uživatelů prohlížet, provádět rešerše, příp. přímo získat vybrané záznamy. Tato možnost nebude omezena jen na uživatele našeho systému.

14. Další vývoj komplexního knihovnického software SMARTLIB

Vzhledem k tomu, že v současné době jsou vytvořeny všechny moduly, které potřebují knihovny ke své činnosti a principiálně jsou vyřešeny všechny základní otázky týkající se práce s datovou základnou, bude se vývoj především ubírat tak, abychom jednak bezprostředně reagovali zpětnovazebně na podněty našich uživatelů. V této verzi chceme ještě více zpříjemnit formulaci rešeršních dotazů a připravujeme i další překvapení, které bychom nepovažovali zatím za vhodné zveřejňovat. Zároveň chceme zpřístupnit SMARTLIB i základním a středním školám. SMARTLIB je využíván nejenom v knihovnách, ale i v archivech a muzeích, a proto se zabýváme i vývojem těchto speciálních verzí.

15. Informatika

Naše firma se zabývá taktéž informatikou a informačními projekty. Jeví se nám proto logické, že dnes při příležitosti konference Knihovny současnosti Vám můžeme nabídnout některé naše produkty pro Vaši inspiraci i využití. Neboť knihovny jako přirozená informační centra budou mít v informačních projektech stále větší úlohu.

Z produktů, které Vám chceme zde předvést se jedná především o tyto oblasti.

1. Multimediální software nad mapovým podkladem
 - Využívá se v informačních centrech jako informačně prezentační systém
 - Je taktéž základem projektu DISK – komplexních služeb pro podnikatele
 - Textové záznamy jsou doplněny možnostmi multimediálních návazností tj. grafického zobrazení, audiálních výstupů, videosekvencí ap.

2. Firemní literatura

Databáze Firemní literatura je založena na určitých návaznostech s knihovnickým software SMARTLIB. Je navržena a buduje se pro popis prospektů, firemních materiálů, nabídkových materiálů, katalogů výrobků, ceníků a výročních zpráv výrobních podniků, obchodních organizací. Navrhovaný popis firemních dokumentů je charakteru spíše faktografického.

Zdroje informací, t.j. veškeré druhy firemních a výrobních materiálů, se získávají korespondenčním nebo osobním stykem (návštěvy, účast na výstavách či veletrzích) s pracovníky marketingu, odbytu nebo propagace příslušných organizací. Po zpracování informací do databáze se firemní dokumenty archivují podle čísla prospektu v databázi.

Struktura databáze byla zvolena co nejjednodušší, jak z hlediska tvorby jednotlivých záznamů, tak z hlediska uživatele. Bylo vybráno 14 polí, která představují číslo záznamu, název prospektu, název firmy, její adresu a kontaktní čísla (telefon, fax), vedoucí a styčné pracovníky, charakteristiku činnosti firmy, popis a obsah prospektu, doplňující údaje o firmě (filiálky, organizaci prodeje atd.), zdroj informace, klíčová slova k popisu a obsahu prospektu a datum zpracování (příp. poslední aktualizace). Ve většině těchto polí lze zapsané skutečnosti označit jako deskriptory, pomocí těchto deskriptorů lze pak vyhledávat firmy, geografické pojmy a vymezená teritoria, jména osob, konkrétní činnosti, názvy výrobků, obchodní značky, výroční zprávy, certifikáty atd. Uživatelům databáze bude pro vyhledávání nabízen modul v podstatě na bázi ON-LINE KATALOG.

Praktické využití budované databáze bude mnohostranné:

Naše firma je pověřena zároveň činností Regionální kanceláře Národního informačního střediska na teritoriu bývalého Východočeského kraje. Budeme mít po vybudování dostatečného fondu firemní literatury a jejím zpracování do databáze další významný zdroj informací, který může být dostupný po celé republice i do zahraničí, což znamená snadnou prezentaci podniků za hranicemi regionu.

- Informace z databáze lze sestavit do vhodných celků (např. strojírenství, velkoobchodní činnost, certifikované výrobky aj.) a použít je k reprezentačním účelům pro potřeby správy měst, obcí nebo hospodářských komor. Vhodným vyhledáním geografických pojmů lze dojít k obrazu hospodářských aktivit v jisté obci, městě atd.
- Databáze Firemní literatura bude po dosažení jisté vypovídací schopnosti dostupná na disketách zájemcům o její využívání za menší úplatu. Budou tak informováni o případné konkurenci nebo potenciálních zákaznících. Navíc mohou – nechtějí-li s nimi hned komunikovat přímo – dostat kopie archivovaných firemních dokumentů.

SYSTÉM LANius VE VEŘEJNÝCH KNIHOVNÁCH

Alena Otrubová

Smyslem automatizace knihoven je poskytovat úplné, rychlé a přehledné informace o knihovních fondech, zrychlit řadu procesů v knihovnické práci, osvobodit pracovníky knihoven od každodenně se opakujících rutinních úkonů, poskytovat kvalitní informace pro řízení, využívat nové formy informací i netušené možnosti vzájemné komunikace. Integrovaný knihovní systém LANius má obdobné cíle jako jiné systémy tohoto typu – přinutit počítače v knihovnách, aby takové úkoly plnily a v co největší míře sloužily knihovníkům i čtenářům.

Mám-li se ve svém příspěvku věnovat systému LANius ve veřejných knihovnách, musím se nejprve zmínit o jeho počátcích a vzniku v Okresní knihovně v Táboře. LANius je s touto knihovnou velmi úzce spjatý, protože právě tam na podzim roku 1991 vznikl z podnětu firmy ArrowSys. Až do dnešních dnů pokračuje jeho další vývoj a ověřování v Okresní knihovně v Táboře, i když nikoliv pod hlavičkou původní firmy, ale stále se stejným týmem pracovníků ve firmě Kessoft.

Systém LANius je členěn do několika modulů, které postihují všechny podstatné oblasti činnosti knihovny. Každý z nich se chová jako samostatný program, pracují však na společné datové základně a jsou úzce propojeny, dodržuje tedy integrovanost jako jeden ze základních požadavků. Od počátku vznikl systém jako síťový, s využitím technologie čárového kódu. Jednotlivé moduly respektují základní funkční požadavky, které jsou na automatizované knihovnické systémy kladeny.

V současné době mohou knihovny využívat 8 modulů systému LANius, v závěrečné etapě je zkušební ověřování 9. modulu v Okresní knihovně v Táboře.

Stručně k jednotlivým modulům. Modul Vstup údajů je základem celého systému pro vytvoření databáze. Jeho podstatná část se soustředí na zpracování knihovního fondu, ukládají se zde rovněž úbytky, tvoří přírůstkový i úbytkový seznam, sestavují statistiky přírůstků a úbytků fondu, tisknou katalogizační listky. Jeho důležitou součástí je tisk čárového kódu pro knihovní fond. Nejnověji zahrnuje modul jako samostatnou součást i zpracování audiovizuálních dokumentů.

2. modul On-line katalog nabízí dvě varianty vyhledávání údajů o knihovním fondu i o člancích z periodik – v OPAC katalogu pro veřejnost a v náročnější formě pro pracovníky knihoven při zadávání složitějších dotazů. Čtenářský katalog má také svou variantu v moderním grafickém prostředí Windows.

3. modul – Výpůjční protokol – velmi propracovanou formou podchycuje všechny situace, které mohou nastat ve výpůjčním procesu. Jeho funkce sahají od evidence čtenářů přes výpůjčky a vrácení dokumentů, prolongace, rezervace, evidenci poplatků za upozínky, oznámení o rezervaci až k rozborům a statistikám. Všechny ruční operace jsou zde nahrazeny rychlým a spolehlivým snímačem čárového kódu – scannerem. Ten umožňuje práci v kterémkoliv oddělení na několika počítačích s modifikacemi podle struktury a organizace konkrétní knihovny.

Evidenci periodik, které knihovna odebírá, případně financuje jiným knihovnám nebo pobočkám, řeší 4. modul – Evidence periodik (správa seriálů). Vede evidenci jednotlivých čísel, umožňuje urgence nedodaných výtisků, komplectaci svazků, poskytuje řadu dalších informací.

Přímý vstup do lokální sítě systému LANius jiné knihovny umožňuje 5. modul – Komunikace. K propojení knihoven využívá veřejnou telefonní síť za pomoci modemů.

Na obdobném principu jako 1. modul pracuje i modul č. 6 – Analytický popis. Provádí se v něm popis článků z periodik nebo rozpis sborníků, lze v něm rovněž vyhledávat ze všech ukládaných informací.

7. modul – Statistika – odpovídá požadavkům kladeným na veřejné knihovny při zpracování statistických výkazů. Sestavuje celoroční výkazy za celý okres, za jednotlivé skupiny knihoven, eviduje měsíčně souhrnné statistické deníky a na základě vložených údajů průběžně zjišťuje sledované údaje v libovolných časových obdobích.

8. modulem jsou Regionální databáze. Zde je možné budovat především databázi regionálních osobností, ale i zaznamenávat další údaje, např. důležité informace pro řízení knihovny – evidenci pracovníků knihoven a přehled knihoven. V budoucnu dovolí tento modul vytvářet libovolnou agendu knihovny. Je rovněž vybaven exportem do textových editorů.

V nejbližší době bude knihovnám nabídnut 9. modul – Výměnné soubory. Tento modul vede veškerou agendu spojenou s distribucí výměnných souborů na MLK, tj. seznamy, ugování nevrácených svazků, potvrzení příjmu knih ap. I zde se využívá všech výhod čárového kódu.

Systém LANius se od počátku orientoval především na veřejné knihovny všech typů – od okresních až po malé místní knihovny. Přesto ho používají knihovny dalších typů – knihovny muzeí, archivů a různých ústavů (např. Jihočeské muzeum České Budějovice, Státní okresní archiv Trutnov, Úřad průmyslového vlastnictví Praha atd.). Požadavky trhu si vyžádaly i vznik

speciální školní verze systému LANius – ta vychází ze specifických potřeb těchto knihoven, obsahuje pouze první tři moduly systému a je cenově zvýhodněna. Využívají ji např. gymnázium Trutnov, Haviřov, ZŠ Praha 4 – Nusle, Sezimovo Ústí II. atd.

Výuka práce se systémem LANius byla zahrnuta i do učebních osnov Střední školy informačních a knihovnických služeb v Praze, Střední knihovnické školy v Brně, seznamují se s ním studenti Ústavu informačních studií a knihovnictví FF UK Praze a studenti Slezské university v Opavě.

Uvedení systému LANius do každodenního provozu knihovny je již dnes pro tábořskou knihovnu historickým datem, znamenajícím výrazný předěl v jejím dalším životě – byl to 3. leden 1992. První instalace systému v jiné knihovně se uskutečnila v srpnu 1992 v Knihovně Jana Drdy v Příbrami. Kolik knihoven používá systém LANius dnes? Uvedu stručně jen některé údaje, ostatní jsou shrnuty v tabulce, která doplňuje tento příspěvek.

K 30.červnu 1995 měl LANius 120 uživatelů, z toho 102 veřejné knihovny. Nejčastěji je instalován zcela logicky 1.modul, v 70% knihoven pak 2.modul, tj. on-line katalog. Další pořadí ve využití jednotlivých modulů je toto: analytický popis, výpůjční protokol, správa seriálů, statistika, audiovizuální dokumenty jako samostatná součást 1.modulu, regionální databáze, komunikace. Ve 14 knihovnách probíhá výpůjční protokol na systému LANius. Použití jednotlivých modulů je vázáno na naplnění datové základny, možnosti knihovny v oblasti finanční a personální, vliv má i organizační struktura konkrétní knihovny a profil knihovního fondu.

Systém LANius nabízí také určité speciální komponenty. V první řadě jde o TURBO, tj. režim na dávkovou výměnu záznamů mezi knihovnamí. Knihovny si vyměňují záznamy bezplatně po vzájemné dohodě, jinou možností je prodej dat mezi knihovnamí. Dalším režimem je OUTIN, který zajišťuje převod záznamů v lokálním souborném katalogu. Režim TRANS umožňuje převod záznamů zpracovaných ve výměnném formátu (ISO 2709) do systému LANius. Prakticky se uplatnil v SVK Ústí nad Labem při převodu záznamů výměnného fondu ze systému MAKŠ.

Na závěr bych se ráda zmínila i o dalších záměrech systému LANius a o jeho perspektivách. Uživatelé systému mají možnost na pravidelných setkáních diskutovat o všem, co se LANia jakkoli dotýká, tedy i o tom, na jaké oblasti činnosti knihoven by se měl systém orientovat. Právě z těchto debat vyllynul i požadavek, který výrazně ovlivnil nejbližší budoucnost systému LANius a jeho vývoj, tj. budování souborného katalogu.

V současné době se tedy autoři soustředí především na tvorbu souborného katalogu uživatelů systému LANius. Ten obsahuje kompletní informace o fondu naučné literatury pro děti i pro dospělé a regionální literatury těch knihoven, které systém LANius používají. Katalog je dostupný po telefon-

ních linkách pomocí komunikačního modulu, připravuje se však přístup přes datovou síť INTERNET. Zatím je katalog k dispozici pouze přispívajícím knihovnám. Dovoluje vyhledání knihy oběma způsoby, používanými ve 2. modulu systému. Výsledkem vyhledání je přehled jednotlivých titulů, doplněný údajem o tom, ve kterých knihovnách jsou k dispozici. V budoucnu bude možné ihned prostřednictvím souborného katalogu zadat požadavek na meziknihovní výpůjční službu. V závěru roku 1995 bude všem zúčastněným knihovnám souborný katalog instalován a pravidelně čtvrtletně aktualizován. V roce 1996 bude katalog pravděpodobně vydán na CD ROM.

Vedle toho se souběžně připravuje i nová verze systému LANius 2.0 s upravenou strukturou databází. Novinkami bude např. možnost ukládat neomezený počet klíčových slov v jednom záznamu, strukturování slovníku klíčových slov, použití souborů autorit ze slovníku autorů i z některých dalších slovníků, přepracovaný modul akvizice atd.

Údaje o systému LANius k 30. 6. 1995

Počet uživatelů celkem	120
z toho veřejných knihoven celkem	102
okresní knihovny (městské s region. funkcí)	33
městské knihovny	58
místní a střediskové knihovny	11
Aktivní výpůjční protokol	14
Speciální komponenty - počet instalací	
TURBO - výměna záznamů	29
OUTIN - lokální souborný katalog	6
TRANS - převod záznamů z MAKS	1
Počet PC s instalací systému LANius	340
Průměrný počet PC na 1 veřejnou knihovnu	2.8
Počet lokálních sítí PC ve veřejných knihovnách	62
Novell Lite 1.1	4
Personal Netware 1.0	28
Novell Netware 3.11	1
Novell Netware 3.12	26
Lantastic 5.0	2
Microsoft WfW	1

Souborný katalog (SK)	
Budování zahájeno	1.1.95
Počet zpracovaných zdrojových záznamů	140 000
Počet titulů uložených v SK	45 000
Počet autorů ve slovníku	17 000
Průměr klíčových slov na 1 záznam	11
Počet knihoven zpracovaných pro SK	17
z toho okresních	15
Počet knihoven užívajících čárový kód a prefix	100

SYSTÉM KIMS A JEHO APLIKACE V SVK V PLZNI

Jaroslav Vyčichlo – Jiří Kašpar

S listopadem 1989 se otevřely do té doby nemyslitelné možnosti technického zabezpečení knihovnictví a knihoven zejména výpočetní, přenosovou a kopírovací technikou.

SVK v Plzni v té době disponovala oddělením automatizace, dobře obsazeným pracovníky, kteří se podíleli na vývoji původního českého knihovnického systému, jehož vývoj byl koncipován výzkumným úkolem P 13-334-807. Díky příznivým personálním i novým hardwarovým možnostem, profesionálním znalostem, a také v důsledku tehdy nejasného postupu při automatizaci knihovnických procesů v českém knihovnictví bylo rozhodnuto vyvinout vlastní knihovnický systém.

Tak byl vyvíjen a z hlediska pracovních principů z větší části vyvinut Knihovnický a Informační Modulární Systém **KIMS**. Jeho autorem je ing. Jiří Kašpar (programová část systému) spolu s pracovníky oddělení automatizace, zejména s mgr. Věrou Krejčíkovou (knihovnická část systému).

Systém byl vyvíjen s ohledem na pracovní algoritmy SVK v Plzni, což se ukázalo být nezanedbatelnou výhodou. Zatím umožňuje bezproblémovou manipulaci s desítkami tisíc záznamů literatury a stovkami tisíc záznamů výpůjček.

Uvažované datové kapacity nejsou zdaleka naplněny a předpokládá se uložení dat o řádově milionech dokumentů.

Pro KIMS autor zvolil operační systém MS DOS, programovacím jazykem je Borland C++. Páteří systému KIMS je databázový systém KIDS, obsahující podporu lokální sítě ETHERNET a sítě INTERNET. Systém je provozován na počítačích IBM PC kompatibilních, ke svému provozu nevyžaduje žádné další programové vybavení (kromě MS-DOSu).

V první fázi byl vyvinut modul nazvaný „**programový zámeček**“ a **současně modul „evidence uživatelů“**.

Programový zámeček byl vyvinut jako základní modul systému s úkolem řídit přístup obsluhy k počítači. Modul znemožňuje vstup do systému neoprávněným osobám, a na základě osobního kódu umožňuje vstup do přesně dané části systému osobám pověřeným. Eviduje počet a data jejich vstupů.

Programový zámeček má zabudovanou podporu českého národního prostředí jak v češtině bratří Kamenických, tak v LATIN 2. Je v provozu od 1. 1. 1990.

Modul evidence uživatelů vytváří databázi předem daných údajů o čtenářích knihovny. Čtenář se na pracovišti evidence čtenářů přihlašuje, přičemž je jeho totožnost ověřena podle občanského průkazu.

Do báze dat se zapisuje: jméno, příjmení, akademické tituly a vědecké hodnosti, rodné číslo, bydliště včetně přechodného, povolání a dosažené vzdělání, zaměstnavatel nebo škola, kterou studuje. V závislosti na informačních potřebách čtenáře daných vzděláním a zaměstnáním je vystaven čtenářský průkaz příslušné kategorie.

Čtenářské průkazy jsou opatřeny čárovým kódem s možností v budoucnu přidělit magnetický kód. Navenek jsou opatřeny pouze identifikačními znaky SVK v Plzni, jejím názvem, adresou a označením, že jde o čtenářský průkaz. Jakékoli osobní údaje o čtenáři schází. Čtenář je povinen se průkazem prokazovat na všech pracovištích SVK, kde se sejmutím čárového kódu na monitoru zobrazí jeho osobní údaje. V případě pochybností může obsluhující pracovnice dotazem ověřit, zda čtenář zná jméno, na které je průkaz vystaven. To zabraňuje přímému zneužití průkazu.

Modul umožňuje vystavit a prolongovat čtenářský průkaz po zaplacení ročního poplatku kdykoli ke konkrétnímu datu, vždy s roční platností. Umožňuje vyhledávat v databázi čtenářů podle příjmení, rodného čísla a čísla čtenářského průkazu. Umožňuje zaznamenat přestupky čtenářů a eventuální zákazy služeb. Vede statistiku podle čtenářských kategorií a spolupracuje v on-line režimu s modulem výpůjčního systému, kterému dodává veškeré údaje o čtenářích při všech operacích realizovaných při výpůjčce. Obdobně spolupracuje také s pokladnou, která eviduje veškeré platby. Modul je v provozu od 1. 1. 1990.

Další moduly systému vznikaly tak, jak jsou dokumenty knihovnou získány a procházejí jednotlivými fázemi knihovnického zpracování až po uložení ve skladišti a libovolně opakovanou distribuci čtenářům ve výpůjčním procesu.

Modulem akvizice knih jsou uskutečňovány agendy, které jsou součástí doplňování fondu. Výstupem je přírůstkový seznam, který je uchovávan v paměti počítače a vedle toho ve stanovených intervalech tištěn a vázán. Jsou v něm uváděny všechny údaje, které předepisují pro přírůstkový seznam předpisy pro evidenci a revizi knihovních fondů. Při zápisu knihy do přírůstkového seznamu je systémem knihovní jednotce přiděleno přírůstkové číslo a v závislosti na formátu také signatura.

Modul umožňuje prohlížení přírůstkového seznamu s možností vyhledat konkrétní titul podle autorova příjmení, názvu, ISBN nebo ISSN. Umožňuje

opravu chybně zaznamenaných údajů a sleduje statistiku doplňování.

Automaticky je generován soubor autorit původců, kteří mají být uvedeni v záhlaví, tj. hlavních původců.

Pokud je zpracován základní záznam k dílu na pokračování nebo periodiku (jeho popis), není nutné část takového díla znovu zpracovávat v katalogizaci a systém umožní připsat tuto část k základnímu záznamu. Knihovní jednotka je pak odeslána rovnou k adjustaci a do skladu. Stejně přímo jsou připisovány duplikáty dokumentů.

Z běžného, v našem případě týdenního, nákupu knih a zásilek povinných výtisků jsou do přírůstkového seznamu ukládány předepsané údaje. Zároveň je ke každému exempláři ukládán čárový kód, kterým je v přípravné fázi opatřen (předtištěná samolepka s nevýznamovým čárovým kódem).

Identifikační údaje knih, které knihovna nevlastní a má zájem na jejich získání, jsou ukládány do báze deziderát. Z báze deziderát jsou na pokyn pracovníka tištěny objednávky. Po připojení adresy dodavatele – často nakladatele z databáze nakladatelů jsou takto vyhotovené objednávky rozesílány adresátům. Systém přitom eviduje dobu odeslání a automaticky generuje urgenci, pokud kniha nebyla v naprogramovaném termínu dodána. Po dodání objednané knihy jsou identifikační údaje přeneseny z báze deziderát do přírůstkového seznamu.

Modul akvizice na povel pracovníka odesílá záznamy zhotovené v akvizici do oddělení katalogizace jmenným katalogizátorům. V závislosti na délce jejich pracovního úvazku jim přiděluje odpovídající počty titulů ke zpracování.

Obdobný algoritmus činnosti jako přírůstkový seznam má také seznam úbytku. Modul akvizice je v provozu od 1. 1.1991.

Modul katalogizace zabezpečuje knihovnické zpracování knihy. Záznamy z přírůstkového seznamu jsou jmennými katalogizátory rozšířeny na úplný jmenný záznam. Podkladem pro uložení dat je tzv. výměnný formát MAKS. To zaručuje maximálně možnou míru kompatibility s formátem UNIMARC.

Úplné jmenné záznamy jsou přenášeny na pracoviště věcných katalogizátorů, kde jsou doplněny zkrácené znaky MDT (podle modulu č. 6 MAKS), úplné znaky MDT ve vazbě na dosavadní užívání MDT v knihovně, předmětová hesla, rovněž ve vazbě na dosavadní praxi tvorby předmětových hesel, klíčová slova, formální deskriptory, personálie a instituce. Modul vytváří soubory autorit klíčových slov, formálních deskriptorů, personálií a institucí.

Oddělení katalogizace SVK v Plzni pracuje také jako pracoviště tzv. krajské katalogizace.

Modul umožňuje tisknout nabídkové seznamy literatury pro odběratele a podle jejich objednávek také katalogizační záznamy pro všechny druhy katalogů s počty záznamů, danými pravidly každého z katalogů (jmenného,

předmětového, systematického), resp. požadavky odběratelů. Počty záznamů, které budou vytištěny pro každý katalog (počty hlavních záznamů nebo odkazů), jsou stanoveny podle rozsahu záznamu (max. 3 autoři pro záhlaví, případně jmenný odkaz, počet předmětových hesel, požadované rozložení úplného znaku MDT stanovené věcným katalogizátorem).

Tento postup vyžaduje zpracování literatury dvojí cestou.

1. Katalogizace pro vlastní knihovnu obstarává zpracování veškeré získané literatury a vytištění záznamů podle požadavků systému katalogů SVK.

Záznamy zhotovené katalogizací na literaturu nakoupenou pro vlastní knihovnu jsou ukládány do databáze knih SVK v Plzni.

2. Pro krajskou katalogizaci se přebírá literatura, o níž se předpokládá, že bude doplňována ve veřejných knihovnách.

Beletrie je zpracovávána pro potřebu krajské katalogizace všechna, odborná literatura jen ve výběru. Věcné třídící znaky se mohou upravit, třídíčky MDT se většinou zkracují (modul rozlišuje věcné zpracování pro vlastní knihovnu a pro krajskou katalogizaci).

Zvláštní vstup do systému umožňuje zpracovávat literaturu, která nebyla zakoupena do fondu SVK a neprošla tudíž zpracováním v modulu akvizice.

Subsystém krajské katalogizace umožňuje odběratelům objednat si kterýkoli záznam v katalogizaci zpracovaný a to i zpětně, bez ohledu na dobu, kdy byl zpracován. Objednáním podkladem je číslo nabídky, označení titulu a požadovaný počet lístků. Modul katalogizace je v provozu od 1. 1.1993.

Modul výpůjčního protokolu zajišťuje veškeré činnosti spojené s realizací výpůjčky, její prolongací a upomínáním nevrácených dokumentů.

Jeho základem je evidence stavu skladu knih, která uchovává informaci o pohybu a stavu každé knižní jednotky. Veškerý pohyb knižního fondu je registrován snímáním čárového kódu. Nový přírůstek je čárovým kódem opatřen již při zápisu do přírůstkového seznamu, ostatní fond je čárovým kódem opatřován průběžně, případně před první výpůjčkou.

Objednávání výpůjčky (žádanka). Vzhledem k tomu, že doposud není přístupný elektronický katalog knihovny, vyhledá čtenář v systému lístkových katalogů (provizorně může hledat v kopii přírůstkového seznamu) signaturu požadované knihy. Službě ve výpůjčním protokolu umožní sejmoutí čárového kódu svého čtenářského průkazu a sdělí signatury požadovaných knih. Služba je vloží za pomoci klávesnice do systému. Systém přidělí volný duplikát. V případě, že není volný žádný z multiplikátů požadovaného titulu (signatura při objednání označuje titul, rozlišení jednotlivých duplikátů provádí systém), může čtenář volit rezervaci, rezervaci s písemnou výzvou k vyzvednutí.

Pokud je titul ve skladu, je podle umístění knihy předán požadavek k expedici (v současnosti kniha může být v jednom z osmi skladů v různých budovách i mimo Plzeň), kniha je ve skladu vyhledána a vydána půjčovně. Přitom je ve skladu sejmuto čárový kód, případně je kniha čárovým kódem opatřena (pokud jej ještě nemá). Půjčovna při převzetí knihy také sejme její čárový kód a systém přidělí knihám konkrétní pozici na regálu půjčovny. Tam je kniha uložena tak dlouho, dokud si ji čtenář nevyzvedne, nebo je po stanovené době vrácena do skladu.

Vyzvednutí výpůjčky. Sejmutím čárového kódu čtenářského průkazu zjistí služba ve výpůjčním protokolu, zda zde má konkrétní čtenář uloženy žádané knihy. Systém přitom odkazuje na příslušnou pozici na regálu půjčovny. Knihy jsou pak vydány po sejmutí jejich čárových kódů čtenáři, je vytištěn protokol s kopií, na němž je vyznačen termín vrácení knih. Protokol čtenář podepisuje a stvrzuje tak převzetí knih. Může se stát, že kniha má být ve skladu a nebyla nalezena, že čtenářský požadavek je zpracováván (např. vyhledáván v dislokovaném skladu), exemplář je na cestě (mezi výdejním místem skladu a půjčovnou) nebo knihu nelze absenčně půjčit. Všechny tyto skutečnosti jsou čtenáři oznámeny.

Prodloužení výpůjčky je prováděno na základě signatury i telefonicky. Nelze prodloužit výpůjčku titulu, na který je záznam o rezervaci. Protokol o převzetí půjčených knih obsahuje i provedené prodlužování od posledního tisku protokolu. Pokud je výpůjčka prodlužována po termínu (došlo k prodloužení), je vypočtený poplatek uložen na čtenářské konto. Nezaplacený poplatek blokuje další absenční výpůjčky.

Vracení výpůjčky. Služba sejme čárový kód knihy. Tím identifikuje čtenáře, který ji měl půjčenu. V případě, že nebyl porušen při výpůjčce knihovní řád, je kniha přijata půjčovnou a výpůjčka zrušena.

Systém automaticky registruje dobu výpůjčky a generuje upomínky. Pokud čtenář vrací knihu s prodloužením, případně byla výpůjčka upomínána, jsou vypočteny příslušné poplatky, uloženy na čtenářské konto a kniha je přijata půjčovnou a výpůjčka zrušena. Uhrazení poplatku z prodloužení podmiňuje další absenční výpůjčky.

Vracení knihy není závislé na tom, kdo ji vrací, může to být čtenář, který si ji půjčil, kdokoliv jiný, může být vrácena poštou a pod. Při vracení knihy není třeba předkládat čtenářský průkaz, kniha je vrácena sejmutím čárového kódu.

Vracené knihy je možné předávat z půjčovny do skladu kdykoli. Při vracení do skladu je z každého exempláře sejmuto čárový kód a předání je buď povoleno, nebo půjčovna zjistí, že kniha je rezervována a je automaticky přidělena dalšímu čtenáři, který je v pořadí. Je pak uložena v půjčovně stejně

jako při převzetí ze skladu a systém případně, podle předchozího přání čtenáře, vystaví výzvu k vyzvednutí knihy.

Knihy předané do skladu jsou před uložením na polici přijaty sejmutím čárového kódu. Tím jsou opět připraveny k vydání. Knihy, které byly v době mezi předáním půjčovnou a převzetím skladem objednané, nelze uložit a je požadováno jejich vydání ze skladu do půjčovny.

Cesta knihy ze skladu ke čtenáři a zpět tak vyžaduje šestinásobné snímání čárového kódu daného exempláře. Při každém snímání čárového kódu systém kontroluje, zda s daným exemplářem lze příslušnou předávací operaci provést, případně určuje další postup a zároveň zobrazuje signaturu exempláře pro kontrolu. Pohyb knih je optimalizován tak, aby nedocházelo ke zbytečným přesunům.

Pokladna oddělení služeb registruje veškeré poplatky, které na kontě čtenáře nabíhají. Pokladní sejmutím čárového kódu čtenářského průkazu zjistí, jaké poplatky (v budoucnu obecně, za jakékoli služby) má čtenář uhradit a čtenář tak učiní před odchodem z budovy. Poplatky registrované systémem jsou rozlišeny podle druhu a jejich výše je stanovena zadaným ceníkem, který lze v případě potřeby změnit. Pokladní blok obsahuje podrobný rozpis zaplacených poplatků (např. u poplatku z prodlení je uvedena signatura knihy, jejíž pozdní vrácení nebo prodloužení poplatků způsobil).

Modul výpůjčního systému je v provozu od 1. 1.1995.

Modul veřejného katalogu je v současné době ve vývoji. Bude obsahovat funkce, které umožní prohledávat lokální elektronickou bázi dat o dokumentech uložených v knihovně. Selekčním znakem bude ISBN nebo ISSN, příjmení a jméno autora, název dokumentu, zkrácený znak MDT, předmětová hesla a klíčová slova aj.

Předpokládá se, že selekce bude v konečné fázi umožněna asi ze 40 inteligentních terminálů přístupných čtenáři, umístěných na různých pracovištích v SVK. Dotaz bude prováděn na existenci konkrétního dokumentu podle autora, názvu nebo mezinárodního čísla dokumentu, nebo na dokumenty určitého obsahu s užitím věcných selekčních prvků. Vybraný dokument bude možné automaticky převést na žádost o výpůjčku. Veřejný katalog bude přístupný prostřednictvím globálních sítí (WEBNET, CESNET, INTERNET).

Předpokládá se zavedení modulu veřejného katalogu do provozu od 1. 1. 1996. V té době by měl obsahovat záznamy cca 65 000 titulů knih, tj. přírůstek za roky 1991-1995.

Modul souborného katalogu je posledním modulem, který by měl pracovat jako samostatný produkt systému KIMS. Bude sloužit k vyhledávání záznamů v on-line režimu s totožným algoritmem vyhledávání, jaký je

použit u modulu veřejného katalogu SVK. Bude dále obsahovat funkce importu a podporu slučování a kontroly katalogizačních záznamů, které budou předávány jednotlivými přispěvateli. Aby byl funkční, musí obsahovat funkci exportu jednotlivých katalogizačních záznamů přispěvatelům, případně jiným zájemcům k převzetí do vlastních katalogů. Souborný katalog tak bude sloužit jako OPAC katalog. Funkce slučování záznamů byla experimentálně odzkoušena, s tvorbou katalogu je možné započít v okamžiku, kdy to dovolí omezené finanční prostředky, které umožní nákup dostatečně rychlého a kapacitou vyhovujícího serveru.

Rádi bychom, aby první aplikací modulu byl souborný katalog hlavních plzeňských knihoven. Ostatní funkce – export záznamů a zpřístupnění po globální síti v on-line režimu je třeba teprve vyvinout.

Domníváme se, že modul souborného katalogu může být funkční během roku 1996, pouze však v experimentální fázi slučování záznamů, a vyhledávání.

Perspektiva systému KIMS v SVK v Plzni. V současné době je systém vyvinut do té míry, která zde byla popsána a pracuje pouze s knihami. Předpokládá se proto doplnění každého z modulů o operace se speciálními druhy dokumentů (hudebniny, gramofonové desky, kompaktní disky, audiokazety, videokazety, hudebniny, CD ROMy, patentové spisy a normy). Předpokládá se také vývoj modulu, který by umožnil akvizici správu periodik v běžném ročníku a správu seriálů a nepravých seriálů. Ten však bude pouze variantou modulu akvizice.

Instalace systému KIMS v jiných knihovnách. Moduly akvizice a katalogizace byly v lednu 1995 upraveny pro potřeby okresní knihovny a systém byl úspěšně instalován (v rozsahu akvizice a katalogizace) v Okresní knihovně Karlovy Vary. Další instalace jsou ve stadiu jednání. Vzhledem k personálním možnostem oddělení automatizace je instalace v jiných knihovnách zatím spíše ojedinelou záležitostí, neboť je kladen důraz na dokončení vývoje systému a nasazení do provozu ve vlastní knihovně. Distribuce jednotlivých modulů mimo knihovnu je možná až po jejich důkladném ověření ve vlastním provozu. Zásadní změnu distribuční politiky lze očekávat po dokončení systému v průběhu roku 1996.

Zajištění provozu systému KIMS v SVK Plzeň. Do provozu systému je v současné době nasazena tato technika:

- 4 pracovní stanice v akvizici
- 8 pracovních stanic v katalogizaci
- 3 pracovní stanice ve skladu
- 9 pracovních stanic ve výpůjčním protokolu

4 pracovní stanice ve studovnách a čítárnách
3 vyhrazené databázové servery KIDS

Všechny tyto počítače jsou spojeny ve třech relativně nezávislých sítích ETHERNET, délka kabeláže (koaxiální kabel RG58) přesahuje délku 1500 m. Řada pracovních stanic je vybavena tiskárnami, případně snímači čárového kódu. Poruchovost instalované techniky je díky průběžné údržbě poměrně nízká, provozně důležité počítače (servery a opakovače) jsou napojeny na zdroje UPS. Veškerá údržba, servis, nákup a instalace techniky jakož i instalace kabeláže sítě je zajišťována pracovníky oddělení automatizace, které zároveň zajišťuje zaškolování nových pracovníků. Provoz systému je průběžně monitorován a kontrolován. Zálohování dat je prováděno pravidelně a je rozděleno na několik částí, jedna záložní kopie je uložena mimo budovu knihovny.

Provoz výpůjčního systému. Výpůjční systém je v provozu od 1. 1.1995. K 31. 7. 1995 byly zaznamenány tři havárie (jedna programová a dvě technické), které vyřadily systém z provozu na dobu delší než 1 hodina. Nastalo několik výpadků v dodávce elektrické energie, které přerušily provoz, několik výpadků bylo způsobeno obsluhou (reset počítače při domněnce, že systém nepracuje). Při žádném výpadku nedošlo ke ztrátě nebo poškození uložených dat, pouze k zablokování (odblokování je prováděno ručně správcem systému po provedení kontroly) nebo neprovedení poslední operace (obsluha má po výpadku poslední operaci provést znovu).

Výpůjční systém byl instalován (včetně techniky), ověřen, a zaškolená obsluha během čtyř dnů, kdy byla knihovna pro veřejnost uzavřena. Předchozí evidence výpůjček nebyla do nového systému uložena pro svoji poměrně velkou chybovost v oblasti duplikátů (přesně byl evidován počet, nikoli však konkrétní duplikáty) a pro svůj rozsah (jen její pořízení by si vyžádalo přibližně tři dny práce). Staré výpůjčky přestaly být prodlužovány, místo prodlužování byly provedeny výpůjčky nové, přes nový výpůjční systém. Původní evidence není v současné době uzavřena, neboť obsahuje dlouhodobé a nedobytné výpůjčky.

Původní záměr postupně odbourat předávací protokoly (nevyžadovat podpis při převzetí výpůjček) byl nahrazen nutností protokolovat nejen výpůjčky, ale i prodlužování a vracení výpůjček. Poměrně vysoký podíl výpůjček nevrácených v termínu (v prodloužení, k upomenutí) si vyžádal přepracování celého systému upomínání tak, aby bylo možno bez problémů upomínat až 30 procent výpůjček (původní systém upomínání pracoval úspěšně do 10 procent výpůjček, upomínky musely být vystavovány mimo provozní dobu, nový systém upomínek nemá v tomto směru omezení).

Statistika provozu výpůjčního systému od 1. 1. 1995 do 31. 7. 1995:	
evidováno uživatelů	28 000
platných průkazů	12 200
přijato žádánek	99 000
z toho nevyřízených	19 000
realizováno výpůjček	69 000
t.j. 496 za provozní den	
odeslaných dopisů	7 900
vystavených pokladních dokladů	14 500
evidovaných titulů celkem	187 000
evidovaných čárových kódů	124 000

RAPID LIBRARY SYSTÉM PRO AUTOMATIZACI KNIHOVEN

Naděžda Andrejčíková

Rapid Library, integrovaný knihovnický systém s modulární strukturou byl vyvinut pro potřeby knihoven v Čechách i na Slovensku s ohledem na platné normy a pravidla.

Modulární koncepce a promyšlený systém vstupu a výměny informací dělají z Rapid Library program, který roste spolu s knihovnou. Rapid Library zkvalitní a ulehčí práci knihovníkům už od počátku myšlenky zakoupení nového dokumentu.

K tomu slouží jednotlivé moduly a části systému:

- Akvizice
- Katalogizace
- OPAC
- Výpůjční proces a služby, Statistiky
- Správa seriálů
- Inventarizace
- Souborný katalog
- Servisní utility a funkce

Systém sleduje každý pohyb dokumentu a poskytuje komplexní informace o titulu i jeho jednotlivých exemplářích. Speciální indexové algoritmy umožní ve velmi krátkém čase vyhledat informace podle definovaných kritérií i v rozsáhlém katalogu. V souladu se světovým trendem Rapid Library nabízí využití čárového kódu k identifikaci dokumentů i čtenářů. Tento způsob práce urychluje práci především ve výpůjčním procesu a při inventarizaci dokumentů.

Popis jednotlivých modulů:

Akvizice:

V tomto modulu vznikají základní informace o dokumentě, které potom přecházejí do ostatních modulů, zejména do katalogu. Princip práce tohoto modulu spočívá v rozsáhlé evidenci údajů.

Jde o tyto evidence:

- akviziční katalog
- vydavatelé
- dodavatelé
- objednávky
- faktury
- rozpočet
- reklamace a upomínky

Akviziční katalog zachytává základní bibliografické informace o dokumentech, které jsou objednané, nebo mohou být objednané. Údaje do tohoto katalogu mohou vstupovat více způsoby :

- přímým vstupem
- import z nabídky vydavatele resp. dodavatele
- dezideráta

K základním údajům patří taky informace o jednotlivých dodavatelích titulu spolu s cenovými relacemi. Při objednávce titulu pracovník oddělení akvizice postupuje následovně:

V první řadě vyplní základní údaje o objednavce, hlavičku objednávky, položky objednávky. V obrazovce jednotlivých titulů mu systém automaticky nabízí tituly vybraného dodavatele, popřípadě úplně nové tituly. U každého titulu má objednavatel možnost zadat údaje pro finanční statistiky, potenciální odběratele (oddělení) a počet kusů pro každé oddělení.

Systém v sobě zahrnuje kursový lístek, takže automaticky dělá přepočty objednávky v měnové jednotce dodavatele i v aktuální měnové jednotce objednavatele. Tyto údaje se přenášejí automaticky do rozpočtu.

Přímo při tvorbě objednávky má uživatel přístup do všech pomocných evidencí, takže v případě potřeby definování nového dodavatele, vydavatele, oddělení atd. nemusí ukončovat práci a přecházet do jiného menu, nýbrž pracuje přímo v jedné a té samé obrazovce. Tisk objednávek může následovat přímo při jejich vytváření nebo dávkovým způsobem.

Při přijímání dokumentů je postup práce opět podobný operacím při ručním příjmu. Uživatel může přijímat dokumenty na základě faktury nebo dodacího listu. V případě dodacího listu není nutná vazba na objednávku a není potřebné vyrábět v systému fiktivní objednávky pro příjem darů a podobných dokumentů.

Podle simulace příjmů může nastat několik případů:

1. knihy jsou dodány spolu s fakturou

V tomto případě uživatel vyplní údaje na faktuře a postupně přidává jednotlivé položky faktury, přičemž může jít o objednané tituly nebo o tituly

dodané bez objednávky. V případě, že jde o objednané tituly, má uživatel k dispozici přehled o všech objednaných a nedodaných titulech od daného dodavatele (uvedeného v údajích na faktuře), z kterých vybere právě zpracovaný titul nebo může zadat příjem úplně nového titulu. Po zadání titulu potvrdí počet přijímaných kusů a udělá distribuci na jednotlivé oddělení, přičemž se generují další akviziční údaje jako je signatura, přírůstkové číslo, čárový kód, způsob získání, který váže na čerpání finančních prostředků z rozpočtu, atd.

2. Přijdou knihy spolu s dodacím listem

V tomto případě je postup podobný jako v bodě 1, kromě údajů na faktuře.

Velmi důležitou funkcí tohoto modulu je sledovanost včasnosti dodávek a automatické generování upomínek. Uživatel již při tvorbě objednávky může zadat periodicitu generování upomínek a maximální počet upomínek rovněž jako datum, do kterého je dodávka akceptována. V případě nedodržení termínu je možné objednávku zrušit.

Po zpracování dokumentu v příjmu přechází tento dokument spolu se všemi informacemi do katalogu, kde následuje případná oprava a upřesnění údajů, doplnění údajů pro kompletní katalogizační záznam. K tomu slouží jednotlivé funkce modulu KATALOG.

KATALOGIZACE

V tomto modulu jsou všechny informace o jednotlivých titulech a jejich exemplářích. Tento modul je možné použít samostatně nebo v souvislosti s výše uvedeným modulem Akvizice.

Umožňuje katalogizovat více typů dokumentů. Uživateli se po vybrání zpracovávaného dokumentu zobrazí základní vstupní formulář daného typu dokumentu. Jednotlivé vstupní formuláře obsahují základní informace.

Přístup k rozšiřujícím obrazovkám je zabezpečený třemi způsoby:

- a/ Rychlou klávesou je možné vyvolat seznam všech doplňujících obrazovek k danému typu dokumentu
- b/ Rychlou klávesou je možné vyvolat doplňující obrazovku k danému poli
- c/ Po splnění daných podmínek může doplňující obrazovka automaticky překrývat hlavní obrazovku.

Pro ulehčení a upřesnění práce katalogizátorů systém nabízí množství validačních tabulek, soubory autorit, několik typů tezurů a slovníků. Základním je seznam hesel použitých v katalogu. Pro uživatele, kteří mají vypracovaný vlastní tezaurus je k dispozici dvouúrovňový tezaurus, jehož příkladem je implementace tezauru EKOINDEX.

Jde o stromovou strukturu tématického zařídění s přepojením na jednotlivá hesla a jejich synonyma, která je možné v dané úrovni použít. Tato vzájemná

vazba funguje i opačně, tzn. že u hesla, popřípadě jeho synonyma, uživatel vidí všechny úrovně stromu, ve kterých může dané heslo použít.

Při věcném zpracování má k dispozici abecední seznam hesel spolu se synonymy. V případě, že vybere pro zpracování synonymum, systém na tuto skutečnost upozorní a nahradí toto synonymum správným deskriptorem.

Nejkomplikovanějším tezauzem implementovaným do systému Rapid Library je tezaurus MESH, používaný ve zdravotnictví.

Jde o víceúrovňový tezaurus, jehož popis byl uveřejněn v časopise Kód číslo 7 /95. Velkou zásluhu na začlenění tohoto tezauru do systému Rapid Library měli pracovníci Slovenské Lékařské knihovny v Bratislavě.

Pro editaci již existujících údajů, ať jde o tituly nebo exempláře, má uživatel k dispozici přímo z formulářů přístup do elektronických katalogů, které umožňují rychlé vyhledávání požadovaných záznamů.

Navazujícím modulem na modul katalogizace je modul OPAC a Výpůjční proces.

OPAC

OPAC slouží k vyhledávání informací uživatelům. Systém Rapid Library nabízí svým uživatelům více způsobů vyhledávání. Velmi používaným a nejjednodušším způsobem je náhrada klasických katalogů elektronickým katalogem. V tomto případě má počítač hned několik výhod. Jde o to, že tyto katalogy se vytvářejí automaticky a vyhledávání v nich je jednoduché a velmi rychlé.

Nevýhodou zůstává, že počítač v tomto případě nedokáže kombinovat několik podmínek výběru. To zůstává na uživateli.

Pro pokročilejší uživatele je k dispozici Rešeršní systém, kde má uživatel k dispozici vstupní obrazovku s poli definovanými pro rešeršování. V každém poli je navíc přístupný elektronický katalog.

Podmínky zadávané do jednotlivých polí je možné kombinovat pomocí logických operátorů AND OR NOT v rámci pole i mezi jednotlivými poli.

Výsledek rešerše si uživatel může prohlédnout přes zobrazovací formáty, které jsou dopředu definovány dodavatelem, nebo si je může vytvořit sám uživatel.

Podle rozhodnutí knihovny je možné se dotazovat na žádané informace přímo z příkazové řádky anebo pomocí SQL, což však vyžaduje určité znalosti z oblasti prostředí Advanced Revelation. Tato možnost je však přístupná jen pracovníkům v oddělení služeb po absolvování školení správce aplikace.

VÝPŮJČNÍ PROCES

Na tento modul je možné nahlížet ze dvou stran

1/ Ze strany čtenáře:

Čtenář má přístup k tvorbě žádanek, což je důležité hlavně v knihovnách, které nemají přímý přístup k fondu, dále má přístup ke tvorbě rezervací v případě, že požadovaný titul není momentálně přístupný pro absenční výpůjčku, k přehledu svých upomínek, žádanek, rezervací a výpůjček. Samozřejmě má přístup do OPACu a elektronického katalogu, jak při tvorbě žádanek, tak při tvorbě rezervací.

2/ Ze strany knihovníka:

Pracovník knihovny má k dispozici evidenci interních a externích čtenářů s přímým propojením na všechny transakce jednotlivých čtenářů, evidenci výpůjček, evidenci návratů.

Důkladná parametrizace výpůjčního procesu zabezpečuje jeho uplatnění v každém typu knihoven.

Systém nabízí automatické generování upomínek, opožděných návratů na základě pravidel definovaných knihovnou – výpůjčním řádem. Pracovník oddělení služeb má taktéž přístup ke tvorbě žádanek, rezervací, popřípadě k jejich zrušení, k zablokování ztraceného průkazu, přičemž systém sám přenese všechny transakce starého čtenáře na nový průkaz. Systém vede evidenci příjmů a poplatků v oddělení služeb.

Statistiky:

Pro managery knihovny jsou k dispozici komplexní statistiky vyplývající z jednotlivých modulů. Jsou podkladem pro další rozhodování a řízení.

Správa seriálů:

Jedná se vlastně o samostatný systém, který v sobě zahrnuje akvizici, denní evidenci, distribuci, analytický popis, cirkulaci, výpůjčky, vazbu a převod vázaných ročníků do modulu katalog. Akvizice správy seriálů pracuje obdobným způsobem, jako modul Akvizice, přičemž systém na základě periodicity, prvního a posledního čísla generuje očekávaná čísla jednotlivých periodik. Na základě toho se nabízejí v denní evidenci očekávané tituly. V případě mimořádných výtisků se tyto zařadí do seznamu podle časového hlediska.

Uživatel má v evidenci seriálů přesný přehled o jednotlivých číslech, která knihovna obdržela, kde se momentálně nacházejí a současně má přehled o číslech, která jsou ještě očekávána. Přijatý časopis je možné předat k analytickému zpracování, popřípadě mu přiřadit cirkulační seznam.

Systém využívá metodu hvězdicové cirkulace. Výpůjčky časopisů se uskučejí podobným způsobem, jako u ostatních typů dokumentů. V případě

úplných ročníků je možné kompletní ročník automaticky převést jako titul do modulu Katalog.

Souborný katalog:

Rapid Library nabízí tvorbu Souborného katalogu, umožňuje exportovat záznamy do jiných katalogů, jako i využívat jiné souborné katalogy pro přebírání záznamů.

V tomto případě se modul Katalogizace doplní rychlou klávesou, která katalogizátorovi zpřístupní souborný elektronický katalog s možností prvotního prohlédnutí záznamu v souborném katalogu. Tím má katalogizátor možnost porovnat údaje právě katalogizujícího dokumentu se záznamem v souborném katalogu a v případě shody přebrat celý záznam do svého lokálního katalogu, kde potom doplní jen akviziční údaje, týkajících se jednotlivých exemplářů v jeho knihovně.

Tento způsob využívají hlavně knihovny, které nemají přístup k internetu.

Jestliže porovnáme náklady na jeden záznam při přebírání záznamů z jiné knihovny modemem se současným stavem telekomunikací a s náklady na paměťová média a čas přenosu, tak je to jedno z řešení pro retrokonverzi hlavně ve veřejných knihovnách, které mohou čerpat s NBC, popřípadě z dat ostatních knihoven, které mají záznamy v elektronické podobě.

System přitom ponechá beze změny údaje o původním zpracovateli záznamu a datu zpracování. Takže je možné kdykoliv ukázat, která knihovna odkud přebrala záznamy, v případě , že knihovny si za tyto záznamy budou účtovat poplatky.

INVENTARIZACE:

Modul inventarizace knižního fondu předpokládá identifikaci jednotlivých exemplářů čárovým kódem. Samotná inventarizace potom spočívá ve snímání čárových kódů v daných lokacích a dislokacích do přenosné databanky – trackeru, přenos snímaných údajů do počítače a následné zpracování. Data v Katalogu a Výpůjčním procesu jsou porovnána s daty nasnímanými v jednotlivých lokacích a dislokacích.

System nabízí výstup s údaji o tom, které dokumenty chybí, které se nacházejí v jiných lokacích, popřípadě v jiných dislokacích.

ID LIBRARY SYSTEM / DIALOC

Moderní způsob ochrany knihovního fondu

Ladislav Antl

1. Úvod

Ve všech vyspělých zemích světa představuje dnes ochrana knihovního fondu standardní součást vybavení knihoven všeho druhu. Nutnost zavedení bezpečnostního systému na ochranu knihovního fondu a dalších informačních nosičů (např. VIDEO a audiokazety, CD resp. CD-ROM nosiče) si vynucuje výše ztrát způsobených jejich odcizováním. Také u nás, kdy ceny běžných knih rok od roku stoupají a knihy řádově v 10^3 Kč nejsou nijakou zvláštností, nabývá otázka ochrany knihovního fondu na velmi naléhavé aktuálnosti. Vedle toho existují i unikátní tisky (především v archivech) nebo vzácné soubory knih, encyklopedií a slovníků, jejichž ztráta by byla nevyčíslitelná a která často nutí provozovatele těchto zařízení skladovat tyto exempláře mimo veřejnosti přístupnou část knihovny/studovny, což klade vyšší nároky na organizaci práce a personál.

Řešení této problematiky je však velmi snadné a spočívá v instalaci vhodného a účinného bezpečnostního systému, který nabízí firma Dialoc.

Firma Dialoc/ID Systems se sídlem v Holandsku patří k předním světovým průkopníkům a výrobcům zařízení a systémů na ochranu zboží proti odcizení s více jak 20. letou tradicí. Vedle těchto systémů se firma DIALOC specializuje více jak 15 let na vývoj a výrobu bezpečnostních systémů na ochranu knihovních fondů a ostatních doprovodných prostředků.

Po technické stránce existují dvě základní skupiny zařízení, určené pro elektronickou ochranu zboží proti krádežím (EAS), která pracují na zcela odlišném principu. Nejrozšířenější skupinu tvoří tzv. radiofrekvenční systémy (dále jen RF systémy) a druhou, poněkud specifickou a technicky náročnější skupinu těchto EAS, tvoří tzv. elektromagnetické systémy (dále jen EM systémy).

Oba tyto EAS – systémy se skládají ze tří základních součástí:

Detekční systém – s příslušnou elektronikou, tvořený různým počtem antén (obvykle dvěma až třemi anténami, vytvářejícími mezi sebou průchozí uličky pro návštěvníky). Ochranné prvky – (různé typy pevných a samolepících etiket) a deaktivací resp. i reaktivací zařízení, které deaktivují resp. znovu aktivují ochranné prvky.

Z hlediska principu funkce pracují RF systémy na bázi šíření a přijímání radiových vln o frekvenci obvykle 8,2 MHz. v okruhu mezi anténami. Ochranné prvky (nazývané etikety), obsahují jednoduchý rezonanční obvod, který je zabudován do příslušné etikety. V případě samolepících etiket, se zabudovaným rezonančním obvodem, vyžaduje přijatelná citlivost systému na ochranný prvek, aby velikost těchto etiket byla minimálně 40x40 mm. Tyto etikety se jednorázově a trvale deaktivují na speciálním zařízení. Nelze je tedy v žádném případě opětovně aktivovat.

EM systémy pracují naproti tomu na principu šíření elektromagnetických vln v prostoru mezi EM anténami. Ochranné prvky tvoří obvykle samolepící magnetické proužky o velikosti nejčastěji (6 x 90 mm). K dispozici jsou i jiné typy a velikosti v návaznosti na šíří uličky (vzdálenosti mezi anténami) a účelu použití (viz. dále).

2. Technické požadavky a nároky na bezpečnostní systémy určené pro ochranu knihovního fondu.

Technické požadavky a nároky na bezpečnostní systém vhodný a použitelný pro ochranu knihovního fondu by měl splňovat ve stručnosti následující kritéria:

- neomezený počet deaktivčních/aktivačních cyklů ochranných etiket, související s procesem půjčování a vracení knih
- nenápadnost resp. nedostupnost ochranných etiket pro návštěvníky knihoven
- vysoká účinnost detekce ochranných prvků v chráněných knihách
- provozní spolehlivost a nenáročnost provozu těchto zařízení

Již ze stručného popisu na trhu dostupných systémů vyplývá naprostá nevhodnost RF-EAS systémů pro ochranu knihovních fondů. Důvodem je především skutečnost, že RF etikety nelze po jejich deaktivaci opětovně aktivovat (dochází totiž k jejich zničení), což je pro daný účel naprosto nepříjemné. Navíc funkčnost těchto RF etiket lze poměrně snadno eliminovat jejich „odstíněním“ pomocí kovových fólií a jiných kovových předmětů /někdy za určitých podmínek i lidským tělem/, což vynalézaví jedinci skutečně také s oblibou praktikují.

Z výše uvedeného důvodu se ve vyspělých zemích světa používají k ochraně knihovních fondů zcela výhradně elektromagnetické způsoby ochrany (EM Systems). Tento systém rovněž splňuje výše uvedená základní kritéria pro jeho účinnou aplikaci v knihovnách různého typu.

ID Library System – DIALOC

Firma DIALOC má v oblasti vývoje a provozu EM-EAS, vhodných a speciálně uzpůsobených systémů pro ochranu knihovních fondů více jak 15ti letou tradici a zkušenosti podložené řádově stovkami instalací těchto systémů v předních knihovnách po celém světě. Největší počet těchto instalací se nachází především v USA a západní Evropě / v případě zájmu si lze vyžádat referenční seznam těchto instalací/. Firma Dialoc dodává svá zařízení do 35 zemí světa.

Pro své zákazníky nabízí firma DIALOC/ID Systems dvě možná řešení /varianty/ ochrany knihovního fondu, která se liší způsobem aplikace ochranných prvků – etiket a způsobem a zařízením pro jejich deaktivaci a zpětnou aktivaci. Z hlediska použitých ochranných etiket se tyto dva způsoby liší tím, že v prvním případě se aplikují do knih ochranné a evidenční etikety s čárovým kódem zvláště, zatímco v druhém případě jsou ochranné i evidenční etikety integrovány do jediné etikety, která plní obě role, tj. ochrannou i evidenční současně.

Z tohoto pohledu nazveme způsob řešení ochrany knihovního fondu v prvním případě jako nezávislé a v druhém případě jako integrované řešení. Je evidentní, že ty knihovny, které mají již zavedený systém automatizace evidenčního a výpůjčního provozu a tedy mají již svůj knihovní fond opatřený evidenčními etiketami, budou volit pro ochranu svého fondu první případ, tj. aplikaci nezávislých, individuálních ochranných etiket.

Dále se ve stručnosti zmíníme o jednotlivých prvcích systému ochrany knihovního fondu ID Library System – DIALOC.

1 Detekční zařízení – DIALOC/ID Systems

Detekční zařízení firmy DIALOC tvoří nejčastěji dvou resp. tří-anténové systémy typu EM 1300 Single System (2 antény), nebo EM 1300 Dual System (3 antény), který se instaluje u východu/vchodu do příslušné knihovny resp. studovny. Osová vzdálenost mezi jednotlivými bránami činí obvykle 75-80 cm. Jednotlivé antény tvoří průchozí uličky pro návštěvníky o výše uvedené šířce a musí být umístěny v prostoru dané knihovny takovým způsobem, aby všichni návštěvníci byli nuceni opouštět chráněný prostor výhradně průchodem mezi těmito anténami.

Z této podmínky plyne i volba vhodného systému, která závisí na šíři východu/vchodu do prostoru knihovny a na počtu vchodů/východů do/z této knihovny.

Druhou důležitou podmínkou je, aby výpůjční stanoviště knihovny/studovny s personálem bylo umístěno co nejbližší detekčnímu anténnímu systému, aby obsluha toho stanoviště mohla operativně zasáhnout v případě, že

detekční systém reaguje na aktivní prvek – etiketu chránící danou knihu – při průchodu návštěvníka knihovny mezi detekčními anténami.

2. Ochranné prvky – etikety DIALOC/ID SYSTEMS

Jak již bylo výše uvedeno, lze pro ochranu knihovního fondu použít buď nezávislé nebo integrované typy ochranných etiket. Všechny etikety se dodávají zásadně v aktivním stavu. Jako volitelné typy ochranných etiket jsou v nabídce firmy DIALOC následující typy:

- EM tag chip blanco, 9 cm
Samolepící křídově bílá ochranná etiketa (6x90 mm). Nalepuje se mezi stránky podélně u hřbetu knihy. Díky své bílé barvě není prakticky viditelná na bílém pozadí.
- EM tag chip transparent, D.S.A., 6 x 125 mm
Samolepící, transparentní etiketa s adhesivem po obou stranách. Umísťuje se mezi stránky knihy tak, že po odstranění ochranného papíru se nejprve podélně nalepí u hřbetu na jednu stránku knihy a po odstranění ochranné vrstvy papíru z druhé strany se přilepí k druhé stránce. Jinými slovy se obě stránky slepí v místě přítomné etikety a tudíž je tato etiketa naprosto nepřístupná a také neobjevitelná.
- EM tag chip transparent, S.S.A., 6 x 125 mm
V tomto případě se jedná o tzv. hřbetní etiketu, kterou představuje samolepící etiketa s adhesivem na jedné straně, kterou lze snadno pomocí speciální pomůcky aplikovat pod vazbu do hřbetu knihy, kde je absolutně nedostupná.
- EM Drop-in etiketa, 6 x 90 mm
Jedná se etiketu pro volné vkládání mezi stránky bez adhesiva. Etiketa je křídově bílá a má ostré hrany na podélných stranách. Má různé použití, např. pro dočasnou ochranu časopisů, ze kterých ji lze jednoduše odstranit poté, kdy časopis byl stažen ze studovny pro jeho vyvázání.

Jako integrovaná etiketa je v nabídce firmy DIALOC etiketa označená jako EM Library barcode label o rozměru 20 x 90 mm, která je samolepící typ etikety s tím, že na povrchu je potištěna čárovým kódem s názvem knihovny a na spodní straně je ukryta zcela neviditelná ochranná EM etiketa. Na přání lze tuto etiketu dodat i s transparentním samolepícím překryvem, který chrání vlastní etiketu a její potisk před mechanickým opotřebením při častém styku této etikety se snímačem čárového kódu. Všechny etikety DIALOC mají časově neomezenou životnost a tudíž se stávají trvalou součástí chráněné knihy.

3. Zařízení na deaktivaci a zpětnou aktivaci ochranných etiket.

Rovněž v případě těchto zařízení na deaktivaci resp. zpětnou aktivaci nabízí DIALOC několik možností v závislosti na druhu použitých etiket. Jako standardní řešení se nabízí hlubkový deaktivátor EM Deep Deactivator 220 V, který je dodáván ve tvaru krychle o rozměrech 290 x 220 x 69 mm, který se zapustí do úrovně pultu výpůjčního stanoviště. Deaktivační dosah tohoto deaktivátoru je 7 cm nad povrchem deaktivátoru. Deaktivace aktivní etikety, ukryté uvnitř knihy se dosáhne posunem knihy nad deaktivátorem v podélném směru. Pro lepší orientaci obsluhy je deaktivátor vybaven světelným indikátorem.

Pro zpětnou aktivaci deaktivovaných etiket nabízí DIALOC vzhledově i rozměrově stejné zařízení jako v případě výše popsaného deaktivátoru – EM Deep Activator 220 V, který má rovněž aktivační dosah do 7 cm nad povrch desky aktivátoru. Světelný indikátor informuje obsluhu o průběhu aktivačního procesu.

Při aplikaci integrovaných etiket nabízí firma DIALOC svým uživatelům velmi progresivní zařízení na deaktivaci i aktivaci, spojené se snímačem čárového kódu. To znamená, že na stejném zařízení dochází ve stejný okamžik k přečtení čárového kódu i k deaktivaci resp. aktivaci ochranného prvku etikety. Tento proces v maximální míře urychluje proces odbavování návštěvníků knihovny je však z hlediska pořizovací ceny náročnější, než první varianta řešení. Integrovaný snímač/deaktivátor resp. aktivátor DIALOC je přitom kompatibilní s naprostou většinou používaných programových produktů pro automatizaci provozu knihoven.

4. Ochrana informačních nosičů.

Vedle vlastních knih a časopisů se často v knihovnách vyskytují i další produkty, které je nutné chránit. Jedná se především o videokazety a audio-kazety. Pro ochranu těchto druhů informačních nosičů nabízí DIALOC vysoce účinnou a spolehlivou ochranu, která spočívá v aplikaci ochranných schráněk, nazývaných „SAFER“. Jedná se o zvláštní typ uzamykatelné schránky tvořené průhledným a vysoce houževnatým plastem. Do příslušné schránky se vloží kompletní VIDEO resp. audio-kazeta, která se samovolně uzamkne. Uvnitř schránky je nalepená na nedostupném místě ochranná etiketa, tvořená permanentní (tj. nedeaktivovatelnou) EM etiketou. Pokud si návštěvník knihovny vybere příslušný titul, přinese kazetu uzamčenou v saferu k výpůjčnímu stanovišti, kde obsluha pomocí speciálního zařízení – detacheru – uvolní magneticko-mechanický zámek saferu a kazetu vyjme. Do uvolněného saferu lze vložit další titul a lze jej vrátit zpět do volně přístupného regálu v prostoru knihovny/studovny, chráněné EAS systémem DIALOC.

Závěr

EAS systém na ochranu knihovního fondu – ID Library System DIALOC, představuje ve svém oboru nejmodernější způsob ochrany knihovního fondu, který svým technickým řešením zhodnocuje více jak 15ti leté zkušenosti této firmy získané v tomto oboru. Svým technickým řešením a parametry splňuje všechny náročné požadavky kladené v současnosti na moderní ochranu knihovního fondu. Tato skutečnost vytváří ideální předpoklad pro účinné řešení problémů, spojených s otázkou zajištění spolehlivé ochrany knihovních fondů všech českých provozovatelů knihoven a archivů.

OBCHODNÍ INFORMACE V KNIHOVNĚ CMC

Petr Trmač

Obchodní informace a knihovny je téma, o kterém v odborných časopisech čteme stále častěji. Je tomu tak proto, že význam informací pro oblast podnikání, marketingu a řady dalších činností stále roste.

Cena hospodářských informací může být na trhu velmi vysoká a subjekty, které v hospodářské oblasti působí si ji začínají uvědomovat. Informace o trzích, konkurenci, adresy potenciálních zákazníků, informace o bonitě firmy, statistické a právní informace se stávají žádanými, a to zejména v případě kdy se jedná o firmy nebo partnery ze zahraničí. V ČR dnes již působí řada institucí, které se snaží tento informační deficit řešit a zprostředkovat podnikatelům a firmám údaje o zahraničních subjektech, obchodních příležitostech a podobně. Nevidím žádný důvod proč by právě knihovny měly být z této významné oblasti hospodářského života vynechány.

V souvislosti s poklesem zahraničního obchodu České republiky v letošním roce se hledají příčiny tohoto jevu. Nízká konkurenceschopnost našich výrobků a nedostatečná proexportní politika státu jsou často uváděny jako faktory, které k této situaci přispívají. S cílem posílit proexportní politiku státu Hospodářská komora a řada dalších organizací usiluje o institucionalizování poradenské a informační služby, které by umožnily našim podnikatelům zpřístupnit informace o zahraničních partnerech, legislativě a dalších oblastech, které je nutné znát. Čím mohou přispět k tomuto procesu knihovny? Domnívám se, že tato situace otevírá pro knihovny velké možnosti. To, do jaké míry se knihovny dokáží do tohoto procesu zapojit, závisí z velké míry na iniciativě knihoven samotných. Mnohokrát bylo konstatováno, že právě oblast obchodních informací může být pro činnost knihoven velmi perspektivní.

V další části tohoto příspěvku bych se s Vámi chtěl podělit o zkušenosti, které s budováním informační základny pro potřeby obchodu a podnikání za 4 roky své existence nashromáždila knihovna Českého manažerského centra v Čelákovcích.

Knihovna CMC je určena pro potřeby studentů, profesorů a zaměstnanců školy. Byla vybudována s cílem zpřístupnit odbornou literaturu pro problematiku řízení, marketingu, informačních systémů, personalistiky, bankovnictví a finančnictví. V současné době knihovna vlastní téměř 5 tisíc nejvýznam-

nějších titulů z této oblasti a řadu odborných časopisů. Při zajišťování informačních požadavků uživatelů knihovny jsme zjistili, že naši uživatelé často potřebují pracovat s informacemi o firmách, se statistickými údaji a zákony. Předměty jako je strategické řízení nebo marketingový výzkum předpokládají, před vlastním zhodnocením situace nebo přijetím závěrů, provedení důkladného informačního průzkumu. Oblast zájmu se různí podle typu úkolů a studentů. Zahraniční studenti se především zajímají o situaci u nás a naopak naši studenti často chtějí získat podklady pro analýzy západních trhů. Z těchto důvodů bylo nutné knihy a časopisy doplnit o informační zdroje zpracovávající tyto okruhy. Dar vlády USA nám umožnil vybudování pracoviště CD-ROM. První databáze, kterou jsme začali provozovat, byla databáze ABI a BPO. Jedná se o typickou obchodní, referenční databázi, které zpřístupňuje informace z mnoha různých odborných časopisů. Po vyhledání abstraktů je v mnoha případech možné získat i plný text článku a na laserové tiskárně, která je součástí celého systému, jej pak vytisknout. Dalšími přírůstky do knihovny byly databáze firmy Bureau van Dijk. Databáze této firmy se dělí na marketingové a finanční. Finanční databáze zpřístupňují údaje o hospodaření firmy za období až pěti let. U každé firmy je možné vyhledat všechny údaje obsažené v rozvaze, účtu zisků a ztrát, popis činnosti firmy, základní identifikační údaje a řídicí pracovníky. Několik databází tohoto typu je vybaveno i speciálním programem pro provádění finančních analýz s grafickými výstupy. Provést například analýzu konkurenčních firem pomocí tohoto speciálního programu je otázkou několika málo minut. Marketingové databáze jsou stručnější, slouží především k vyhledání a kontaktování firem. Databáze firmy Bureau van Dijk, které jsou v knihovně přístupné, podrobně mapují země EHS. Severní Amerika, Japonsko, Austrálie a hospodářsky nejvíce rozvinuté země Asie jsou v knihovně zastoupeny databázemi firmy Disclosure CompactDSec zpřístupňuje podrobné informace o amerických firmách jejichž akcie jsou obchodovány na burze v New Yorku, databáze Worlscope Global zpřístupňuje informace o asi 10 000 nejvýznamnějších firmách z celého světa. V knihovně dále máme k dispozici Firemní monitor I a II. Tyto produkty Albertiny Data jsou jedinečnou pomůckou pro získávání hospodářských informací o firmách v České a Slovenské republice. Významným zdrojem legislativních informací publikovaných v České republice je databáze ASPI, firmy Byll software, která je v CMC přístupná všem uživatelům počítačové sítě. Podrobnější výčet pramenů informací na CD-ROM v knihovně CMC viz příloha.

Od počátku tohoto roku při provádění rešerší kombinujeme klasické tištěné prameny a zdroje na kompaktních discích s informacemi z databázového centra Lexis/Nexis do kterého má knihovna CMC přístup prostřednictvím sítě Internet. Knihovna CMC je pravděpodobně jediným uživatelem

služeb Lexis/Nexis v České republice. Objemem informací, četností aktualizace a svým soustředěním na oblast hospodářských a legislativních informací nám tento rozsáhlý zdroj velmi vyhovuje. Lexis/Nexis je ideální databázové centrum pro knihovny, které si nemohou z prostorových důvodů dovolit shromažďovat velké množství tištěných materiálů. Svým uživatelům například umožňuje přístup k více jak 700 odborných periodik v plných textech.

Domnívám se, že pro knihovny je právě dnes ta správná doba, aby prokázaly v konkurenci s jinými institucemi svůj význam i v oblasti zpřístupňování obchodních informací. Důležitým momentem je ta skutečnost, že se jedná o informace, za které jsou uživatelé ochotni platit. Snad by to mohla být jedna z cest, jak vylepšit nedobrou finanční situaci některých našich knihoven.

DATABÁZE V MANAŽERSKÉ KNIHOVNĚ

ABI/INFORM

– typická obchodní, informační, referenční báze obsahující informace z více než 800 různých odborných časopisů ze Severní Ameriky, Evropy, Asie a Austrálie. Zahrnjuje obory bankovníctví, management, pojišťovnictví, ekonomika, finance, zdravotní péče, právo a daně, marketing, telekomunikace a další problematiku z této oblasti.

Těchto 800 časopisů je zpracováno ve formě abstraktu a citační části, která podává úplnou informaci o zdrojovém dokumentu. Více než polovina těchto časopisů je přístupná v celém znění. Vyhledávání je možno provádět pomocí klíčových slov, autora, osobního jména, popisního termínu, nebo speciálního klasifikačního kódu ABI/INFORM.

Po vyhledání článku je možné článek vytisknout na laserové tiskárně, nebo v případě, že se jedná pouze o abstrakt, přehrát na disketu a poté vytisknout.

Retrospektiva: Jan. 1987 do současnosti (každé tři měsíce se databáze aktualizuje).

AMADEUS

– finanční údaje o 125.000 firmách z následujících zemí: země EHS, Švýcarsko, Norsko.

COMPACT D/SEC

– zpřístupňuje kompletní finanční a další informace o firmách, jejichž akcie jsou obchodovatelné na burze v New Yorku (11.000 firem).

Databáze se aktualizuje.

CORPORATE AFFILIATIONS PLUS

– obsahuje informace o veřejných a soukromých společnostech, působících v USA a o mezinárodních společnostech s účastí USA, působících po celém světě, včetně východní Evropy. Jsou zde publikovány informace asi o 5000 hlavních amerických společnostech a o více než 50 000 jejich vedlejších pobočkách a divisích po celém světě. Zprávy obsahují kromě jiného roční finanční výsledky, čísla faxů, jména ředitelů a popis obchodní činnosti společností. V databázi je též uveden zeměpisný index, ve kterém jsou společnosti seřazeny abecedně podle obchodní činnosti.

HALO

– databáze zpřístupňuje úplné informace o všech britských firmách, jejichž akcie jsou obchodovatelné na londýnské burze.

KEY BRITISH ENTERPRISES

– základní finanční informace o nejvýznamnějších britských firmách.

WHO OWNS WHOM

– databáze poskytuje informace o britských firmách a jejich dceřinných popřípadě holdingových společnostech po celém světě.

WORLDSCOPE GLOBAL/EMERGING MARKETS

– každá databáze obsahuje finanční a marketingové údaje asi o 10.000 nejvýznamnějších firmách z celého světa.

Údaje jsou průběžně aktualizovány.

FINANČNÍ DATABÁZE

– finanční databáze zahrnují kompletní informace o firmách z následujících evropských zemí:

- BNB-NBB (všechny belgické firmy)
- FAME (britské firmy)
- DIANE (250.000 francouzských firem)
- DAFSELINEs (všechny francouzské firmy)
- DAFNE (10.000 německých firem)
- REACH (30.000 holandských firem)

MARKETINGOVÉ DATABÁZE

– marketingové databáze zpřístupňují základní finanční informace o firmě a dále údaje identifikační. Od finančních databází se liší především v rozsahu zpřístupňovaných informací.

- MARKUS (650.000 německých a rakouských firem)
- ASTREE (400.000 francouzských firem)
- MASTER (650.000 belgických firem)
- EMMA (500.000 britských firem)

FIREMNÍ MONITOR I

– obsahuje informace o 1.459.909 podnikatelských subjektech registrovaných na území ČR, SR a obchodní rejstřík.

FIREMNÍ MONITOR II

– zpřístupňuje finanční informace (účetní uzávěrky, prospekty eminentů), hospodářské informace a podnikatelskou inzerci.

AUTOMATIZACE A KATALOGIZAČNÍ PRAVIDLA V SOUBORNÉM KATALOGU UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

Marie Vacová

Rok se sešel s rokem a my se opět scházíme, abychom shrnuli to, čím jsme se během něho zabývali, s čím jsme se trápili a potýkali a co z tohoto zápolení se softwary, standardy, konverzemi a retrokatalogizacemi vzešlo.

Tím nechci říci, že bychom vzájemně nesledovali své aktivity, ale spíše to, že při přípravě příspěvku na takovéto setkání, kde jsou zastoupeny všechny typy knihoven, je nutné podívat se na všechno z nadhledu a pak vypadají věci trochu jinak. V běžné praxi, při schůzkách jednotlivých komisí Národní knihovny a při jiných pracovních jednáních člověk snáz propadne pocitu hájit si svůj „píseček“ a tím mnohdy kalí vody, tekoucí ke zdárnému konci.

Při přípravě tohoto příspěvku jsem si znovu prošla materiály komisí NK pro jmenný i věcný popis, pečlivě jsem si přečetla sborník z ústeckého semináře Automatizace knihovnických procesů a dospěla jsem k názoru, že sice krkolomnými cestami, ale všichni, ať máme software jakýkoli, spějeme k jednomu cíli. Nechci, aby to vypadalo, že vystupuji v roli smířčího soudce mezi jednotlivými softwary, ale praxe ukazuje, že delším používáním počítačů při katalogizaci dokumentů se všechny systémy blíží k obdobnému výměnnému formátu. Myslím si totiž, že když už je lidské, že musíme mít v jedné malé zemi tolik různých softwarů v jednom oboru, musíme přimět techniky, aby ve spolupráci s knihovníky vymysleli takové konverzní programy, které by poměrně snadno dokázaly záznamy z jednotlivých systémů převést do tohoto (doufejme jednoho a téhož) výměnného formátu. Konec konců od toho se tak jmenuje a proto byl vytvořen.

Naše knihovnictví prochází v těchto letech obrovskou změnou, knihovníci se učí při své práci používat počítače. Mám zkušenost, že v naprosté většině vše zvládají dobře a rychle. Co jim ovšem mnohem více ztrpčuje život, jsou za pochodu se měnící katalogizační pravidla. Nevím, jak to trápí jiné knihovny, třeba ALEPHové, ale TINLIBovské to trápí moc, protože mnoho těchto knihoven již katalogizuje delší čas na ostro. A věřte měnit způsob zápisu v katalogu měsíc od měsíce podle nového rozhodnutí není zrovna příjemné.

U nás na Univerzitě Palackého máme ve všech 7 knihovnách zkušené knihovnice, většinou s odborným knihovnickým vzděláním a dlouholetou praxí, pro něž tento stav znamená dvojí: za 1. stres z neustálých oprav a změn, také proto, že všechny mají v náplni práce ještě další činnosti, za 2. (což je příjemnější) aktivně spolupracují na aplikaci pravidel v automatizovaném zpracovávání knihovních fondů. Na první pohled to vypadá neekonomicky a jako zdržování, když knihovnice nesouhlasí s určitým řešením, ale na druhou stranu mnohdy přijdou se zajímavým nápadem a hlavně lehčeji přijmou nutnost změn. Mnohdy s něčím nesouhlasíme jen proto, že si to neumíme představit, ale když se navrhované řešení vyzkouší, přijde se na to, že je dobré. V současné době sestavujeme souborný katalog naší univerzity ze všech sedmi lokálních fakultních katalogů a je to práce věru nelehká.

Sjednotit jmenný popis je základ. Je to práce velice časově náročná a vyžaduje značnou trpělivost, ale je to „hračka“ oproti nutnosti sjednotit i věcný popis. Při sestavování našeho souborného katalogu jsme začali sjednocováním pravidel jmenného popisu, aby se nezdujovala pole, která mají být samozřejmě zapsána pouze jednou. To znamená, že jsme stanovili přesné zásady zápisu do jednotlivých polí, ale i přes to je v katalogu mnoho rozdílů, které se postupně sjednocují.

Začínáme samozřejmě polem název, které je v TINLIBu, ale i v jiných programech klíčové, tj. kontroluje se podle nich množina záznamů. Pokračujeme přes pole, která obsahují autority, to jsou v TINLIBu vlastně všechna validovatelná pole. Jde především o pole AUTOR, EDITOR, PŘEKLADATEL apod. Mohli bychom sice nechat v množině autorů různé varianty zápisu téhož autora, ale TINLIBová maska pro vyplnění jména autora je postavena tak, že vždy odpovídá jednomu konkrétnímu autorovi, a proto je v podstatě nemožné nechat v množině jednou zapsaného NOVÁKA, Jana, protože by se pod jeho jménem zobrazily všechny knihy, jejichž autory jsou nejrůznější Janové Novákové. (Viz příloha masky pole AUTOR). Obdobně je to s poli KORPORACE, KONFERENCE a také NAKLADATEL, i když tam nám chybí ještě možnost odkazů.

Při stanovování pravidel pro jmenný popis dokumentů vycházíme z pokynů ISBD, AACR2 a Národní knihovny, ale máme na paměti, že pracujeme v českém prostředí a především pro česky mluvícího čtenáře, i když se v žádném případě neodříkáme možnosti dvojjazyčného katalogu i pro naše zahraniční studenty. Ale tady bych chtěla zdůraznit, že je důležité slovo dvojjazyčný katalog, protože je podle mne nemyslitelné, abych ve své bytí univerzitní knihovně preferovala při jmenném či věcném popisu třeba angličtinu. Abychom nedopadli tak, jak jsem byla svědkem hodnocení našeho počínání cizinkou. Nedávno jsem totiž byla se svou kamarádkou a její francouzskou přítelkyní na výstavě moderního umění a k našemu všeobecnému překvapení

byly popisky pod díly pouze v angličtině a němčině. Naše Francouzka se podivila, proč tam nejsou i česky, když je výstava u nás a dodala: „Vous, les Tchques, vous etes tous le chéurs.“ Musím říci, že v té chvíli jsem se za Čechy trochu, no dost, zastyděla. Tím chci jen podotknout, že se rádi poučíme v cizině a přijmeme jejich poznatky, pokud se přesvědčíme, že jsou vhodné i pro nás. Nemyslím, že bychom měli trpět komplexem méněcennosti vůči komukoli. Vždyť se stačí podívat do světových knihoven, kolik je tam Čechů.

Ale zpět k popisu. Jmenný popis má při sjednocování (eventuálně opravách) dvě výhody oproti věcnému: 1. dá se totiž částečně sjednotit bez knihy v ruce, což u věcného popisu nejde ani náhodou; 2. jmenný popis dokumentu je vždy stejný, ať jej vytváří jakkoli zaměřený člověk, u věcného popisu si katalogizátor musí uvědomit rozdíl mezi lokálním a souborným katalogem. V této chvíli jsou asi univerzální knihovny typu SVK ve výhodě, protože ty musí vždy počítat s širokým okruhem uživatelů, nicméně přesto neklasifikují určitý obor zase do takové hloubky jako knihovny speciální. V našem případě musíme totiž kromě formy věcného třídění řešit i tuto problematiku.

(Příklad: kniha z oboru práva je pro potřeby našich 6 fakult oklasifikována podle jejich potřeb, tj. nepříliš podrobně, ovšem sedmé fakultě – tedy PF – to zdaleka nestačí, a proto je potřeba, aby na všech fakultách klasifikovali dokumenty stejně, protože jinak to v souborném katalogu nevypadá dobře. Tuto situaci by asi nejlépe vyřešilo jednotné katalogizační pracoviště pro všech 7 fakult.)

TINLIB má pro věcné třídění dokumentů 4 selekční jazyky:

klíčová slova – ta se generují automaticky z názvových údajů;

klasifikační znak – zde používáme střední vydání MDT;

tezaurus – to pole má zaplněné zatím pouze LF, neboť používá MeSH, počítáme do budoucna s tím, že i ostatní fakulty budou používat svoje oborové tezaury, takže je připraveno technické řešení pro uložení 7 různých oborových tezaurů v jednom poli. Ještě bychom si moc přáli, abychom mohli používat alespoň dvojjazyčný tezaurus;

předmětová skupina – s tímto polem bylo zatím nejvíce práce, protože jsme se rozhodovali, jakou formu použít. V TINLIBu je totiž toto pole systémově řešeno stejně jako pole pro tezaurus. Prošli jsme třemi stádii vývoje:

1. předmětové skupiny – nejprve jsme v tomto poli používali široké předmětové skupiny: FILOZOFIE, PRÁVO apod., ale ty se samozřejmě dosti rychle ukázaly jako nedostačující

2. předmětová hesla – z hlediska knihovnického bylo oklasifikování dokumentu klasickým řetězcem hesel a podhesel dobré, ale ukázalo se, že právě z hlediska postavení tohoto pole v TINLIBu (tj. způsobu, jakým se s ním pracuje při vyhledávání) není toto řešení příliš šťastné

3. prvky – na konec jsme došli k závěru, že budou nejlepším řešením. Prvek je

jednoslovné či víceslovné vyjádření tematiky dokumentu, není to ovšem ani klíčové slovo ani předmětové heslo. Umožňuje uživatelům využívat právě tu možnost, kterou jim TINLIB poskytuje a tou je „množinové“ vyhledávání. Čtenář si totiž sám skládá pojmy a tím vytváří množiny, nejprve široké a postupným přidáváním a střídáním pojmů vytváří množiny menší a různorodé, viz příklad:

P.S. Naznačená prázdná políčka označují, že do dané množiny patří ještě další podmnožiny.

V současné době se tento způsob klasifikace ověřuje v knihovnách jednotlivých fakult na větším množství různých knih. Zkoumáme totiž ještě možnost používat PRVKY v postavení PRVKU a PRVKY v postavení celé předmětové skupiny, protože se vyskytují termíny, které pro jeden dokument znamenají vyjádření nejužší tematiky, to znamená, že jsou prvkem jako takovým, ale pro další dokumenty označují širší obor: příklad: PRÁVO FINANČNÍ je v postavení předmětové skupiny pro ty, dokumenty, které se zabývají daněmi, platbami apod., ale pro Učebnici finančního práva je v postavení prvku i předmětové skupiny zároveň. Při tom všem ještě řešíme problémy se synonymií, homonymií, pravopisem, zkratkami, rozdělováním víceslovných prvků a podobně.

Na závěr chci říci jen tolik. Se souborným katalogem, pokud chceme, aby dobře sloužil uživatelům, je mnoho práce, ale myslím si, že je užitečná a že ji v budoucnu čtenáři ocení. A pro nás tvůrce standardů i konkrétních katalogizačních záznamů platí, že pokud pro nás bude kategorickým imperativem ČTENÁŘ– jeho spokojenost s používáním snadno ovladatelného a srozumitelného knihovního katalogu, nemůžeme se při jeho tvorbě rozejít příliš od sebe.

ČESKÉ KNIHOVNY V MEZINÁRODNÍ SPOLUPRÁCI

Jarmila Burgetová

Obdobný název, a to „Knihovny v domácí a zahraniční spolupráci“, měl třetí tematický okruh prvního ročníku konference „Knihovny současnosti“, která se konala v listopadu 1993 v Hradci Králové. Já jsem zde měla za úkol přednést úvodní slovo. Zpracovala jsem tehdy dokonce dvě verze – jedna z nich byla předána účastníkům v konferenčních deskách, druhá byla publikována v třetím čísle časopisu „Čtenář“ v roce 1994. Jestliže mé tehdejší vystoupení mělo spíše za úkol návodně ukázat, jaké možnosti mezinárodní spolupráce nám skýtají různé projekty, programy či mezinárodní organizace, myslím, že letos by bylo na místě uvést příklady a zkušenosti dosažené na tomto úseku.

Když jsem se rozhodla pro tento postup, brzy jsem zjistila, že české knihovny jsou nesmírně aktivní ve svých kontaktech se zahraničím, takže nebudu schopna podat zde vyčerpávající zprávu. Vybrala jsem si proto příklady, o nichž vím ze svého okolí, tedy mezinárodní spolupráci Knihovny AV ČR, kde pracuji, a dále mezinárodní spolupráci organizovanou či iniciovanou Svazem knihovníků a informačních pracovníků. Připomenu i některé mezinárodní aktivity Národní knihovny České republiky a dalších ústředních knihoven, jichž si cením. Nechci však zůstat jen u popisu dosažených výsledků, a proto se budu snažit na úvodní „informační“ část svého vystoupení navázat část „problémovou“.

Knihovna Akademie věd České republiky patří k těm velkým vědeckým knihovnám, kde mezinárodní spolupráce patří ke stěžejním úkolům instituce. Pro objektivitu musím uvést, že tomu tak bylo i v minulosti, kdy tato oblast – pokud v ní nešlo o spolupráci se zeměmi tzv. socialistického tábora – nebyla nadřazenými orgány příliš podporována. Knihovna AV ČR se může pochlubit s velice aktivní spoluprací s Německým knihovnickým ústavem (Deutsches Bibliotheksinstitut), jehož součástí je známé Knihovnické středisko pro zahraniční styky (Bibliothekarische Auslandsstelle). To organizuje mezinárodní kontakty pro celou Spolkovou republiku Německo a má statutárně za úkol „zprostředkovávat mezinárodní zkušenosti německé odborné veřejnosti a knihovníky na celém světě informovat o německém knihovnictví“. Organizuje mezinárodní kongresy, semináře, kurzy, studijní cesty.

Jednou z prvních akcí, kterou Středisko zorganizovalo v některé postkomunistické zemi, byl v roce 1992 seminář „Evropská knihovnická spolupráce“ (Europäische Bibliotheks Kooperation), pořádaný ve spolupráci s tehdy ještě Základní knihovnou – ústředím vědeckých informací na zámku v Bechyni. Spolupráce pokračovala v roce 1993, kdy se Knihovna AV ČR stala vydavatelem sborníku z mezinárodního semináře v Birkachu na téma „Vnitropodniková komunikace“ (Interbetriebliche Kommunikation). Tato praxe pokračovala i v roce 1994 vydáním dalšího birkašského sborníku, tentokrát na téma „Podporování knihoven a plánování knihoven v podmínkách demokracie a tržního hospodářství“ (Bibliotheksförderung und – planung unter demokratischen und marktwirtschaftlichen Bedingungen). Ve spolupráci obou institucí byl letos uspořádán na zámku v Liblicích mezinárodní seminář k problematice „Informations management“, také v tomto případě byl připraven sborník přednesených referátů a bude tak umožněno širší využití sdělených zkušeností.

Mezinárodní působení Knihovny Akademie věd se však neomezuje jen na spolupráci s německými knihovnami a ústavy. Jako první z bývalého socialistického bloku se na jaře 1994 přihlásila do EAGLE – European Association for Grey Literature Exploitation a byla přijata. Druhou institucí, která byla přijata v letošním roce, je Státní technická knihovna v Praze. Jak známo tato asociace iniciovala vznik informačního systému SIGLE – System for Information on Grey Literature in Europe, zabývající se tzv. šedou, tedy nekomerční literaturou. Ze členství v EAGLE a SIGLE vyplývá řada povinností, které budou obě knihovny zajišťovat. V době konání naší konference se má v Praze sejít na třídenní jednání evropský Výbor pro šedou literaturu za přítomnosti jeho nejvyšších představitelů.

Zkušenosti Knihovny Akademie věd představují příklad aktivně prováděné mezinárodní spolupráce. Určitě nejsou ojedinělé. Dlouhý výčet by zřejmě následoval, kdybych měla komentovat aktivity Národní knihovny České republiky, což však není ani mým úmyslem, ani mým úkolem. Je dobře, že Národní knihovna systematicky spolupracuje s UNESCO, s CENL (Conference of European National Librarians), že je institucionálním členem IFLA, že rozvíjí program CASLIN atd. atd. Přece jen bych ráda připomněla konkrétně jednu – dle mého názoru velice prestižní – událost. Dne 16. února 1995 podepsal ředitel Národní knihovny smlouvu s americkou neziskovou organizací OCLC (Online Computer Library Center) o předávání záznamů české národní bibliografie do její báze, která představuje největší souborný katalog na světě. Báze obsahuje více než 31 milionů bibliografických záznamů, k nimž se váže přes 525 milionů údajů o lokacích dokumentů v knihovnách. OCLC slouží více než 18 000 knihoven v 61 zemích. Národní knihovna ČR se stala první „východoevropskou“ knihovna, která přispívá svými záznamy do báze

OCLC. Je to v pravdě historický mezník nejen pro Národní knihovnu, ale pro celé české knihovnictví.

Přibývá mezinárodních aktivit centrálních knihoven – zde bychom mohli např. zmínit z „nejčerstvějších“ akcí úspěšný seminář EUROVOC, uspořádaný pro uživatele tezauru tohoto názvu z parlamentních knihoven a dalších informačních institucí zemí střední a východní Evropy koncem června letošního roku v Praze Parlamentní knihovnou nebo Symposium EAHIL (European Association of Health Information and Libraries) ke spolupráci lékařských knihoven, pořádané Národní lékařskou knihovnou v září 1995. Stranou ponechávám velké pole působnosti, které poskytují knihovnám (a je jimi také náležitě využíváno) mezinárodní knižní veletrhy. Mám na mysli letošní Lipský veletrh, na němž byla letos Česká republika ústředním tématem, a také oba letošní pražské mezinárodní knižní veletrhy. Věřme, že ten s českými organizátory si vybojoval své místo na slunci a že jeho tradice bude pokračovat. Svědčí o tom již v červenci konaná tisková konference, informující o přípravách druhého ročníku „Světa knihy“. S dobrým ohlasem a hodnocením se setkala první mezinárodní konference informačních profesionálů připravená s.r.o. Albertina income „InfoMedia ‘95“.

Do mezinárodních aktivit se také zapojuje – ovšem v míře odpovídající možnostem dobrovolného spolku – Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR. V roce 1994 měl SKIP dokonce vlastní stánek na 4.mezinárodním knižním a knihovnickém veletrhu a to v součinnosti s IFLA – sekci pro meziknihovní výpůjční služby, v letošním roce vzhledem k přípravě 2.řádného sjezdu a také z finančních důvodů jsme stánek žel nemohli zajistit a provozovat. Větší mezinárodní akcí – vedle menších, jakou představovalo např. zasedání sekce společenskovedních knihoven IFLA – byl česko-francouzský seminář uspořádaný ve spolupráci s Mezinárodní asociace bibliologie na téma „Nové technologie a knihovny“ v květnu 1994 v Praze. V současné době má SKIP k dispozici sborník z kolokvia, které navazovalo na zmíněný seminář, k problémům transformace oblasti knižní kultury v zemích střední Evropy, takže vyzýváme francouzsky mluvící kolegy a kolegyně k jeho objednání. Sborník vyšel péčí Francouzského institutu v Praze ať proto je poskytován zájemcům zdarma.

Působení členů SKIP v IFLA je v současné době žel omezováno nedostatkem finančních prostředků – SKIP má potíže se zaplacením vysokého členského poplatku v IFLA a není schopen ani uhrazovat účast na výročních konferencích IFLA, byť velice zajímavých, a sledovat tak bezprostředně vývoj světového knihovnictví. O něco příznivější je situace v Evropě. Rada Evropy pořádá anebo sponzoruje pořádání odborných seminářů – poslední z nich se koná koncem září v Budapešti k otázkám knihovnické legislativy v zemích střední a východní Evropy; účast na těchto akcích je financována z prostředků

Rady Evropy. Děk podpoře Rady Evropy dostává SKIP zdarma Newsletter EBLIDA (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations), zachycující ve stručnosti aktivity této čelné evropské knihovnické organizace.

Jak bylo uvedeno – je ve SKIP rozvíjení mezinárodní spolupráce přikře limitováno finančními prostředky, což je na druhé straně v rozporu s možnostmi, které profesním organizacím dávají pozvání na nejrůznější zajímavé a často velice významné odborné akce, docházející z celého světa. Postupem doby se alespoň daří přispívat vybraným členům SKIP (na základě konkursů) na zahraniční cesty k účasti na konferencích, seminářích, výstavách, ač již jde o hromadné akce, jako byl např. zájezd do anglického Hatfieldu anebo individuální, jako byla účast na holandském symposiu „Marketing and developing information products and services in Europe“ nebo na britské výroční konferenci „Computers in Libraries“.

Pohled na rozvíjející se mezinárodní spolupráci českých knihoven mne vede k závěru, že mnohé nabízející se možnosti dosud neumíme využívat. Jedním z důvodů je to, že ani v národním rámci neumíme dostatečně spolupracovat. Důvody pro to jsou různé a mnohokrát jsme o nich již hovořili. Přejme si, aby naše knihovny i profesní organizace nadále aktivně rozvíjely mezinárodní spolupráci ke prospěchu českého knihovnictví. Mezinárodní spolupráce by však neměla spočívat jen v tom, aby se jednotlivé knihovny v mezinárodním měřítku dobře prezentovaly, ale i v tom, aby zahraniční zkušenosti a získané poznatky byly široce popularizovány a dány tak k dispozici všem. Konec konců smyslem mezinárodní spolupráce (a tedy i naším blízkým úkolem) v tomto „globálním“ světě brzy bude úkol zajistit mezinárodní propojení knihoven, umožnit přístup do mezinárodních sítí knihoven a všem občanům přístup k informacím bez ohledu na místo jejich vzniku nebo uložení primárního dokumentu.

VEŘEJNÉ KNIHOVNY A JEJICH UŽIVATELÉ

Dagmar Svatková

Uživatel veřejné knihovny. Hlavní důvod a hlavní cíl naší práce. A je tomu opravdu tak? Dovolte mi malou úvahu na toto téma z praxe mé i dalších veřejných knihoven. Přednesená tvrzení jsou však pouze a jen názory mémi.

Tvrzení první: V podmínkách transformace českého knihovnictví řešíme situaci našich knihoven z velké části bez čtenáře a znalostí jeho potřeb a požadavků. Řešíme především své postavení, hledáme nové místo ve společnosti, vysvětlujeme a ospravedlňujeme svou existenci. Je to určitě škoda. Myslím, že za čtenářovy aktivní účasti by naše argumentace nabyla větší přesvědčivosti a důraznosti. Nelze však říci, že bychom se čtenářem vůbec nekomunikovali. Dost často zkoumáme, co náš uživatel vydrží finančně. Zaplatí za naše většínou stále stejné služby co do šíře i kvality poplatků? A jak vysoký? Je vůbec ochoten a do jaké míry platit různé nové speciální druhy služeb?

Průzkumy potřeb a požadavků našich uživatelů zpravidla nemají ten výsledek, který očekáváme. Myslím si, že je to tím, že neumíme dobře položit čtenáři otázku. Obvykle se zaměříme na průzkum čtenářských zájmů a připojíme velmi obecný dotaz na jeho informační potřeby a opět velmi obecně se ho zeptáme na pocit z naší knihovny. Tuto zkušenost jsem si ověřila nejen na mnoha anketách a průzkumech, ale i prostřednictvím rešerše z odborné literatury v Národní knihovně ČR a také ve své pedagogické praxi na Střední knihovnické škole, kde profesionální knihovníci-maturanti nebyli schopni ve své písemné maturitní práci formulovat konkrétní a věcně správné otázky.

Pro naši dobu je typické, že nejsystematičtější zkoumání čtenářských zájmů a potřeby číst se uskutečnilo z iniciativy nakladatelů a knihkupců. Provedli ho Jan Halada a Hynek Jeřábek z Fakulty sociálních věd UK v Praze za přispění redakce Nových knih a Obce spisovatelů. Protože jde o první reprezentativní výzkum z období po roce 1989, a protože jeho výsledky jsou zajímavé i poučné také pro knihovníky veřejných knihoven, dovolím si uvést některé jeho důležité závěry.

Příznivým zjištěním i pro knihovníky je konstatování, že český čtenář nejenom čte, ale on čte ve velké většině pravidelně. I když uvádí, že má stále méně času. Koupit knihu si může stále méně osob a zejména věkově starší čtenářské skupiny musí nákup stále častěji rozmyslet. Tyto skupiny budou se pravděpodobně obracet stále více na veřejné knihovny.

Možnost navštěvovat knihovnu má naprostá většina respondentů, ale využívá jí jen 54% dotázaných. Pokud se týká žánrů, zkoumání potvrdilo i naše zkušenosti, že se zájem čtenářů posouvá od beletrie k literatuře odborné, i když oblíbenost románu jako klasické formy zpracování příběhu je zatím nepřekonatelná. Nejčastěji je pocíťován nedostatek humoru a nedostatek literatury pro děti, přičemž respondenti kladou důraz na pojem „kvalitní“. Ten se týká všech žánrů beze zbytku. Zvlášť jednoznačná byla kritika překladů.

Zajímavé jsou požadavky respondentů na povinné sjednocení informací v tiráži a také povinnost uvádět ceny knihy, což naznačuje, že čtenáři sledují knihu jako celek, tedy její obsahovou i formální stránku.

Při formulování nových funkcí veřejné knihovny můžeme najít inspiraci v té části výzkumu, která se zaměřila na otázky, co čtenáři soudí o funkcích knihy a k čemu ji potřebují. Největší skupina výroků hodnotí knihu jako prostředek poznání a zdůrazňuje její vzdělávací a informační funkci. Druhá skupina čtenářů považuje knihu za zdroj odpočinku a zábavy. Třetí pak dává přednost knize jako pramenu osvěžení či inspirace a poslední skupina čtenářů tvrdí, že kniha jim pomáhá překonat osamělost.

A konečně se autoři výzkumu tázali na budoucnost knihy. Myslím, že není překvapením, že naprostá většina tázaných se vyjádřila tak, že člověk bez knih existovat nemůže. Tato výpověď je sice velmi optimistická, je však třeba si uvědomit souvislosti s těmi otázkami výzkumu, kdy 3/4 respondentů uvádí, že mají ke čtení méně času než dříve. Přibývá také těch, kteří nezačínají, že ve svém volném čase dávají přednost televizi před knihou. Tolik k nejnovějšímu výzkumu.

Další problém, který provází naši snahu získat od našich uživatelů v knihovně co nejvíce validních informací, spočívá v tom, že čtenáři naši konkrétní knihovnu znají a dost dobře neví, co by si měli přát, co knihovna všechno umí a dokáže. Oni jsou zvyklí na své služby, knihovnice jsou většinou příjemné ženy a tak čtenáři nic netuší o „vyšších posláních“ veřejných knihoven a své další kulturní nebo informační potřeby, které ještě mají, uspokojují jinde a jinak. Znamená to tedy, podle mého názoru, že mnoho knihoven zatím neumí vhodně formulovat nabídku svých služeb nebo ji vůbec nezměnila. Vypovídá o tom i skutečnost, že na otázku „Pokuste se formulovat funkci veřejné knihovny tak, jak byste si ji přáli mít formulovanou zákonem či jiným legislativním aktem“, která byla položena v průzkumu Svazu knihovníků a informačních pracovníků o stavu veřejných knihoven a názorů na jejich budoucnost, který se v současné době zpracovává, většina knihoven vůbec neodpověděla.

Domnívám se, že v současné době by byl velmi prospěšný pro každou veřejnou knihovnu průzkum mezi těmi, kdo naši knihovnu nenavštěvují. Velice potřebujeme získat „názor z druhé strany“, který bude jistě velmi podnětný

a pomůže nám zamyslet se nejen nad našimi službami, ale i nad našimi funkcemi, které plníme v tom kterém místě. Jak zajímavé názory a podněty můžeme získat, to nám předvedli studenti tehdejší katedry vědeckých informací a knihovnictví z FF UK, kteří kritickým okem pohlédli do pražských knihoven v roce 1992 i 1993. Jak takový průzkum konkrétně provést se můžeme dozvědět z příručky německé provenience, kterou vydal odbor knihovnictví Národní knihovny ČR v loňském roce a jmenuje se Marketing pro veřejné knihovny.

Tvrzení druhé: Obsah a metody naší práce se změnilly jen velmi málo. Pracovní tempo je ale stále dosti vysoké. Vymlouváme se proto, že nemáme čas řešit koncepční záležitosti. Udělali jsme si ale analýzu všech činností, které vykonáváme? Víme, co je nezbytně nutné vykonávat a co už není potřebné? Moje zkušenost říká, že nevíme, protože nejsme schopni vystoupit ze svých tradičních ulit a přizpůsobit se podmínkám a hlavně potřebám současné doby. A to nemluvím o prostředí, ve kterém žijeme a pracujeme, a které se zatím kolem nás rychle mění. Takové instituce jako jsou veřejné knihovny prostě nemohou vzít vývoj společnosti pouze na vědomí, musí se na něm aktivně podílet. Jiná cesta ke smysluplné existenci veřejné knihovny asi nevede.

Navíc se budeme muset připravit na veliké proměny našeho okolí, které, nebudeme-li připraveni, budou pravděpodobně znamenat méně čtenářů a tím i výpůjček a tím zákonitě i peněz na knihovnu. A to nemluvím o ztrátě pozic v obci. O co jde především?

1. Snižuje se počet obyvatel České republiky absolutně. S tím pak souvisí změny ve věkovém složení obyvatel. Méně dětí v knihovnách jsme už zaregistrovali. Ostatní vazby si zatím uvědomujeme jen málo. Například to, že početní převahu získají brzy starší lidé. Ti také budou silně ovlivňovat i názory celé společnosti a ty ovlivní ve svém důsledku i názory na knihovny.
2. Jsme svědky prudké proměny lidských hodnot i v oblasti kultury, kdy veřejné knihovny ovlivňuje konkurence dalších kulturních příležitostí, přičemž čas pro využívání kulturních nabídek je všeobecně menší. Zároveň to znamená, že se musí veřejné knihovny dělit o rozpočet na kulturu s mnohými dalšími subjekty ať už v oblasti nových nabídek tradiční kultury nebo s nabídkami kultury alternativní.
3. Změny informačního prostředí zatím nejsou tak markantní, nicméně i s nimi je třeba vážně počítat. Už dnes však jsou možnosti dostat se k informacím nebo ke kulturním požitkům velmi rozmanité. Veřejné knihovny se však většinou soustřeďují na tiskoviny, ostatní informační média nakupují jen okrajově. I když se kniha jako velmi praktické informační médium jen tak neztratí, přece jen některé její funkce budou přebírat jiná média, pro uživatele jednodušší a přijatelnější. Například

audiovizuální materiály, televize apod. Měli bychom se připravit na to, že tato rozmanitost povede k nepřehlednosti a čtenáři budou potřebovat pomoc a radu jak se k vytoužené informaci dostat.

Dobrou znalostí těchto trendů bude nutné vážně se zabývat, neboť na ně musíme reagovat, nechceme-li se nechat odsunout na okraj kulturního dění. Všechny signály z okolí ukazují na to, že nás čekají vnitřní a nezvyklé změny. Budeme muset hledat novou tvář naší vlastní konkrétní knihovny. Základem těchto proměn musí nutně být změna nabídky našich služeb a její uspořádání. Nabídka naší knihovny musí být připravena tak, aby byla přitažlivá pro co nejširší vrstvy obyvatelstva. Budeme nuceni takto postupovat i proto, že může už brzy dojít ke snižování počtu výpůjček, jak jsem již naznačila. Náš zřizovatel nás ale podle těchto statistických čísel hodnotí, protože prostě nemá jinou možnost posoudit výkonnost knihovny. Jakkoli každý knihovník ví, že výpůjčky jsou pouze jednou ze služeb knihovny, kvalitativní metody hodnocení naší práce neexistují. Snižování počtu výpůjček proto může vést nejen k oslabování postavení veřejné knihovny v místě, ale zcela konkrétně se může projevit i ve snižování finančního příspěvku na její činnost. Nemluvím tu o ničem neexistujícím. Podle ústředních statistik výpůjčky profesionálních veřejných knihoven (bez SVK) klesly. Od roku 1990 stále klesaly a to z 4,3 výpůjčky na 1 obyvatele až k 3,7 výpůjčky na 1 obyvatele v roce 1993. Rok 1994 zaznamenal zvýšení o 1 desetinu na 3,8. Stejný trend je možné pozorovat v ukazateli procento čtenářů z počtu obyvatel České republiky. Zatímco v roce 1990 to bylo 11,7% čtenářů, v roce 1993 jen 8,3% čtenářů, tedy pokles veliký. V roce 1994 se ukazatel o 1 desetinu procenta zvyšuje, tj. na 8,4% čtenářů z počtu obyvatel. Ráda bych považovala tato velmi malá zvýšení za překonání klesajícího trendu výkonů profesionálních veřejných knihoven, ale to ukáží až následující léta. Statistické ukazatele, které charakterizují činnost neprofesionálních veřejných knihoven, jsou ještě mnohem katastrofálnější. Pokles je zcela jednoznačný. Výpůjčky na 1 obyvatele jsou: 1,0 v roce 1990 a 0,8 v roce 1994. Čtenáři v roce 1990 tvoří 3,4% z počtu obyvatel, v roce 1994 pak jen 2,6%. Tento trend je zcela jednoznačný a tam, kde se knihovně nepodaří přesvědčit o své životaschopnosti, tam se knihovna udržet nemůže.

Na závěr mi dovolu, přimluvit se za aktivní přístup k řešení nezvyklých problémů, které máme a které nás ještě čekají. Každá veřejná knihovna si musí sama za sebe a pro své vlastní prostředí vymezit prostor pro činnost, definovat své funkce a stanovit své strategické záměry. Myslím, že je čas měnit a to jak nejrychleji lze, tradiční podobu veřejné knihovny z poměrně statické, přísné, těžkopádné instituce, na instituci aktivní a dynamickou, která bude maximálně otevřena pro všechny vrstvy obyvatel a kterou budou lidé chtít navštěvovat. Která pro ně bude otevřena podle jejich potřeb a kde najdou všechno to, co je poučí, pobaví, poinformuje. Nebo zkrátka přijdou

proto, že jim v prostředí knihovny bude příjemně. Víím, že se to snadno řekne, hůř ale udělat. A protože vesměs všichni máme své knihovny, svou práci rádi, měli bychom pro čtenáře udělat všechno, co se udělat dá a co je v našich silách. Poučit se můžeme u podnikatelské sféry, která zná, jak najít cestu k zákazníkovi-uživateli a jak ho zaujmout. Mohou nám pomoci metody průzkumu trhu a metody marketingu. Stojí snad za úvahu, aby odbor knihovnictví Národní knihovny v Praze ve spolupráci se Svazem knihovníků a informačních pracovníků připravil pro vedení veřejných knihoven proškolení na tato témata. Troufám si tvrdit, že to může být také jedna z cest řešení transformace knihoven.

Zkušenosti ze zahraničí tvrdí, cituji, „že se diskuse o úkolech, funkcích a budoucím formování práce veřejných knihoven objevují vždy tehdy, kdy se knihovny dostávají do – zejména finančních – krizí. Za časů ekonomické prosperity tyto diskuse mizí“. (In: Marketing pro veřejné knihovny. Praha 1994, s. 25.). Zkušenosti ze zemí Západní Evropy ale také sdělují, že v době finančních problémů vznikají nové zajímavé knihovnické projekty, které mění tradiční podobu knihovnické práce a dochází ke zlepšení služeb, protože prostředky, které jsou k dispozici, jsou mnohem efektivněji investovány ku prospěchu uživatelů veřejných knihoven. Uvidíme, bude-li se tato zkušenost týkat i veřejných knihoven České republiky. Pevně věřím, že ano.

Použitá literatura:

1. HALADA, J. – JEŘÁBEK, H.: Čtenáři a knihkupci ve výzkumu I.–IV. Nové knihy, 1995, č. 18, s. 13; č. 19, s. 8; č. 20, s. [10]; č. 21, s. 9.
2. KUCHAROVÁ, H.: Dobré se má opakovat... Služby pražských knihoven očima studentů. Čtenář, 45, 1993, č. 10, s. 328-329.
3. KUPCOVÁ, D.: Na okraj transformace knihoven. Čtenář, 47, 1995, č. 6, s. 204-205.
4. Marketing pro veřejné knihovny. Praha, Národní knihovna v Praze 1994. 187 s.
5. SMETÁČEK, V.: Čtenář a uživatel. Směry světového výzkumu v osmdesátých letech. Čtenář, 41, 1989, č. 2, s. 55-57.
6. SUCHÝ, J.: A co čtenáři? Čtenář, 46, 1994, č. 1, s. 26.
7. TOMAN, J.: Motivace zájmové četby dnešních pubescentů. Čtenář, 44, 1992, č. 10, s. 340-342.
8. TUREK, J.: Hodnocení knihoven v centru Prahy z uživatelského hlediska. Čtenář, 44, 1992, č. 8-9, s. 282-284.

POSTAVENÍ REGIONÁLNÍ KNIHOVNY

Halina Molinová

Veřejné knihovny hledají ve změněných společenských a ekonomických podmínkách své místo jak ve společnosti, tak v systému kultury a veřejných informačních služeb. Navzdor problémům legislativním, týkajících se územního uspořádání státu nebo neukončené polemiky nad potřebností či zbytečností existence knihovnického zákona, hledají knihovny vlastní individuální východiska, tvoří projekty, modely, snaží se uchovat kontinuitu a dále zdokonalovat knihovnické a informační služby. Téměř před 2 lety jsem na semináři „Knihovny současnosti 1993“ informovala knihovnickou veřejnost o projektech, které byly zpracovány RKK a oba sledovaly záměr vytvoření systému pro zachování a rozvoj regionální funkce knihovny. Jeden ze dvou projektů byl ověřen v praxi, a proto bych vás ráda o jeho výsledcích informovala.

Cílem projektu bylo reagovat na transformaci sítě veřejných knihoven v průběhu 90. let tak, aby byl respektován způsob financování knihoven z veřejných rozpočtů a jiných zdrojů, aby bylo přihlédnuto k novému územně správnému uspořádání ČR, a aby bylo případná delimitace knihoven proběhla podle určitých regulí bez zbytečných komplikací a ztrát. Na straně druhé šlo o vytvoření podmínek pro dobrovolnou kooperaci knihoven a vytypování těch oblastí, které charakterem své činnosti víc pretendují k racionálnímu sdružování finančních prostředků a využívání kapacity a potenciálu odborníků v knihovnách vyššího řádu a tím předejít naprosté atomizaci knihoven, která vede k přerušení kontaktů s knihovnickým světem, klade vysoké finanční nároky na zabezpečení některých činností nebo v opačném případě neskýtá záruky progresivního vývoje a dosažení patřičné úrovně knihoven.

Tlak na jiné pojetí společenské funkce knihoven je v dnešní době značný. Pozitivně motivuje knihovny k tomu, aby dokázaly správně reagovat na potřeby společnosti a jim přizpůsobily pracovní postupy, moderní technologie a servis poskytovaných služeb.

Naše názory, které prezentujeme účastníkům konference jsou výsledkem potvrzených hypotéz, které byly v praxi ověřeny na malém vzorku knihoven působících v podmínkách karvinského regionu.

Prvním stupněm ověřování našich záměrů bylo jednání se starosty 13 obcí a měst. Všichni jednoznačně projevíli zájem o činnost svých knihoven,

byli ochotni v případě nutnosti převzít funkci zakladatele, avšak s ponecháním knihoven ve správě RKK plně souhlasili, neboť na základě předložených výsledků činnosti, způsobu organizace a řízení knihoven a dalších jasně stanovených strategických cílů včetně finančního zabezpečení uznali tento systém jako funkční, optimální a naprosto vyhovující. Jako členové okresního shromáždění OÚ korporativně podpořili schválení rozpočtu, jenž skýtá záruku solidního zabezpečení činnosti knihoven, které jsou ve správě RKK.

Druhou etapou byl průzkum zájmu o nabízené služby ze strany zástupců 12 obecních a městských knihoven (průzkum se netýkal ústřední karvinské knihovny). V dotazníkové formě měli možnost vyjádřit svůj názor na placené nebo neplacené služby zejména v těchto oblastech:

- odborného poradenství
- tvorby knihovnických fondů
- ekonomických a provozních záležitostí
- rozvoje informační činnosti

V oblasti odborného poradenství byl největší zájem orientován na poskytování informací týkajících se nových trendů v oboru, zabezpečení systému permanentního vzdělávání pracovníků a v rámci meziknihovní profesní komunikace o vybudování systému koordinace kulturních, vzdělávacích a osvětových akcí. Silně byl akceptován zájem o zachování distribučního střediska knihovnických a jiných pomůcek. Tyto služby požaduje i za úplaty téměř 90% dotazovaných knihoven. V oblasti tvorby knihovnických fondů byl zjištěn překvapivý výsledek. Zejména tolik diskutovaný způsob nákupu, zda ústředně nebo individuálně, hodnotí výsledky průzkumového šetření následovně: – o ústřední doplňování při osobní účasti knihovníka má zájem 75% knihoven vesměs obecního charakteru, které nemají přímý kontakt na knihkupce a vyhovuje jim nákup literatury s poměrně solidním rabatem získaným prostřednictvím ústřední knihovny. Samostatně by chtěly nakupovat 3 městské knihovny, z nichž 2 samy realizují prodej knih pro veřejnost. Dalším důvodem jsou časové a finanční ztráty spojené s účastí v nákupní komisi a přepravou knižních novinek. Obdobně se jeví oblast evidence a zpracování KF. Téměř 90% dotazovaných knihoven požaduje tuto službu bezplatně i za úplaty. Výrazně byl projevěn zájem (100% dotazovaných) o pravidelné zaslání základního souboru katalogizačních lístků. Pomoc při zabezpečení fyzické revize KF požaduje i za úplaty 60% knihoven. Další služby jako je využití autoproduktu nebo knihvazačské dílny jsou závislé na celkových vazbách knihoven s ústřední knihovnou. Větší využití deklarují ty knihovny, pro které by byly tyto služby poskytovány bezplatně, v opačném případě je pro ně výhodnější využívat lokálních zdrojů.

V oblasti ekonomické a provozní jsme nabízelí 7 okruhů:

- vedení účetnictví
- právní a daňové poradenství
- zásobování materiálem
- poradenství v oblasti BOZP, PO a CO
- údržbářské práce.

Z tohoto bloku je největší zájem o zásobování materiálem typu balicí fólie, samolepicí tištěné etikety, etikety s čárovým kódem, knihovnické tiskopisy. V obou případech, tj. bezplatně i za úplatu se pro vyslovilo 83,3% z dotazovaných knihoven.

Poradenství v oblasti BOZP, PO, CO požaduje 58,3% knihoven. Je zajímavé, že o tento servis projeví zájem větší městské a obecní knihovny, které mají šanci stát se samostatnými právními subjekty, a plně si uvědomují zodpovědnost a pracovní náročnost, která z vedení této agendy vyplývá. Zájem o vedení účetnictví byl minimální. Jen 50% knihoven jej požaduje pouze bezplatně. Jak dokládají výsledky průzkumu, knihovny si uvědomují notnou potřebu mít kvalitní servis právních a daňových informací. 75% z celku by je přivítalo jako neplacené zabezpečené ústřední knihovnou, 50% knihoven bude na ně reflektovat i za úplatu. U poslední zkoumané oblasti informačnické činnosti, která se neustále vyvíjí, byl potvrzen 100% zájem knihoven vstoupit do systému kooperace a účelné koordinace. Dosavadní zkušenosti zejména při zavádění automatizace do knihovnických procesů a agend jasně hovoří ve prospěch racionálního využití sdružených finančních prostředků, pracovního potenciálu úzce specializovaných odborníků zaměstnávaných ve „velkých“ knihovnách, v nichž se nachází dostatečný prostor k testování nově zaváděných prvků. Dotazované knihovny vyjádřily 100% zájem o údržbu uživatelského software, testování nových programových produktů, odborné konzultace a možnosti přístupu do informační sítě knihoven a informačních institucí.

Zájem o servis knihovnických a jiných služeb zkoumaný v prostředí knihoven působících ve správě RKK naznačil základní obrysy nadlokální či regionální funkce ústřední knihovny. Přesto, že ji ještě nedokážeme pregnantně definovat, víme, že existuje, a že je třeba se o ni při jakýchkoliv systémových změnách postarat. Zde se vzácně shodujeme s názory reprezentovanými MK ČR, které byly zveřejněny v odborném článku paní dr.E.Sedlákové pod názvem Transformace knihoven.

„Jednou možností je, že by stát na sebe převzal část legitimního nároku rozpočtů měst při spolufinancování regionální funkce knihoven až do ustavení přirozených územních celků. Než budou celky ustaveny, měl by stát najít cestu jak přispět. Buď tím, že vytvoří výhodné podmínky (legislativní, organizační) pro činnost všech, kteří tyto funkce zajišťují, nebo tím, že najde

způsob a zdroje, jak přímo na tyto činnosti přispívat i finančně. Snad by bylo možné najít cestu prostřednictvím rozpočtu okresních úřadů, kam by směřovala účelová dotace na financování regionálních funkcí delimitovaných knihoven. Podle mého názoru budou vyšší územní celky mít zájem na úrovni služeb poskytovaných svými knihovnami, a toto řešení by tedy pomohlo překlenout období do jejich ustavení. Druhou možností je pomoc státu (spíše participace) různým orgánům samosprávy, které projeví vůli zmíněné činnosti zajišťovat.“¹

Dlužno podotknout, že dle našeho kvalifikovaného odhadu je třeba pro zabezpečení nadlokální funkce knihovny počítat s částkou zhruba ve výši 10% z celkového objemu rozpočtu knihovny včetně posílení investic o cca půl milionu Kč na další vybavování knihoven výpočetní technikou a její nutnou obnovu. Budování regionálních knihovnických systémů, v nichž služby jsou naprosto delimitované avšak zpracovatelské činnosti a o odborné řízení je jednotné, pokládáme za jeden z možných optimálně fungujících modelů. Naše dosavadní i dlouhodobé zahraniční zkušenosti jsou toho dalším důkazem.

¹SEDLÁKOVÁ, Eva: Transformace knihoven. In: Národní knihovna, 6, 1995, č.3, s.98.

TROJÍ ODPOVĚDNOST SOUČASNÝCH KNIHOVNÍKŮ

František Zajíček

Úvod

Téma odpovědnosti není příliš populární. I když mnozí mohou souhlasit s existencí hmotné odpovědnosti, málokdo připouští, že existuje také morální odpovědnost. Jsem přesvědčen, že ji v profesní oblasti máme i my, knihovníci a informační pracovníci, a že platí bez ohledu na velikost knihovny, ve které pracujeme, bez ohledu na její oborové zaměření, personální vybavení i kapacitní vytížení.

Po rozpadu „jednotné soustavy knihoven“ jsme se náhle octli ve fázi transformace knihoven. Kromě přežívajícího tlaku na omezování finančních prostředků na činnost knihoven se do naší každodenní praxe začínají zcela konkrétně promítat i důsledky změněných knihovnických paradigmat. Jejich přijetí je mnohdy obtížné zvláště pro zástupce velkých knihoven typu SVK. I když jsou ochotni připustit, že žádná knihovna nemůže ve svých fondech shromáždit veškerou odbornou tiskovou produkci, jen neradi přijímají myšlenku, že knihovny jsou zde pro uživatele a nikoliv naopak.

Tři okruhy knihovnické odpovědnosti pramení právě z těchto skutečností. Ve vztahu k uživatelům se odvíjejí jednak z jejich konkrétních informačních požadavků (žádostí o získání dokumentu), dále z jejich potenciálních informačních potřeb (požadavků na informace) a rovněž z informačního prostředí knihovny.

1 Informační požadavky uživatelů

Z hlediska plnění poslání knihovny v oblasti zpřístupňování dokumentů představují úroveň konkrétní, operativní. Neznamená to však, že podmínky pro uspokojování požadavků uživatelů nemají být vytvářeny koncepčně.

Požadavky uživatelů na dokumenty se uspokojují na základě vlastního fondu. Knihovna tedy musí znát, měnit a řídit zaměření budování vlastních fondů, knihovníci musí vědět jak se mění spektrum uživatelských požadavků.

Současně je třeba dokázat i v našich podmínkách realizovat významný rys současného zahraničního knihovnictví, tj. zásadu „ať se uživatel obrátí na kteroukoliv knihovnu, je povinna – je v jejím zájmu – vyřešit, uspokojit jeho informační požadavek, žádost o výpůjčku“.

O uživateli z vlastní organizace to mělo v minulosti platit beze zbytku vždy a prostřednictvím meziknihovních výpůjčních služeb pro ně byly běžně obstarávány dokumenty z fondů jiných knihoven. V současných tržních podmínkách by se však i v našem knihovnictví měla projevit „konkurence“ a „boj o uživatele“. V tomto stadiu by měla definitivně zaniknout „poradensko – distribuční“ role knihoven, kdy po informaci „nemáme“ v lepším případě následovalo doporučení, na kterou knihovnu by se uživatel mohl obrátit o vyřešení svého požadavku.

Právo všeobecné dostupnosti informací tedy lze naplňovat na kvalitativně podstatně vyšší úrovni a to i formou placených služeb, které budou na základě vlastního knihovního fondu (toho, „co máme“) poskytovány na vysoké profesionální úrovni.

První okruh odpovědnosti tedy lze formulovat tak, že „knihovník musí učinit maximum pro to, aby šla informace (dokument) za uživatelem, nikoliv naopak“. Nejschopnější knihovny již dokazují, že to pro ně nemusí být z ekonomického hlediska nezajímavé.

2 Informační potřeby uživatelů

Z pohledu knihovny lze hovořit o úrovni koncepční, protože zahrnuje především okruh referenčních zdrojů; z pohledu knihovníka o taktické, protože sem patří také vědomosti, zkušenosti a případně i styky a kontakty knihovníka.

Pokud si uvědomíme, že pro uživatele je mnohem důležitější získat informaci o existenci určitého dokumentu, než jej reálně vlastnit, pochopíme potřebu transformace klasických knihoven do podoby moderních informačních středisek. Samozřejmě, že v případě potřeby získání přístupu k originálnímu dokumentu (vyžádání z příslušné knihovny nebo databáze) musí být knihovna schopna poskytnout uživateli i tuto službu.

Z pohledu knihovníků by přitom neměly vzniknout obavy o zánik funkčních knihovnických míst. Spíše půjde o zánik funkce „čistého“ knihovníka, a to nejen v odborných, vysokoškolských a vědeckých knihovnách, ale dokonce i v lidových.

I ve veřejných knihovnách tedy existuje dosti značný prostor pro transformaci: provozování mnohých neefektivních činností a služeb lze ukončit a místo nich zavádět nové potřebné informační služby. Na základě znalosti (nebo odhadu) informačních potřeb uživatelů již v našich knihovnách vznikají mnohé vlastní dokumentografické i faktografické informační databáze, jiné na disketách nebo kompaktních discích jsou nakupovány a rovněž využívány k uspokojování informačních potřeb uživatelů.

Také v ostatních knihovnách půjde o placené služby provozované na základě toho, „co umíme“. Opodstatněnost tohoto trendu dokazují odchody

z knihoven a úspěšnost mnoha našich bývalých spolupracovníků v soukromé informačně podnikatelské sféře.

Knihovnická odpovědnost v tomto ohledu spočívá v tom, abychom návštěvníky knihoven přestali chápat jako čtenáře a snažili se jim poskytovat pestrout nabídku informačních služeb bez ohledu na to, co obsahuje knihovní fond naší vlastní knihovny.

3 Informační prostředí knihovny

Z hlediska cílů jde o úroveň strategickou či systémovou, zahrnující vazby knihovny na její systémové okolí. Je všeobecně známo, že knihovny fungují v mnoha resortech a knihovnický zákon o jednotné soustavě z roku 1959, i když nefunkční, stále platí. To, že postupně ustaly diskuse kolem jeho novelizace nebo náhrady, podle mého názoru potvrzuje opodstatněnost třetí složky knihovnické odpovědnosti: domnívám se, že se očekává nebo předpokládá zapojení se knihoven do spolupráce při vytváření a využívání moderních informačních prostředků a technologií, kterými jsou síťové prostředí, souborné katalogy, sdílená katalogizace atd.

Kromě odpovědnosti za spolupráci (rozšíření objemu informací a zvýšení pravděpodobnosti nalezení informací či dokumentů v tuzemských knihovnách) bude hrát stále větší roli i hledisko časové a ekonomické. V souvislosti s vystavením dat o vlastním knihovním fondu v souborném katalogu ponese také mnohem větší odpovědnost za jejich kvalitu, neboť výsledky naší práce budou zviditelněny široké knihovnické i uživatelské veřejnosti.

Při současné široké nabídce a snadné dostupnosti moderních informačních technologií nabývá na důležitosti také odpovědnost za průběžné vzdělávání knihovníků. Nové informační zdroje nelze využívat bez vědomí o jejich existenci, ale hlavně bez schopnosti bezproblémově s nimi komunikovat. S tím je spojena i vzrůstající odpovědnost za výchovu uživatelů odborných informací a služeb.

V oblasti veřejného knihovnictví dotovaného ze státních zdrojů k tomu současně přistupuje i odpovědnost za to, aby nabídka služeb uživatelům byla vytvářena jako výstup z integrovaného, koordinovaného a účelně budovaného komplexu činností a služeb knihovnických a informačních institucí příslušného regionu. Jednou z možných cest přiblížení se k tomuto cíli je např. zapojení knihovníků prostřednictvím kolektivního členství svých knihoven do profesní organizace SKIP, která se může stát platformou pro zdokonalování regionální spolupráce mezi různými typy knihoven.

Současná etapa rozvoje našeho knihovnictví je v jistém ohledu vyjímečná a neopakovatelná, protože právě nyní se u nás rozhoduje o interpretaci nových katalogizačních pravidel, o struktuře záznamu v souborném katalogu CAS-LIN o standardech pro výměnu dat mezi automatizovanými knihovnickými

systemy apod. Na míře chápání naší spoluodpovědnosti a angažovanosti, na tom „jací jsme“, bude do značné míry záviset informační prostředí našich knihoven a kvalita fungování našich knihovnických služeb jako celku.

4 Závěr

Často žehráme na nízkou prestiž knihovnické profese. Musíme si však uvědomit, že její úroveň vždy byla a bude závislá na tom, jak knihovníka vidí a hodnotí uživatelé. Kromě toho se prestiž buduje zezdola na základě maximálního úsilí o co nejdokonalejší uspokojení každého uživatelského požadavku. Jsem přesvědčen, že teprve tehdy, když všichni přijmeme svůj podíl ve všech dimenzích naší knihovnické odpovědnosti, budeme schopni vydobýt si ve společnosti odpovídající postavení.

POŽADAVKY NA ZMĚNY V MVS

Zdena Mezerová

V tomto příspěvku nemohu přesně vymezit všechny změny, ke kterým došlo od dosud platné vyhlášky 51/63 Sb. o meziknihovní výpůjční službě, která platí již 32 let. Každodenní praxe na úseku meziknihovních služeb (dále jen MKS) mne vede k těmto zjištěním:

1. Především se již nejedná jen o klasickou meziknihovní výpůjční službu (dále MVS), ale také o meziknihovní reprografickou službu (dále MRS) a meziknihovní informační službu (dále MIS). K zajištění pohotových služeb uživatelům jsou tyto služby nezbytné:
 - a) Rozvoj techniky umožňující různé druhy kopií náhradou za originál způsobuje, že většina knihoven nepůjčuje svázané ročníky časopisů ani jednotlivá čísla časopisů běžného roku, ale zhotovuje náhradou za zapůjčení kopie požadovaných článků. To platí i v případě publikací vzácných, nebo u publikací při nichž je poštovní přeprava složitá. Výhodou této služby je stálá dostupnost časopisu v knihovně a také skutečnost, že se při přepravě poštou neničí. Nezanedbatelná je také úspora za poštovné. Specifickým problémem potom je hrazení kopií. Některé knihovny zasílají kopie do určitého rozsahu zdarma, podobně jako naše knihovna, jiné si účtují v různém rozmezí od 1,50 Kč do 4,- Kč za stránku kopie A4, tak jak to stanoví výpůjční řády jednotlivých knihoven.
 - b) K velkým změnám došlo také v MIS. Kromě informačních pramenů v knižní podobě, jako jsou např. národní bibliografie, seznamy časopisů, adresáře, které zde nebudu dále vyjmenovávat, neboť je všichni praktikové MKS znají, přibylo informačních pramenů na disketách a CD-ROMech. Ty knihovny, které mají finanční prostředky na nákup těchto pomůcek a takové technické vybavení (počítače a přehrávače CD-ROM) aby jich mohly využívat, mohou podávat nesmírně kvalitní a rychlé informace a to nejen v rámci MKS. Například brněnská knihovna má na CD-ROM celosvětový seznam periodik Ulrich's Plus, který je na pracovišti MKS a to je schopno velmi rychle podat zprávu uživateli

o přesném a nejnovějším názvu periodika, ISSN, periodicitě, nakladateli, ceně, i které referátové časopisy periodikum zpracovávají. V tomto celosvětovém seznamu periodik je také možno kombinovat různé varianty vyhledávání, které by v klasickém knižním vydání daly značnou práci. Hledáte-li všechny lékařské časopisy v České republice, zadáte příkaz a na obrazovce se vám všechny okamžitě zobrazí, zatímco v knižním vydání celosvětového seznamu periodik byste museli projít více než 200 stran. CD-ROM Ulrich slouží v naší knihovně nejen pro potřeby MKS, ale i oddělení časopisů, bibliograficko-informační službě a samozřejmě i všem našim uživatelům, pokud z této databáze potřebují informaci.

Velkou výhodou pro MKS jsou také souborné katalogy, zpracováváné na počítačích, jako je zatím již námi využívaný KAKS. Je budovaný Státními vědeckými knihovnami v Olomouci, v Plzni a v Brně od roku 1993 a od roku 1995 je rozšířen i o zahraniční literaturu. Naše pracoviště MKS tohoto katalogu často využívá. Zjišťujeme nejdříve v databázi MZK, je-li kniha u nás např. ještě ve zpracování, zjišťujeme dále v databázi KAKS a dle výsledku zjištění postupujeme dále buď SVK Olomouci nebo SVK Plzni a to i se signaturou. Tím se zrychluje vyřizování požadavků MVS a žádanky zbytečně nekolují po různých knihovnách.

Rozhodně velkou pomocí pro MKS bude i souborný katalog v rámci CASLINu, ve kterém budou uvedeny fondy všech zúčastněných knihoven.

2. Je všeobecně známo, že zastaralou vyhlášku o MVS není možné v současné době striktně dodržovat. Paragraf 6, 51/63 Sb., který říká, že knihovny mají zasílat žádanky podle okruhů, obchází dnes již většina knihoven. Je nesmyslem, aby knihovna, která při bibliograficko-lokačním zjištění najde informaci, že knihu nebo jiný dokument vlastní např. jen Národní knihovna, zasílala svůj požadavek nejdříve do knihovny územně nejbližší. Zašle ji jednoduše do Národní knihovny.

Žádost je rychleji vyřízena a knihovna územně nejbližší není zbytečně zatěžována.

3. Zvláštní kapitolou jsou potom jednotné žádanky MVS. Žádanka je obdáváním, stvrzenkou, průvodním listem a sděluje žadající knihovně informace o tom, kterými knihovnami prošla a s jakým výsledkem. Žádanky MVS jsou platné doposud, přes 32 let, a za tu dobu pochopitelně z mnoha důvodů nevyhovují. Úpravy by bylo nutno provést na lícové i rubové straně žádanky, která je již terminologicky zastaralá a uvádí i knihovny, které neexistují. Na lícové straně chybí z těch nejzákladnějších údajů: do kdy je žádost aktuální a prostor pro bibliografické ověření, stav dokumentu. Problém žádanek jsme kromě jiného řešili v komisi MKS při Národní knihovně v Praze, která už bohužel neexistuje. Vypracovali jsme několik verzí, avšak žádná z nich nebyla realizována.
4. Mezinárodní meziknihovní služby (dále jen MMKS) jsou velmi důležitou součástí MKS. I zde došlo k poměrně velkým změnám. Se zvýšením cen poštovního do zahraničí v roce 1991 a se zavedením placených služeb ve většině zahraničních knihoven, byly knihovny zajišťující MMKS v České republice nuceny přistoupit k účtování těchto služeb uživateli. Na poradě pracovníků MMKS v Brně 23.4.1991 byly knihovnám doporučeny částky, které mají účtovat uživateli za zprostředkování MMKS a to ve výši 100,- Kč za výpůjčku knihy a 20,- Kč za 5 i načatých kopií. Knihovny si ale účtují dle svých finančních možností, tak jak mají uvedeno ve svých knihovních řádech. Od roku 1991 nastal v knihovnách, které MMKS provádějí, velký pokles žádostí o tuto službu. S rozvojem tržního hospodářství si však uživatelé, zvyklí platit všude a za vše, uvědomili, že i za MMKS je nutno platit a spočítali si, že pokud shání knihu ze zahraničí přes své známé, poštovné při vrácení je přijde daleko více, než poplatky za MMKS. A tak počet žádostí na MMKS opět stoupá, alespoň dle praxe naší knihovny.

Po rozdělení dřívější federativní republiky na Českou republiku a Slovenskou republiku od roku 1993 došlo i ke změnám v MKS. Z vnitrostátní meziknihovní služby (dále VMKS) se stala MMKS. Ještě na poradě pracovníků služeb v říjnu roku 1992 bylo dohodnuto, že se MKS mezi Českou a Slovenskou republikou budou vykonávat i nadále jako vnitrostátní, ale zasahuje celnice, když všechny zásilky těžší než 1 kg je nutné zasílat přes celnici. Vyplňuje se mnoho formulářů pro celnici a přesto tam balíky leží dlouhou dobu. Zkracuje se výpůjční lhůta, posílají se upomínky. Při služebních cestách na Slovensko se vozí výpůjčky MVS a dováží se vrácené knihy. Stejně postupují kolegové ze Slovenska. Taková situace není ve styku s jinými státy.

Z dohody zůstalo jen v praxi, že žádosti o výpůjčku MVS se zasílají buď na vnitrostátních jednotných žádankách MVS nebo na mezinárodních žádankách MVS. Problémem jsou výpůjčky MVS ze Slovenské republiky pro menší knihovny v naší republice. Knihovny, pověřené zajišťováním MMKS na Slovensku, zasílají výpůjčky menších knihoven z České republiky těm knihovnám, které v České republice zajišťují MMKS. Ty pak rozesílají výpůjčky žádajícím knihovnám, které je vrací zpět zprostředkující knihovně, ta zase přes celnici vrací půjčující knihovně na Slovensko. Knihovny, které tak zprostředkovávají MMKS se Slovenskou republikou platí nemalé částky za poštovné. Je otázkou, zda si za tyto služby účtovat jako u jiných zahraničních výpůjček.

5. Se zaváděním techniky do knihoven je možné také zasílat žádanky MVS a MMVS faxem, samozřejmě těm knihovnám, které fax vlastní. U žádank MVS je důležité, aby při zasílání faxem byla vyplněna líčová část žádanky a vedle byla přiložena rubová část jiné žádanky. Tak požádaná knihovna dostává celou žádanku se kterou potom může pracovat jako s originální. Požádané knihovny mohou vyřizovat požadavky MVS zasláním kopií faxem, nutno však počítat s tím, že požádané knihovny si za své služby účtují, tak jak uvádí jejich knihovní řády.

Pokud má knihovna Internet, může využívat pro objednání MVS nebo dotazy na MIS i elektronickou poštu. Jestliže žádající knihovna posílá požadavky elektronickou poštou, je nutné, aby mezi žádající a požádanou knihovnou byla učiněna dohoda tak, aby požadavky zasláné elektronickou poštou podléhaly pravidlům jako požadavky podané na jednotné žádance MVS.

Závěrem svého příspěvku bych ráda upozornila na již neexistující komisi MKS při Národní knihovně v Praze, jejíž jsem byla dlouhá léta členkou. Domnívám se, že by bylo velmi vhodné a k prospěchu MKS, kdyby taková komise byla znovu ustavena. Bylo by možno navázat na mnoho dobrého, co dřívější komise vypracovala. Její členové byli zástupci NK Praha, státních vědeckých knihoven, ústředních knihoven sítí, zástupci tehdejších knihoven VTEI. V průběhu činnosti této komise jsme se zabývali problémy, které již v té době nevyhovovaly současnému trendu vývoje MKS. Zpracovali jsme např. několik verzí novelizace vyhlášky o MKS, pak také několik návrhů nové žádanky MVS. Zástupci jednotlivých knihoven v komisi zpracovali podklady pro zamýšlené vydání publikace s podrobným uvedením údajů o svých knihovnách jako např. kdy knihovna vznikla, od kdy má povinný výtisk, kolik má svazků, na jaké obory je specializovaná, které dokumenty je ochotna půjčovat MVS, jaké má technické a fotografické vybavení, jak rychle vybavuje požadavky MKS atd. Bohužel žádný z uvedených záměrů se nepodařilo v době činnosti komise uskutečnit.

Obracím se proto na konferenci s návrhem na ustavení pracovní komise MKS, která by rozpracované návrhy dokončila a byla nápomocná při jejich realizaci. Není nic horšího než zastaralé vyhlášky, které neodpovídají současné praxi a potřebám. Vyhláška ministerstva školství a kultury č. 51/1963 Sb. o evidenci knihoven jednotné soustavy, o meziknihovní výpůjční službě a přednostním právu knihoven při získávání literatury, časopisů a jiných sbírkových materiálů k takovým nevyhovujícím právním předpisům patří a myslím, že je ve schopnostech knihovníků návrh nové vyhlášky odpovídající současným podmínkám připravit.

KAKS – SOUBORNÝ KATALOG STÁTNÍCH VĚDECKÝCH KNIHOVEN

Marie Nádvořníková

Souborný katalog KAKS vznikl před třemi lety jakožto báze dat přírůstků tří státních vědeckých knihoven – Brna, Plzně a Olomouce. Správcem se stala „caslinovská“ brněnská dnes Moravská zemská knihovna. V experimentální fázi se setkaly tři aplikační software – plzeňský KIMS, brněnský TinLib a olomoucký ISISovský MAKS. Výsledná databáze byla v ISISu. Komunikace fungovala obousměrně – účastnické knihovny zasílaly týdně záznamy a v domluvených termínech dostávaly celou aktualizovanou společnou databázi. Souborný katalog mohly na požádání zdarma získat i další SVK. KAKS se stal zdrojem informací pro akvizici, MVS i pro vlastní informační činnost knihoven. O souborný katalog projevilo zájem i Informační centrum Univerzity Palackého v Olomouci, převzalo si ho na disketách, a dokonce si všechny záznamy vcelku úspěšně převedlo do systému TinLib. Dr. Stoklasová zajistila porovnání souborného katalogu KAKS s databází přírůstků české literatury v Národní knihovně v Praze. Výsledkem bylo zjištění, že každá regionální knihovna vlastní řadu titulů, které se do Národní knihovny nedostaly, ač má na ně ze zákona nárok. Možnost kontroly úniku povinného výtisku prostřednictvím souborného katalogu je samozřejmě velmi atraktivní. Další vědecké knihovny se hlásily ke spolupráci a na KAKS se začalo pohlížet jako na užitečný předstupeň souborného katalogu CASLIN.

Situace se však od zahájení projektu KAKS velmi změnila. Páteř českého a slovenského knihovnictví – 4 knihovny systému CASLIN zvolily izraelský aplikační software ALEPH, Národní knihovna ČR stanovila nové standardy – formát UNIMARC a katalogizační pravidla AACR2. Souborný katalog KAKS byl k 1.1.1995 převeden do základního knihovnického systému Moravské zemské knihovny, tedy do ALEPHu, což umožnilo zároveň vystavení databáze v Internetu (adresa: almor.mzk.cz login: visitor; jakmile se objeví základní obrazovka ALEPHu, zapíše se do příkazového řádku: base kaks). Komplikace ovšem vznikly s výměnou dat. ALEPH pracuje v českém prostředí jako jediný s UNIMARCEm jako svým vnitřním formátem. Úspěšně se zatím do alephovského KAKSu importují pouze záznamy ze systémů ISIS/MAKS a KIMS. Jejich konverze do UNIMARCu se vcelku daří díky detailní členitosti dat. Přes zájem všech SVK o zapojení do KAKSu

bylo možno v roce 1995 počet příspěvů rozšířit jen o dva pracující právě v ISISu – SVK Liberec (LIA 001) a SVK Kladno (KLG 001), resp. o čtyři, započítáme-li i dvě knihovny patřící pod MZK v Brně – totiž Pedagogickou a Technickou knihovnu.

Jak je vidět, formát UNIMARC se stal průběžným kamenem vlastně všech knihovnických systémů, s nimiž se v současné době pracuje.

Ani v ALEPHu nebyla plná čistota a funkčnost UNIMARCU od počátku zajištěna a ještě i nyní je v tomto ohledu co vylepšovat. Pro TinLib se má situace řešit nabídkou alternativního unimarcovského editoru; výsledky konverze z původního tinlibovského formátu zatím nárokům budoucího katalogu CASLIN nevyhovují. Firmy, které mají své systémy implementovány ve větších knihovnách nebo je větším knihovnám nabízejí, mají přechod na nový standard již také na pořadu dne (ze současných systémů SVK Smartlib), ale uspokojivý výsledek si nějaký čas ještě vyžádá.

Ze zahraničních systémů ve vědeckých knihovnách je třeba hovořit v současné době hlavně o dvou – Alephu užívaném v knihovnách CASLIN a zakoupeném i dalšími velkými knihovnami (Národní lékařská knihovna, Státní technická knihovna, Knihovna Akademie věd ČR), a TinLibu implementovaném v několika SVK (České Budějovice, Ústí nad Labem, Ostrava) a celé řadě vysokoškolských knihoven. Počítačová komunikace těchto dvou světů je naprosto nutná. Rodina tinlibovských knihoven je tak velká a jejich fondy tak významné a hodnotné, že se alephovské knihovny nemohou vůči nim uzavřít. UNIMARC zaručuje mezinárodní směnitelnost záznamů, ukládání dat do jeho struktury je však dost náročné a co do podrobnosti údajů pro koncového uživatele někdy až nadbytečné. Naléhavost řešení komunikace ALEPH-TinLib se zvláště silně ukázala v moravském systému MOLIN, který sdružuje vědecké knihovny a univerzitní knihovny v Brně a v Olomouci. V obou městech jde o komunikaci ALEPH ve velké vědecké knihovně s TinLibem na univerzitě. Projekt MOLIN se uchází o grant americké Mellonovy nadace. Představitelé Mellonovy nadace shledávají snahu projektu spojit vědecké a vysokoškolské knihovny jako velmi zajímavou a potřebnou. Přidělení grantu však podmiňují vyřešenou komunikaci ALEPHu a TinLibu na bázi UNIMARCU. K vyřešení problému, který má daleko širší dosah, jsou vyvíjeny široké aktivity. V rámci KAKS se testoval konverzní program Chameleon verze 1.0 Moravské zemské knihovny v Brně. V nejbližších dnech se pomocí něj začnou do souborného katalogu přijímat i záznamy z TinLibu. Komunikace ALEPH-TinLib musí být vyřešena pro souborný katalog KAKS jako budoucí databázi přírůstků státních vědeckých knihoven, souborný katalog MOLIN, jehož centrum bude v SVK Olomouc, a konečně i souborný katalog CASLIN, který také jistě nebude chtít zůstat jen u alephovských knihoven Prahy, Brna a Olomouce.

Přechod na další nový standard – AACR2 se zatím nezdá být tak boletný. Přispívá k tomu jistě i rozumný postup komise pro jmenné zpracování při Národní knihovně ČR, která vytváří interpretace pravidel pro naše národní prostředí. I když komise musí problematiku řešit bez ohledu na jednotlivé systémy používané v knihovnách, považujeme za užitečné, že jejími členy jsou jak zástupci knihoven pracujících v ALEPHu, tak zástupci knihoven tinlibovských a dalších. Ze dvou možných popisných úrovní volí KAKS méně detailní úroveň 1 (viz ukázka záznamů na konci textu). Složitá je situace ve věcném popise – KAKS proto stále preferuje selekční jazyky doporučené původně pro kooperativní automatizované dokumentografické systémy – klíčová slova a vybrané znaky MDT, obojí podle metodiky MAKŠ.

Souborný katalog KAKS obsahuje v současné době kolem 25000 záznamů. První dva roky byla shromažďována převážně česká produkce s vročením 1993-1994, od začátku roku 1995 posílají účastníci centrále celý svůj přírůstek v měsíčních intervalech. Většina odběratelů lituje, že ztratila možnost získávat průběžně KAKS na disketách. Jde hlavně o uživatele ISISu, kteří měli díky propracovaným srovnávacím programům možnost jednoduše zjistit, které tituly jim oproti KAKSu chybějí. Přístup přes Internet není pro ně tak operativní, někde není dokonce ještě ani možný. Perspektivně se však jistě tento způsob využívání externíchází dat stane rutinou.

Na závěr bych chtěla vyjádřit přesvědčení, že i kdyby zůstalo jen u fáze experimentu či poloprovozu, měl KAKS bezesporu velký význam pro naše české knihovnictví. Prakticky totiž ukázal výhody souborného katalogu a jeho nezastupitelnost při zefektivňování základních činností a služeb knihoven. Prokázal také, že naplňování programu UBCIM nemůže zajistit jediná instituce, a to ani tehdy, má-li své nároky na národní produkci podpořeny legislativně. Ještě větší význam má souborný katalog samozřejmě pro plnění zásady univerzální dostupnosti publikací (program UAP). Lokační funkci souborného katalogu považují mnozí za vůbec prvořadou. Až vstoupí v platnost nový zákon o neperiodických publikacích, může KAKS sehrát velmi důležitou roli – totiž zamezit směřování všech žádank o českou produkci na malý počet knihoven, jimž zůstal povinný výtisk. Rádi bychom docílili povinného ověřování, zda knihu nevlastní regionálně příslušná vědecká knihovna. A výčet pozitiv realizace projektu KAKS by mohl pokračovat – knihovníci se učí účinně kooperovat, ustupují od svých lokálních praktik, uvědomují si nezbytnost standardů, a to je obecně velmi přínosné.

Ukázka záznamů z katalogu KAKS:

[Sys. č. 0020210]

Parramón, José M.

Jak nakreslit portrét a hlavu [a] / José M. Parramón. – 1. čes. vyd.

Praha : Svojtka a Vašut, 1995. – 111 s. : 231 obr.

Jak na to. – Orig.: Cómo dibujar la cabeza humana y el retrato.

ISBN 80-7180-026-0

PNA 001 sig.: 32 A 5873, BOA 002 sig.: N 31.635, LIA 001 sig.: B 41235, KLG 001 sig.: J 156969

741/743

výtvarné umění; kresba; portréty

[Sys. č. 0019604]

Dvořáková, Miloslava

Vybrané kapitoly ze speciální pedagogiky [a] / Miloslava Dvořáková. – 1. vyd.

České Budějovice : Jihočeská univerzita, 1994. – 115 s. : obr., tab.

Jihočes. univ. v Čes. Budějovicích. Pedag. fak. – Lit. s. 113-114.

ISBN 80-7040-102-8

PNA 001 sig.: 391 A 32833, OLA 001 sig.: 592.010, LIA 001 sig.: A 142627

376

pedagogika; speciální pedagogika; základní škola; postižené děti; poruchy učení; speciální školství

SOUBORNÝ KATALOG UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

Dana Lošťáková – Ivo Hučín

Tématem příspěvku je postup prací při vytváření souborného katalogu fakultních knihoven UP a zkušenosti, které byly během uplynulého roku získány.

Až do konce loňského roku jsme vytvářeli 7 lokálních katalogů v našich sedmi fakultních knihovnách. Pro většinu fakultních knihoven byla totiž zakoupena singl verze systému TINLIB a knihovníci si vytvářeli lokální katalogy v knihovnách jednotlivých fakult. Ale již před započítáním automatizace v knihovnách jsme dospěli k názoru, že z hlediska postavení našich knihoven, které organizačně spadají pod Informační centrum Univerzity Palackého, je nejméně výhodnější, mít souborný katalog jako jediný katalog pro celou univerzitu. Jeho největší výhodou je pro nás jeho spolehlivost, protože všechny údaje v něm obsažené jsou aktuální. Umožňuje také rychlejší a spolehlivější akvizici pro všechny knihovny na univerzitě. Jeho velkou předností je také snadná dostupnost katalogu pro čtenáře univerzity, kteří mají počítač připojen k síti, nebo kteří prohlížejí katalog na počítači v kterékoli knihovně UP. Tito čtenáři z katalogu okamžitě zjistí, které knihy z těch, které univerzita vlastní, jsou v katalogu obsaženy, a v které knihovně leží. Dnes už souborný katalog univerzity máme. Teď se sice chlubíme, že katalog už máme, ale je to vlastně jen jeho základ. Jak jinak nazvat katalog, který sice obsahuje 30 000 záznamů, když ve fondu našich knihoven je asi 800 tisíc knih? Těch 30 tisíc knih, které jsou v katalogu zapsány, je jen malá část fondu UP. Katalog jsme složili z dat obsažených v sedmi lokálních katalogích všech našich knihoven. Jednotlivé lokální katalogy jsou od počátku budovány jako součást souborného katalogu. Činnost katalogizátorů je maximálně koordinovaná. Přesto sestavení bylo velmi pracné, protože i když jsme se snažili někde najít návod, jak správně postupovat při tvorbě souborného katalogu, vlastně se nám nepodařilo vhodný návod objevit. Zúčastnili jsme se i řady seminářů na toto téma.

V souvislosti s tím, mě zaujal příspěvek ing Svobody z NK, který přednesl na semináři Automatizace knihovnických procesů v Ústí nad Labem, který se uskutečnil v letošním roce. V jedné jeho části říká: „Shrneme-li předchozí,

je vidět, že byl nalezen funkční model spolupráce, jsou k dispozici pravidla a fungující systém, včetně sítě, propojující instituce. Co tedy schází, aby mohla zahájit sdílená katalogizace v sítích a aby mohl souborný katalog začít pracovat? Jsou to především data, několik technických detailů a pravidla pro účast v tomto bohuľibém díle.“

Uvědomila jsem si, že už na začátku tohoto roku nám vlastně scházelo jen jediné: a to těch pár technických detailů. Měli jsme nainstalovaný fungující unixový systém TINLIB, který byl zakoupen jako upgrade na fungující singl DOSovou verzi TINLIBu s moduly Katalog, OPAC, Akvizice, Správa seriálů a Výpůjčka. Měli jsme i síť spojující naše knihovny. Mohli jsme použít vytvořená data v sedmi lokálních katalozích jednotlivých knihoven. Měli jsme vypracovaná pravidla účasti našich knihoven. Vzhledem k tomu, že všechny fakultní knihovny patří pod jedno Informační centrum, máme také zajištěno, že všechny knihovny katalogizují jednotně podle pokynů systémové knihovnice. Měli jsme tedy takřka ideální podmínky. Nikde jsme však ani přesto nebyli schopni zjistit přesná pravidla tvorby souborného katalogu. Vyřešení těch pár technických detailů nám při tvorbě našeho (podle celostátních měřítek) minikatalogu, trvalo asi půl roku.

V té době jsme měli již nachystanou řadu počítačových programů, které slouží pro kontrolu stejných autorit, pro odstranění nežádoucích dat a pro kontrolu správnosti a duplikace přidělených přírůstkových čísel. Bibliografické záznamy, které byly vytvořeny v lokálních katalozích jednotlivých fakult, byly vyexportovány. Provedli jsme jejich kontrolu, popř. úpravu pomocí programů k tomu vytvořených, a data jsme naimportovali do unixového TINLIBu. Při sehrávání dat do katalogu provádí náš systém kontrolu duplicity názvu. Pokud objeví dva stejné názvy, sehraje je do stejného záznamu a zdvojí pole, která se od sebe odlišují. Zůstane tedy první záznam rozšířený o údaje z dalších knihoven.

Ale i po prověření vyexportovaných dat jsme viděli, jak velkou řadu duplicit náš katalog má. Je těžké vytvořit program, který pozná všechny duplicity. Jak napsat program, který určí, která z knihoven stejný titul zkatalogizovala správně? Přesto, že máme přesně určená pravidla pro katalogizaci na naší univerzitě, přesto, že všichni knihovníci prošli stejným školením, i tak se stávalo, že jeden titul se objevil v katalogu i pětkrát. Stačí vynechat mezeru, udělat odklep, zapomenout tečku a objeví se nový titul. Nakonec i názory na zkatalogizování stejné knihy se mohou různit. A takové odlišnosti je už třeba vychytávat jen manuálně bez pomoci počítačových programů. Objevené rozdíly jsme vypsali, v lokálních katalozích je knihovníci opravili a sehráli jsme znovu data do souborného katalogu. Souborný katalog tedy vznikne a existuje nějakou dobu jako pracovní model. To znamená, že data k němu nejsou neustále přidávána. Katalog vzniká vždy celý znovu.

Tento postup byl zvolen z následujících důvodů:

- 1) Nebylo dokončeno propojení sítě optickými kabely. Rychlost stávajících linek byla vhodná pro vyhledávání a nikoliv pro katalogizaci.
- 2) Je nutné, aby data byla opravena v lokálních katalozích. Knihovníci si tak více uvědomí, že jejich data jsou součástí souborného katalogu a postupně se stane prestižní záležitostí jednotlivých knihoven dodávat perfektní záznamy.
- 3) Další přihrávání záznamů do souborného katalogu je velmi komplikované a vyžaduje neustálou kontrolu všemi katalogizátory a systémovou knihovnicí. Funkce systémového knihovníka na UP spočívá ve metodickém a organizačním vedení a ne v neustálém editování dat.

Poprvé jsme tímto způsobem katalog sestavili v prosinci roku 1993 a využívali jsme ho pro školení knihovníků. Souborný katalog jsme sestavovali v pravidelných intervalech. Přesto nemůžeme říci, že náš katalog je už bez chyb nebo problémů.

Knihovny zatím pokračovaly v práci ve svých lokálních katalozích. Až budou pracoviště knihoven připojena pomocí optiky k novému počítači, na kterém se naposledy sestaví souborný katalog, bude probíhat katalogizace přímo do souborného katalogu. A od toho okamžiku bude katalog přístupný v síti Internet. Některé knihovny přemýšlejí nad tím, že by bylo dobré, kdyby měla každá fakulta dále svůj lokální katalog, který by si udržovali knihovníci podle souborného katalogu sami. To však ještě považujeme za nedořešený problém.

Teď, když už máme katalog složený, objevujeme při práci s ním nové přednosti i problémy s ním spojené. Velkou výhodou pro knihovníky je hlavně to, že nemusejí provádět úplnou katalogizaci všech knih. Pokud už je kniha zkatalogizovaná, stačí, aby do ní knihovníci z jiné fakulty doplnili jen svá přírůstková čísla a vyplnili pole, která se týkají jejich fakulty.

Velké množství záznamů je také možno využít pro zrychlení akvizice.

Další věc, která sice neusnadňuje práci knihovníkům, ale myslím, že je výhodou pro čtenáře, je předmětové zatřídění určitého titulu, který se vyskytuje na několika fakultách. Na naší univerzitě je totiž sedm fakult, které vlastní velmi rozdílný fond. Některé fakulty jsou silně specializované, např. PF, LF nebo TF. Jiné mají fondy, které zasahují do celé řady oborů, např. PdF, FF, PřF. Každá knihovna doplní do knihy předmětová hesla podle svého zaměření. Čtenáři pak mohou objevit „svůj“ titul z různých hledisek.

S knihovním systémem TINLIB už pracujeme dva roky, práce se poněkud zdržovala nedostatkem počítačů, protože ve většině knihoven byla zakoupena jen single verze systému. S instalací unixového systému a s připojením většího počtu počítačů se práce sice urychlí, ale přesto zvyšování počtu záznamů

pomocí vlastních sil nebude rychlé tak, jak bychom potřebovali. A to je také problém, který se zřetelně projevuje u souborného katalogu. Čtenář v něm sice objeví všechny přírůstky za poslední tři roky, ale knihy, které jsou ve fondu knihoven před rokem 1993, nejsou v počítačovém systému ve většině knihoven dosud z katalogizovány. U oborů, jako je lékařství by to nebyl takový problém, protože lékaři převážně hledají poslední novinky. Totéž však nemůžeme říci u knih, např. z Filozofické fakulty.

Zvážili jsme řadu dalších kroků, které by mohly vést k rychlejšímu cíli, to je k rychlé rekatalogizaci našich fondů.

Sledujeme se zájmem aktivitu, které vyvíjí Národní knihovna v oblasti rekatalogizace. S její pomocí byl vypracován speciální program, který ušetří manuální lidskou práci tím, že umožní po naskenování a automatickém přečtení katalogizačních lístků text záznamů jednoduše přenést do správných polí. Toto naskenování by bylo možné provést i do TINLIBu, ale museli jsme tento postup zavrhnout z několika důvodů:

- a) Katalogizační lístky nejsou obsahově tak kvalitní, abychom je mohli použít pro přenesení do TINLIBu.
- b) Při skenování a následném převodu není možno kontrolovat nové pořizované autority s autoritami uloženými v systému. Tímto způsobem bychom velmi znehodnotili záznamy v souborném katalogu. Kontrola autorit je pro vytvoření jednotné báze velmi důležitá.
- c) Pokud bychom jen manuálně přenesli obsah katalogizačních lístků do odpovídajících polí, mohli bychom z našich záznamů zjistit jen hrubou informaci o tom, že kniha existovala, pokud bychom jí nedali přírůstkové číslo, nemohli bychom ji půjčovat.

Podobný způsob práce jsme již vyzkoušeli, i když trochu jinak. Vyškolili jsme pracovnice Centra výpočetní techniky, které nám pořizují data přímo z katalogizačních lístků. Pokud chceme, aby práce nebyla příliš chybová, nemohou jen opisovat data z lístků, musejí je přizpůsobovat novým katalogizačním pravidlům a to by se muselo dělat i při mechanickém přenášení dat po naskenování. Pomocí těchto vyškolených pracovnic jsme zkoušeli dva přístupy k retrokonverzi dat:

- 1) Na Lékařské fakultě byla provedena retrokonverze od roku 1983 do roku 1993.
- 2) Na Filozofické fakultě probíhá retrokatalogizace živého fondu obsaženého ve velké studovně.

Zatím jsme práci těchto operátorek přesně nehodnotili, možná za rok budeme mít větší zkušenosti.

Naše univerzita vlastní bázi dat Kongresové knihovny, jejíž záznamy je také možno využít pro retrokonverzi. Vyhledáme v databázi záznamy knih,

které vlastní naše knihovny, vyexportujeme je a naimportujeme do TINLIBu. Tuto službu mohou ovšem využívat jen knihovny, které mají větší množství anglo-amerických knih, což je např. Lékařská fakulta.

VYSOKOŠKOLSKÉ KNIHOVNY V PROSTŘEDÍ INTERNETU

Barbora Ramajzlová – Daniela Tkačíková

Internet se stal „šlágrelem sezóny“. Lze se o něm dočíst nejenom v odborném tisku, ale dokonce i v novinách a zábavných časopisech. Jsou týdny, kdy máte pocit, že kdykoliv otevřete jakoukoliv tiskovinu, bude tam zmínka o Internetu. Znamená to, že mezinárodní počítačová síť se stala pro mnohé z nás stejnou samozřejmostí, jako je rozhlas či televize ?

Pro knihovníky ve vysokoškolských knihovnách, díky síti CESNET, na kterou jsou v drtivé většině připojeni, by odpověď na položenou otázku měla být jednoduchá. Časový náskok, který získali před ostatními tím, že MŠMT ČR poskytlo finanční prostředky na vybudování národní počítačové sítě jako sítě akademické, ale nevyužili všichni stejně. V současné době, kdy se připojují další typy knihoven na tuto síť, se problémy kolem Internetu stávají středem zájmu knihovníků bez ohledu na to, kde působí. Protože první zkušenosti s praktickým využíváním počítačové sítě, hlavně z hlediska knihovnicko-informačních služeb, mají knihovníci na vysokých školách, je na nich, aby se o ně podělili.

Dosavadní postoj knihovníků k Internetu u nás je charakterizován především prohlášeními o nezbytnosti jeho využívání na jedné straně a na druhé straně nedostatkem kvalifikovaných informací o tom, jak Internet v konkrétní knihovnické praxi využívat. Díky tomu se myšlenky mnohých knihovníků, které se týkají změn, jež využívání Internetu přináší, buď pohybují v rovině nadšeného očekávání nebo neurčitých obav. Je nutné si uvědomit, že v řadě našich knihoven se ještě ani nezačalo s využíváním výpočetní techniky. Vedle toho jsou knihovníci, samozřejmě hlavně v akademickém prostředí, kteří se již dnes snaží ve vlastní každodenní práci řadu služeb a zdrojů Internetu nějakým způsobem využívat. Prezentace jejich knihoven v Internetu (on-line katalogy, informace na gopher serverech apod.) to jenom potvrzuje.

Podstatné je, že velká část knihovnické obce u nás nemá dosud s Internetem vlastní hlubší praktické zkušenosti, a proto si dosud, navzdory nejrozličnějším proklamacím o významu informačních superdálnic, možná nedovede přínos celosvětové informační sítě nejen v oblasti služeb uživatelům, ale i v dalších činnostech knihovny, představit. Tím spíše pak důsledky, jež

využívání sítí přináší knihovnám z hlediska jejich budoucí úlohy v oblasti zpřístupňování informací, jejich dalších činností i organizace.

Připomeňme si různé studie, které se před lety zabývaly důsledky zavádění výpočetní techniky v oblasti informatiky a knihovnictví, jež obsahovaly úvahy o tom, jaká bude úloha knihovníků a informačních pracovníků v budoucnosti, včetně úvah o možném zániku papírové formy zpřístupňování informací (nejen vědeckých) i knihovnické profese jako takové. V souvislosti s rozvojem síťové komunikace a rozvojem služeb, jež poskytuje např. síť Internet, se dnes již řada tehdejších úvah stala realitou. Není nutné se obávat nejrůznějších katastrofických vizí o zániku knih či knihovníků. V prvé řadě je však nezbytné poznat současné technologie a zamyslet se nad pozitivními možnostmi, které knihovnám a knihovníkům přinášejí. A hlavně nad tím, jak vše využít i v naší knihovnické praxi.

S určitým zjednodušením lze konstatovat, že u nás je využití moderních informačních technologií a tedy i sítě Internet ovlivněno především ekonomickými možnostmi (hardware, telekomunikace). Zapojení naší akademické sféry do mezinárodní komunikace prostřednictvím Internetu, v souladu s běžnou praxí v akademickém prostředí v zahraničí, doposud nebylo zatíženo přímými finančními náklady na provoz sítě CESNET/Internet. Centrální hrazení těchto nákladů v akademickém modelu přístupu k síti Internet nevedlo koncového uživatele (a tedy i knihovníka) k přemýšlení nad tím, kolik toto využívání internetovských služeb a zdrojů stojí peněz. Koneckonců rozšíření síťové komunikace v oblasti vědy a vzdělávání bylo mimo jiné motivováno snahou usnadnit a urychlit komunikaci bez jakýchkoliv administrativních bariér i umožnit sdílení co největšího množství poznatků co nejširšímu okruhu uživatelů.

Navzdory různým předpovědím o možném zániku Internetu díky jeho postupné komercionalizaci, jež se občas objevují v souvislosti se zapojením komerčních subjektů do této sítě, nelze zatím pozorovat, že by se jeho konec blížil. Domnívá-li se někdo, že fakt, že lze prostřednictvím Internetu obchodovat, provádět bankovní operace či využívat některé služby jen za finanční úhradu, je důkazem jeho zavřehodné komercionalizace a tím pádem zániku původních myšlenek doprovázejících jeho vznik a rozšíření, pak zřejmě nezná nejen Internet, ale i řadu dalších věcí. Komerční organizace sice používají prostředí Internetu k řadě svých obchodních aktivit, ale kromě toho poskytují i řadu informací zdarma. Významné počítačové firmy se podílejí na řadě projektů (např. na projektech digitálních knihoven) nejen finančními částkami, ale hlavně poskytováním nejmodernějších technologií pro tuto oblast, přičemž výsledky těchto projektů jsou určeny široké veřejnosti na celém světě a zdarma (pochopitelně přístup do Internetu si musí koncový uživatel hradit sám nebo tyto náklady hradí instituce či organizace, v níž je zaměstnán).

Pokud jde o úvahy o využití Internetu v knihovnách, rozhodně je nutné si uvědomit, že obrovský informační potenciál Internetu, stejně jako rozvoj moderních informačních technologií, jimiž je využívání Internetu podmíněno (na druhé straně Internet přináší podněty pro rozvíjení těchto technologií), mění v mnohém – radikálně – i tradiční tvář knihoven. Pakliže jsou u nás ještě knihovny a knihovníci, kteří doposud s výpočetní technikou, natož s Internetem, nepřišli do styku, je zřejmé, že si tyto změny nejen nedovedou představit, ale že v nich dokonce představa Internetu nevyvolává pozitivní pocity. Jejich uším zřejmě příjemně znějí občas publikované negativní ohlasy a slova o odcizení a škodlivém působení Internetu, včetně jeho nevhodného vlivu na budoucnost lidstva obecně. Ve skutečnosti je Internet (i přes některé sporné oblasti, jež jsou ovšem i součástí života nepočítačového) doopravdy prostředkem, který spojuje lidi bez ohledu na vzdálenosti i hranice mezi nimi. Proto i v knihovnách u nás by všech těchto pozitivních možností (včetně ekonomických úspor), jež tato síť přináší, mělo být využito. To se týká nejrůznějších typů knihoven. V podmínkách České republiky je např. nutné počítat s tím, že pro řadu lidí nebude možné využívat internetovských služeb z jejich domovů, škol či úřadů – veřejná knihovna by se tak mohla stát místem, které tyto lidi – možná poprvé – právě kvůli Internetu navštíví. I na tyto možnosti by knihovny měly být připraveny.

Internet tedy dramaticky mění klasický způsob práce s informacemi. Jakkoliv lze počítat s tím, že papírová forma knihy či časopisu zůstane zachována i v následujícím tisíciletí, je nutné si uvědomit, že díky možnostem, které poskytuje Internet, především v prostředí WWW, existuje již dnes reálná a životaschopná alternativa klasických knihoven. Knihovníci by si tedy měli uvědomit, že je jen na nich, jak se dovedou možnosti, jež jsou jim nabízeny, chopit a s jejich pomocí změnit tradiční přístup ke zpřístupňování informací uživatelům – od akvizice až například po meziknihovní výpůjční služby ve formě elektronického zpřístupňování dokumentů. Pokud se včas těchto možností sami knihovníci nechopí, může se stát, že se katastrofické vize o zániku knihovnické profese uskuteční. V našich podmínkách, kdy především nedostatek finančních prostředků stále brání využívání moderních technologií v takovém rozsahu, jak je již dnes běžné ve vyspělých zemích, se může zdát, že je to otázka vzdálené budoucnosti. Tím spíš je nutné, aby se knihovníci včas a s určitým, dosud reálným předstihem na všechno připravili. Zatím nejlepší podmínky pro seznámení se s Internetem a jeho službami mají knihovny v akademickém prostředí. Je však otázkou, zda právě vysokoškolské knihovny této nesporné výhody dokázaly plně využít.

Jestliže uznáme, že Internet je pro knihovny skutečně nezbytný, pak je nutné klást ještě další otázky: PROČ, CO, KDY a JAK ? V našem odborném knihovnickém tisku zatím bohužel na tyto otázky odpovědi nalézt

nelze. Dosud publikované příspěvky se pohybují spíše v rovině proklamativních informací o významu informačních superdálnic či obecných informací o jednotlivých internetovských službách, o nichž lze zpravidla získat kvalitnější a obsáhlejší informace v počítačově orientovaných časopisech. Ve světě jsou tedy v tomto směru mnohem dál nejen v praktických zkušenostech, ale i z hlediska dostupnosti kvalitní literatury na toto téma.

Samotný Internet, zvláště prostředí WWW, je velmi užitečným zdrojem, ať už jde o volný přístup k zajímavé literatuře nebo – a to je zvláště významné – pokud jde o možnost seznámení se s nejnovějšími praktickými výsledky v oblasti informačních a knihovnických služeb. Jednou z možností, jež Internet přímo knihovníkům u nás přináší, je, že díky síti CESNET se mohou snadno a rychle seznámit s konkrétními výsledky aplikace nejmodernějších technologií v oblasti, jež je zajímavá (nebo by zajímat měla). Jako příklad lze uvést např. projekty digitálních knihoven [1] či přístup do bází dat a online-katalogů prostřednictvím standardu Z39.50 [2]. Na WWW-serverech organizací, jako je např. IFLA [3] či některých vysokých škol, orientovaných na výchovu knihovníků a informačních pracovníků [4] či ve volně dostupných elektronických časopisech a dalších zdrojích [5] lze získat plné texty článků či knih věnovaných problematice knihoven a zpřístupňování informací. Home Pages univerzitních i veřejných knihoven jsou cenným zdrojem informací o tom, jak jsou organizovány knihovnické služby ve vyspělých zemích. Pro knihovny vysokých škol, které u nás zřejmě jako první budou usilovat o svoji prezentaci v prostředí WWW, je průzkum WWW – serverů vysokých škol a jejich knihoven cestou, jak se naučit práci s dokumenty HTML – je to jedinečná škola, již těžko nahradí studium papírových publikací na toto téma. Tyto příklady spíše ilustrují možnosti toho, jak mohou knihovníci jako koncoví uživatelé informací v Internetu informační služby a zdroje využívat pro získání poznatků nezbytných pro jejich vlastní práci.

Síťové zdroje však ovlivňují a výrazně mění vlastní pracovní činnosti knihovny – od akvizice až po služby uživatelům. Kromě úvah o řadě radikálních změn v knihovnách, které v našich podmínkách skutečně zřejmě ještě „nehrozí“, ale na něž je nezbytné se připravit, však již dnes využití řady internetovských zdrojů v knihovnické praxi i u nás přináší pozitivní změny oproti klasickým postupům.

Síťové zdroje například představují možnosti rozšíření klasických knihovních sbírek. Rychlostí přístupu k těmto zdrojům i celosvětovým záběrem poskytují knihovnám vynikající možnosti nejen pro zkvalitnění služeb uživatelům. Znamenají také nutnost zamyslet se nad akviziční politikou. Efektivní využívání síťových zdrojů samozřejmě přináší nutnost řešení některých problémů, které jsou s tím spojeny a mezi něž dosud patří i v jistém smyslu nestálý a chaotický stav síťových informací.

Další problematickou oblastí je ochrana autorských práv, standardizace a výchova uživatelů (včetně pracovníků knihoven) pro práci se síťovými zdroji. Nicméně zpřístupňování elektronických dokumentů v síti je již dnes běžné a pro knihovny to znamená možnost změny tradičních přístupů k budování knihovních fondů, včetně úspory finančních prostředků vynakládaných na nákup klasických dokumentů. To se týká jak knižní literatury, tak (především) literatury časopisecké – dostupnost periodik či alespoň jejich obsahů v síti je určitým řešením tzv. seriálové krize. Díky Internetu je tedy i u nás již dnes možné uvažovat, zda se má akviziční politika knihoven orientovat na princip just-in-case, tj. na budování rozsáhlých knihovních sbírek na klasických médiích (knihovna jako skladiště), tak aby byly dokumenty k dispozici pro případ, že by je někdo mohl potřebovat, nebo na princip just-in-time, tj. aby pracovníci knihoven byli schopni na základě znalosti síťových služeb a zdrojů poskytnout žádanou informaci co nejrychleji v okamžiku vzniku konkrétního požadavku na ni (knihovna jako přístupová cesta k informačním zdrojům).

Pokud jde o oblast akvizice, je Internet velmi cenným zdrojem nakladatelských informací [6], jež lze využít nejen pro získání podkladů o vycházející literatuře a pro ověřování bibliografických údajů či cen. Jeho prostřednictvím lze realizovat objednávky knih či předplatného periodik, provádět platby či urgovat nedodané publikace. Je zřejmé, že komunikace s vydavatelem či distributory prostřednictvím sítě nejen šetří poplatky za poštovní služby, ale také značně urychluje celý proces. V této souvislosti je nutné si uvědomit, že možnosti, jež poskytuje síť Internet, ovlivnily i přístup nakladatelů, což se projevuje nejen tím, že právě oni poskytují prostřednictvím sítě přístup ke svým katalogům a dalším informacím o svých aktivitách (hlavně v prostředí gopher a WWW) či přímo možnost objednávek a plateb za objednané publikace. Významný je také jejich podíl na elektronickém zpřístupňování plných textů časopisů a knih i na dalších aktivitách spojených s digitalizací textů [7].

Prostřednictvím sítě lze získat přístup k řadě jinak nedostupných a unikátních dokumentů – jako příklad lze uvést např. digitalizaci rukopisů [8], starých tisků, map, výtvarných děl [9] či muzejních sbírek [10]. Internet je velmi výhodným prostředím pro zpřístupňování šedé literatury – najdeme v něm dokumenty mezinárodních organizací, vládní materiály [11], ale také disertace a výzkumné zprávy [12]. Rovněž řada významných literárních děl z oblasti klasické literatury je již dnes přístupná v elektronické podobě [13]. Nespornou výhodou je, že naprostá většina služeb i dokumentů, včetně informací z oblasti firemní literatury, je přístupná zdarma.

Pokud jde o oblast služeb uživatelům, znamená pro knihovny Internet na jedné straně rozšíření možností informačních zdrojů, jež mohou svým

uživatelům nabídnout, na druhé však princip Internetu umožňuje koncovým uživatelům určitou nezávislost na knihovnicích a konkrétních knihovních sbírkách. Na knihovníka je kladen nárok naučit se pracovat se všemi dostupnými zdroji a být schopen svým uživatelům buď zprostředkovat přístup k dosažitelným síťovým informacím obecně nebo být schopen okamžitě reagovat na konkrétní požadavek. Uživatelé s ohledem na odlišnou vlastní profesi nemají vždy možnost se naučit rychle orientovat ve všech dostupných zdrojích. Knihovník se tak stává navigátorem, což není role nová, ale s rozšířením sítě a elektronických zdrojů je to role zvlášť důležitá.

Díky Internetu se mění tradiční pohled na knihovny i knihovníky. U nich se předpokládají v prvé řadě znalosti a praktické zkušenosti s jednotlivými službami a zdroji. Orientace na všechny „nové“ technologie vyžaduje především aktivní přístup ze strany knihovníků. Nelze spoléhat na to, že jim někdo připraví cestu.

Je nutné se také zamyslet nad tím, jakým způsobem by měl být uživatel v jednotlivých typech knihoven Internet využíván. Veřejné knihovny musí ze svých rozpočtů hradit přístup k síti, a proto naprostá většina z nich bude muset hledat jiný způsob, než je doposud obvyklý v akademickém prostředí. Ekonomické hledisko by však nemělo odradit ani veřejné knihovny od hledání cest k tomu, jak co nejefektivněji síťové zdroje využívat, jak pro vlastní potřeby (např. v akvizici), tak v oblasti služeb uživatelům. Zatímco na vysokých školách zřejmě bude převažovat přímý přístup koncového uživatele, ať už z pracovních stanic v knihovně či z jeho vlastního pracoviště, veřejné knihovny budou muset zvážít, jakým způsobem a které služby Internetu zpřístupnit svým uživatelům. Jedná se buď o vyhledávání informací s pomocí informačního pracovníka nebo o umožnění práce s Internetem samotnými uživateli. Pochopitelně i zde bude hrát roli určitého prostředníka pracovník knihovny, který bude muset různými nástroji a průvodci informační průzkum uživateli usnadnit. Naštěstí v samotném Internetu existuje řada nástrojů, které orientaci v informačním prostoru jednotlivých služeb usnadňují [14].

Na tomto místě je vhodné se zmínit o skutečnosti, že v nejbližším období dojde ke změnám ve financování CESNETu v prostředí vysokých škol. MŠMT ČR rozhodlo, že od roku 1996 budou úhradu služeb CESNETu provádět přímo vysoké školy. Skončí tedy období, kdy centrální hrazení těchto služeb vedlo k dojmu, že je „vše zadarmo“. Bude záležet pouze na jednotlivých vysokých školách, zda zachovají podmínky pro přístup do sítě v plné šíři jako dosud nebo je omezí. Tam, kde knihovníci prokázali, že pro kvalitní činnost knihovny je Internet/CESNET přínosem, bude rozhodování možná jednodušší.

S bohatstvím informačních zdrojů v Internetu, službami a nástroji pro

jejich využívání se může dnes seznámit většina knihovníků. Hodiny prožité v „moři“ Internetu se zúročí v jejich kvalitní a tvůrčí práci.

Adresy na příklady zajímavých zdrojů informací, na něž je odkazováno v textu:

- [1] Stanford University Digital Libraries Project –
URL: <http://www-diglib.stanford.edu/diglib/pub/>
- [2] Z39.50 resources – pointer page –
URL: <http://ds.internic.net/z3950/z3950.html>
- [3] IFLANET Internet Services –
URL: <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/>
- [4] LIS Schools on the Net –
URL: <http://www.itcs.com/topten/libschools.html>
- [5] Library and Information Science Electronic Resources –
URL: <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/services/libdoc.htm>
- [6] např. Publishers' Catalogs Home Page –
URL: <http://www.lights.com/publisher/>
- [7] např. Elsevier Science –
URL: <http://www.elsevier.nl/info/projects/Menu.html>
- [8] Hill Monastic Manuscript Library –
URL: <http://www.csbsju.edu/hmml/>
- [9] WebMuseum network – URL: <http://www.nam.fr/louvre/>
- [10] Christus Rex –
URL: <http://www.christusrex.org/www1/icons/index.html>
- [11] THOMAS – Legislative Information on the Internet –
URL: <http://thomas.loc.gov/>
- [12] UMI Dissertations Publishing –
URL: <http://www.umi.com/dissert/index.htm>
- [13] např. dílo W. Shakespeara – Shakespeare Web –
URL: <http://www.shakespeare.com/>
- [14] např. na WWW – WebCrawler –
URL: <http://webcrawler.com/> a další tzv. „search engines“

Literatura:

1. Berry, John W.: Digital libraries: new initiatives with world wide implications. 61st IFLA General Conference – Conference Proceedings – August 20-25, 1995. URL: <http://www.nlc-bnc.ca/ifla/conf/ifla61/61-berjo.htm>
2. Brabl, Božetěch: Informační superdálnice? LANcom, 5, 1995, č. 7, s. 7 - 11.
3. Communications of the ACM, 38, 1995, č. 4.
4. Dvořáček, Martin: Gigantická pavučina. Chip, 5, 1995, č. 8, s. 132 - 134.
5. Raitt, David: The future of libraries in the face of Internet. Electronic Library, 12, 1994, č. 5, s. 275 - 276.
6. Tkačíková, Daniela: Knihovny, knihovníci a Internet. Knihovní obzor, 3, 1995, č. 3. V tisku.
7. Tkačíková, Daniela: Zkušenosti s Internetem v Ústřední knihovně VŠB – TU Ostrava. In: Automatizace knihovnických procesů – V. Ústí nad Labem : DT, 1995, s. 80 - 89.
8. Vrabec, Vladimír: Komerce a Internet. Computer ECHO, 6, 1995, č.32, s. 32 - 34.

REFERENČNÍ SLUŽBY V PRAXI

A. Sahánková

Národní informační středisko České republiky (dále jen NIS ČR) poskytuje veřejné informační služby ve všech oblastech národního hospodářství, vědy a techniky. Jen stručně se zmíním o širokém spektru jeho služeb, neboť dnes bych se s Vámi chtěla podělit především o zkušenosti jednoho ze tří oddělení úseku informačních služeb NIS ČR, a to Referenčního střediska. Toto pracoviště má své specifické poslání jak vůči své mateřské organizaci, tak i vůči informační síti v České republice, i v zahraničí.

Nyní tedy k produktům a službám NIS ČR. Co Vám může v současné době nabídnout? Především databázové centrum zpřístupňující v systému INFO-NIS báze domácích a zahraničních producentů. Jedná se o soubory firemních, ekonomických, právních, referenčních a oborových informací. Skladba vystavovanýchází se mění podle požadavků trhu. Uživatelé čeká nejen přívětivé komunikační prostředí, ale i další výhody: má kdykoliv přístup k aktuálním datům. Pracuje v klidu na svém PC a k dispozici má obrovský objem informací s minimálními nároky na kapacitu paměti svého počítače. Platí pouze za odebrané informace a nikoliv za celé informační soubory. Pro zájemce pořádá databázové centrum jednodenní kurzy Online služby systému INFONIS.

NIS ČR je producentem řady informačních souborů. Jejich převážná část je postupně zařazována do systému INFONIS. Tématicky jsou tyto soubory zaměřeny na legislativu ČR, informace o zahraniční a domácí ekonomice, informace na pomoc střednímu podnikání, informace o systémech automatické identifikace, informace ze zahraničního tisku. NIS ČR má na základě počítačového propojení přístup do zahraničních databázových center. Pro uživatele to znamená možnost získávat informace ze stovek dalších databází. Stačí kontaktovat pracoviště online služeb ze zahraničí úseku informačních služeb. Na uživatele čekají informace o informačních nebo jiných zdrojích, celní statistiky zemí Evropské Unie a denně aktualizované informace o nabídkách k tendrům ze zemí EU, USA, Japonska a řady dalších zemí. Další zajímavou službou NIS ČR je poskytování informací o projektech financovaných Světovou bankou, realizovaných na základě mezinárodních výběrových řízení tendrů. Tendrové dokumenty jsou přístupné všem, kteří o ně požádají. Nabízí se zde obrovská možnost pro všechny naše podniky. Každý projekt je sledován od doby první identifikace do doby odsouhlasení jeho financování.

Zájemcům o účast ve výběrových řízeních je nabízena řada zajímavých doprovodných služeb, jako např. administrativní a poradenské služby, překlady záznamů do češtiny. V prodejně NIS ČR je k dispozici produkce publikačního oddělení Světové banky. Dále zde můžete získat oficiální publikace institucí a orgánů Evropské unie. Na vyžádání je zájemcům zaslána nabídka publikací. Vážní zájemci obdrží dvakrát ročně informace o novinkách. Informace o podnikatelském prostředí v zemích Evropské unie a zprostředkovatelskou službu v oblasti výrobních, obchodních a jiných kontaktů mezi drobnými podnikateli v České republice a v EU nabízí EURO INFO Centrum. Ve spolupráci s Centrem pro zahraniční pomoc Ministerstva hospodářství ČR a Delegaturou EU nabízí podrobné informace o programu PHARE, včetně informací o výběrových řízeních na práce financované prostřednictvím PHARE. Ti zájemci o informace, kteří nevyužívají online systém INFONIS a chtějí získat informace z bází zde uložených, nebo informace o službách a produktech NIS ČR nebo informace z dalších informačních souborů, které NIS ČR zpřístupňuje, se mohou obrátit na třetí pracoviště úseku informačních služeb, na Informační kancelář. K nevyužívanějším databázím zde patří Firemní monitor společnosti Albertina data, sestávající se z Registru organizací, databáze hospodářských informací a databáze podnikatelské inzerce a dále báze Informace o neplatících firmách firmy NEFI. Uživatelé o tuto službu si mohou mimo jiné ověřit existenci určité firmy, vyhledat výrobního či obchodního partnera, získat informace pro mapování konkurence, o nabídce zboží a služeb nebo podrobné informace o bankovních službách. Součástí NISu ČR je GEOFOND, informační a analytické pracoviště pro oblast geologického průzkumu ložisek nerostných surovin a surovinové politiky. Knihovna NIS ČR poskytuje výpůjční informační služby v oblasti informatiky. Po řadu let je vydáván odborný dvouměsíčník pro informační pracovníky a uživatele informací i95. Časopis nabízí diskusní příspěvky, recenze a další aktuální materiály z atraktivních oblastí, jako jsou veřejné informační služby a systémy, nové informační technologie a technické prostředky, státní informační systém a informační infrastruktura, informace pro podnikatelskou a podnikovou sféru, odborné akce v ČR a v zahraničí a další.

Samozřejmě jsem nevyčerpala celou nabídku Národního informačního střediska ČR. Podrobně si však o jeho činnosti a produktech můžete přečíst v propagační publikaci „Národní informační středisko se představuje“, kterou Vám na požádání rádi zašleme. Můžete si rovněž objednat aktualizovanou disketu Služby NIS ČR.

Nyní bych si dovolila ze svého tématu trochu odbočit a oslovit především Vás, kteří pracujete v městských a okresních knihovnách. Ty by se měly kromě svého tradičního poslání soustředit na umožnění přístupu k základním zdrojům stále aktualizovaných hospodářských informací. Zvláště měst-

ské, případně progresivní místní knihovny, mohou být pravou rukou nejen podniků a podnikatelů, ale i městských a místních úřadů. Vždyť knihovny mají podmínky pro to, aby mohly poskytovat informační a referenční služby pro celou škálu rozličných uživatelů. Často jsou umístěny v budově městského nebo místního úřadu. Mohou nabídnout spolupráci úřadu v oblasti sledování informací, informačních zdrojů i zprostředkování informací uživatelům. Starosta, který nemusí ztrácet svůj čas hledáním informací, ale dostává je včas na stůl, bude jistě při rozhodování o dalším rozvoji knihovny příznivěji nakloněn k požadavkům jejích pracovníků. Stejně tak podniky nebo i jednotliví podnikatelé. Určitě rádi zaplatí včasné relevantní informace, které ke své práci potřebují.

Samozřejmě jde o činnost náročnou na orientaci v obrovském množství informací vyžadujících neustálou aktualizaci. Jak se orientovat? Zde lze přijmout pomoc vybavených informačních institucí nebo informačních pracovišť. Dnes si Vám dovoluji nabídnout služby Národního informačního střediska ČR. Dobrým příkladem jsou regionální kanceláře NIS ČR. Některé z nich vyrostly přímo na knihovnických pracovištích. Proto tedy naše předchozí nabídka služeb a produktů NISu ČR.

Pokud si nejste jisti, na koho se v současné, neustále se měnící informační síti obrátit, je tu naše druhá nabídka:

Využijte nejdříve služby Referenčního střediska NIS ČR. Působí rovněž jako kontaktní pracoviště, pokud si nejste jisti, na koho se v NIS ČR obrátit. Toto moderní referenční pracoviště vzniklo před deseti lety. V prvních letech své působnosti Referenční středisko prakticky jako jediné tohoto typu vyhledávalo údaje o informačních zdrojích, kontakty na experty firmy, organizace a poskytovalo faktografické informace. V současné době musí odolávat čím dále větší konkurenci tvořené referenčními pracovišti informačních pracovišť, knihoven a soukromých firem. Základní poskytovanou službou je zde zodpovídání dotazů. Nejčastějším komunikačním prostředkem pak telefon a fax. V poslední době se stále častěji využívá elektronická pošta. Můžete se samozřejmě zeptat i písemně nebo referenční pracoviště navštívit osobně. Všechny uvedené způsoby komunikace mají jedno společné: možnost pro kohokoli zeptat se na cokoliv a dostat odpověď v podobě aktuální relevantní informace.

Základní pravidlo: pokud není možno dotaz konkrétně zodpovědět, hledá se odborník, organizace nebo firma, kteří to umějí, neboť platí, že na každý dotaz je třeba najít odpověď. Společná vlastnost pro všechny dotazy je, že nikdy se neví, na co se kdo zeptá. Náročnost kladená na zodpovězení dotazu je různá. Struktura dotazů je velice široká. Vyžaduje určité zkušenosti a praxi při vyhledávání odpovědí na dotazy a připravenost co do vybavení alespoň nezbytnými katalogy a databázemi. Jistě Vás teď napadne otázka: „Na co se uživatelé nejvíce ptají?“ Časté dotazy jsou na adresy podniků, na tele-

fonní čísla, faxy, výrobky a služby, tedy kontaktní informace. Vyhledáváme odborníky, organizace, instituce, výrobce, informace z oblasti managementu. Odpovídáme však i na dotazy z vědy a techniky, statistiky. Pokud víme, samozřejmě poskytneme přímo faktografické informace. Referenční středisko je vybaveno základní literaturou, např. firemními katalogy, encyklopediemi, slovníky. K dispozici je řada databází. Někdy však toto vybavení nestačí a odpověď se vyhledává na základě pátrání, občas téměř detektivního.

Výstupem složitějšího informačního průzkumu bývá rešerše. Většinou se jedná o oblast pořádání výstav, veletrhů a odborných akcí v ČR i v zahraničí. Jsou to informace zajímavé jak pro potencionální vystavovatele, tak pro orientaci malých a středních podnikatelů v problematice jejich zájmů a činností. K tomuto účelu slouží aktualizovaná pracovní databáze „Výstavy, veletrhy a odborné akce v ČR a v zahraničí“.

A nyní opět nabídka pro knihovny. Řadu informačních zdrojů si můžete najít sami. Stačí mít na svém pracovišti náš „Adresář informačních institucí, pracovišť a knihoven v ČR.“ Jedná se o aktualizovanou databázi, poskytující zajímavý pohled na informační síť v České republice. Můžete ji získat v tištěné formě jako katalog nebo na disketě. Zařazení do databáze spočívá pouze na rozhodnutí pracoviště a je zdarma. Stačí vyplnit příslušný dotazník. Pracoviště, která poskytují informace o firmách, jsou na základě vyplnění jednotného dotazníku (samozřejmě se svým souhlasem) zařazena rovněž do databáze „Kam pro informace“. Dotazníky pro vstup do databáze jsou průběžně rozesílány. Všechny změny se k uživatelům dostávají ve formě Errat jako přílohy k tištěné formě Adresáře nebo na aktualizované disketě.

Informační síť doznala v poslední době velkých změn, zejména v podnikové a výzkumné sféře, kde řada pracovišť zanikla. Na druhé straně vzniká řada nových, často soukromých. Přibývají rovněž informační centra při městských a okresních úřadech. Tuto síť nemůže sledovat samotná knihovna. Pokud však bude chtít poskytovat svým uživatelům něco navíc, neobejde se bez znalostí informačních zdrojů. Adresář obsahuje informace o informačních institucích, pracovištích a knihovnách v následujících blocích:

ministerstva, informační instituce, akademie věd, vysoké školy, státní vědecké knihovny, archivy, muzea, sdělovací prostředky, zahraniční kulturní střediska, zemědělství a potravinářství, lesní hospodářství, vodní hospodářství, uhelný průmysl, energetika, jaderný program, hutnictví, těžké strojírenství, všeobecné strojírenství, elektronický průmysl, chemie, chemický průmysl, farmacie, stavebnictví, projektování, spotřební průmysl, dřevozpracující průmysl, průmysl skla a jemné keramiky, textilní průmysl, konfekční průmysl, kožedělný průmysl, geologie, geodézie a kartografie, doprava, spoje, výrobní družstevnictví, cestovní ruch, školství, kultura, zdravotnictví, životní prostředí, vojenství.

Ve II. části Adresáře jsou uvedeny instituce pořádající kurzy, rekvalifikace, semináře, veletrhy a výstavy.

Struktura jednotlivých záznamů o informační instituci, pracovišti a knihovně je obvyklá jako u jiných katalogů a adresářů. Každý záznam však kromě běžných identifikačních údajů obsahuje údaje o informační gesci, informace o poskytovaných službách, dalších aktivitách, pořádání akcí, vydávaných periodikách, dalších vydavatelských aktivitách, provozovaných databázích vlastních a jiných organizací, přístupu do databázových center, mezinárodních vztazích, návštěvních hodinách atd. V současné době je v databázi přes 500 záznamů. Hledá se podle několika hledisek, a to podle identifikačního znaku záznamu, názvu instituce, vedoucího pracovníka, věcného hesla, názvu vybrané tuzemské informační databáze, názvu vybrané zahraniční informační databáze a podle místa.

O Adresáři jsem hovořila záměrně podrobněji, poněvadž si myslím, že především jeho aktualizovaná elektronická forma by se mohla stát pro knihovny dobrým pomocníkem v hledání informačních zdrojů. Adresář si zakoupila řada organizací, firem, informačních pracovišť, škol i soukromých osob. Je o něj zájem. Mrzí nás, že s ním zatím pracuje méně knihoven, než jsme si představovali. Proto tedy naše dnešní nabídka.

Závěrem několik slov ke knihovnám. V současná doba vyžaduje zcela nový přístup k činnosti a poslání knihovnických pracovišť. Nelze vystačit s tím co bylo doposud zvykem, pokud knihovna chce, aby nebyla jen místem vzdělanosti a kulturnosti, ale chce být opravdovým srdcem místa nebo lokality, které slouží. Stejně tak jako spěcháme k lékařům s nemocí, do obchodu za zbožím, měli bychom si zvyknout, že knihovnické pracoviště je místo, kam se spěchá s problémem a na něj navazujícím dotazem. Na knihovníkovi či informačním pracovníkovi pak je, aby odpověděl a pomohl tak, aby se uživatel vracel, poněvadž mu jinde lépe nepomohou. To ovšem pro knihovny znamená rozšíření spektra nabízených služeb, stát se v pravém slova smyslu zprostředkovatelem informací ze všech oblastí lidské činnosti.

Pokud Vám budeme moci být v budoucnu nějak nápomocni, rádi tak učiníme.

Dovolte mi na závěr malou osobní poznámku. Jistě si někteří v duchu říkáte: „Té se to mluví, když na našem místě nikdy nebyla.“ Není to pravda. Víím, jaké to je být v situaci pracovníka či vedoucího knihovny, i když malé. Došla jsem ve své praxi k poznání, že pokud dělá svou práci člověk opravdu celým srdcem, jde to. Jen neztrácet čas nařikáním nad nedostatkem peněz, ale bojovat a přemýšlet, jak je získat nebo vyřešit situaci jinak. Čtenáři i uživatelé se chovají ke knihovně podle toho, jak se knihovna staví vůči nim a svému okolí, podle toho, co jim nabízí.

VŠEOBECNÝ INFORMAČNÍ PROGRAM UNESCO A ČESKÉ KNIHOVNY

Adolf Knoll

UNESCO je zkratka pro United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization neboli Organizace světových národů pro vzdělání, vědu a kulturu. Pro mnohé možná teprve překlad do češtiny plného názvu UNESCO znamená uvědomění si, že tato organizace je z mnoha důvodů velmi blízká knihovnám a že UNESCO jakoby odráželo ve svém záběru složitý charakter úkolů a činností, které knihovny zabezpečují.

Knihovny jsou tady proto, aby urychlovaly rozvoj vzdělání a vědy a aby též široce působily na kulturním poli. Knihovny jsou tedy zároveň organizacemi, které vzdělávají, které informují a které chrání a znásobují kulturní dědictví lidstva. Každopádně je předmětem činnosti knihoven práce s informacemi, ať už s klasickými dokumenty nebo dokumenty na netradičních nosičích, z nichž některé obsahují a některé neobsahují digitální informace. Je zcela lhostejné z tohoto pohledu, zda jde o dokumenty primární nebo o informace o nich, o dokumenty originální nebo o jejich kopie.

V čele UNESCO stojí jeho generální ředitel (Director-General), který má zástupce pro různé oblasti činnosti UNESCO. V rámci pravomoci těchto zástupců se rozvíjejí některé programy, pro které UNESCO zřídilo speciální organizační zabezpečení na úrovni divizí. V těchto divizích, v jejichž čele stojí ředitel, se rozvíjí a koordinuje jim svěřená činnost, která se zpravidla štěpí do různých podprogramů a aktivit.

V oblasti, která nás zajímá, vypadá situace takto:

Existuje zástupce generálního ředitele pro komunikaci, informatiku a informace (Communication, Informatics and Information = CII), tč. je jím zástupce Litvy pan Henrikas Juškiavičius. V rámci působnosti CII jsou pak institucionalizovány tři základní programy, které jakoby vyjadřovaly to, co knihovny nejvíce zajímá:

1. ICP = International Communication Programme
(Mezinárodní komunikační program)

Tento program si klade za cíl rozvoj technických a technologických prostředků pro usnadnění komunikace.

2. IIP = International Informatics Programme
(Mezinárodní program pro informatiku)
Tento program rozvíjí aplikace technických a technologických prostředků do konkrétních institucí.
3. GIP/PGI General Information Programme
Programme Général d' Information
(Všeobecný informační program)
Tento program je velice průřezový a zajímá jej obsahové hledisko informačního procesu.

Knihovny se mohou účastnit všech těchto programů, ale nejvlastnější pro ně a pro archivy je právě Všeobecný informační program. Stačí zpočátku, jestliže uvedu, že v rámci PGI byl vyvinut program CDS/ISIS, bez něhož si rozvoj informatizace knihoven u nás těžko dokážeme představit. V době, kdy byl nedostatek finančních prostředků a dalších možností, poskytlo UNESCO zdarma v r. 1987 tehdejší Státní knihovně ČSR (nyní Národní knihovna ČR) a později dalším institucím obecný software, kterým nám nebývalo usnadnil poznání zejména v oblasti zpracování dokumentů. I když je dnes CDS/ISIS nahrazen nebo nahrazován jinými programy, UNESCO mu i nadále dává podporu. V r. 1993 byl počet uživatelů CDS/ISIS více než 15.000 a jeho distribuce stále vykazuje stoupavou tendenci. Vývoj proto pokračuje tak, aby byl CDS/ISIS přenosný na různé hardwarové a softwarové platformy (Windows, MSDOS, UNIX) a aby mu byla implementována architektura klient-server, čímž by bylo umožněno zpřístupnění isisovskýchází po Internetu.

Kromě programu CDS/ISIS šíří PGI UNESCO i software IDAMS (International Data Analysis and Management Software) a rozvíjí řadu celosvětových a regionálních programů, například ASTINFO (regionální síť pro výměnu informací a zkušeností ve vědě a technologii v Asii a Pacifiku), APINMAP (Asian Pacific Network on Medicinal and Aromatic Plants), LACINMAP (totéž pro oblast Latinské Ameriky a Karibské oblasti), UNAL (UNESCO Network of Associated Libraries), RAMP (Records and Archives Management Programme), Bibliotheca Alexandrina (jde o znovuvybudování Alexandrijské knihovny), a iniciativ (například program rekonstrukce Národní a univerzitní knihovny Bosny a Hercegoviny v Sarajevu, modernizace a rozvoj Ruské státní knihovny v Moskvě, pomoc při budování archivu Afrického národního kongresu, pomoc knihovně Kongregace Svatého Ducha v Port-au-Prince a řada dalších).

UNAL si klade za cíl spolupráci knihoven za účelem mezinárodního porozumění, kulturního dialogu, prosazení lidských práv a míru. Aktivity UNAL se soustřeďují zejména na různá regionální setkání, členství v UNAL je neformální a de facto vyplývá z účasti na společných akcích. Členkou UNAL se může stát každá veřejná knihovna pro dospělé, mládež nebo děti, která

souhlasí s posláním sítě UNAL a obrátí se na koordinátora UNAL v UNESCO (Coordinator of UNAL, General Information Programme UNESCO, 7 Place de Fontenoy, 75352 Paris 07 SP, Francie, fax 0033/1/43061640), který její žádost posoudí. Taková knihovna spolupracuje v rámci své činnosti s UNESCO na prosazování mezinárodního porozumění, kulturního dialogu, poznávání menšinových kultur, prosazování zájmu o mezinárodní problémy, uskutečňování cílů UNESCO, jako jsou boj za mír a lidská práva, boj proti analfabetismu, ochrana životního prostředí, kulturní, ekonomický a sociální rozvoj a zlepšení postavení žen.

Je vidět, že aktivity PGI byly a jsou velmi rozsáhlé, což je podtrženo zejména v současné době bouřlivým rozvojem dalšího programu Paměť světa (Memory of the World), o němž bude hovořeno níže.

Všeobecný informační program UNESCO by měl vyjadřovat společný zájem členských zemí, proto je kladen velký důraz na jejich shodu při formulování jeho základních strategických směrů. Divize PGI v UNESCO má v tomto procesu roli jakéhosi sekretariátu, který konzultuje a formuluje programy na základě jednání Mezivládní rady pro Všeobecný informační program (Intergovernmental Council for the General Information Programme), která se skládá z delegací třiceti členských zemí a která se postupně obměňuje. Od r. 1994 je členkou této rady na období dvou generálních konferencí UNESCO také Česká republika.

Poslední zasedání této rady proběhlo v listopadu 1994 a mj. potvrdilo základní strategické směry PGI na období 1996-2001. Tyto hlavní strategické směry vyjadřují základní doporučení členským zemím pro uvedené období. Mají velmi široký záběr, nicméně lze v nich zaznamenat především myšlenku souvislosti minulosti s budoucností a akcent na tvorbu životního prostředí. Jsou to:

- záchrana paměti světa
- informace pro výchovu, vzdělávání a vědecký výzkum
- informace pro rozvoj člověka
- informace pro management v oblasti životního prostředí

Podmínkou realizace těchto strategických směřování je pak řešení určitých základních klíčových úkolů. V rámci strategického směřování do r. 2001 jsou těmito úkoly tyto:

- řešení problematiky autorských práv
- tvorba a důsledné dodržování standardů a odborné terminologie
- vývoj software se zaměřením na multimedia
- vzdělávání a rekvalifikace zprostředkovatelů a uživatelů informací

- budování národních kapacit ve všech oblastech PGI
- rozvoj národních a regionálních informačních strategií a sítí za účelem optimálního využití nových komunikačních a informačních technologií
- posílení kooperace v rozvojovém světě

Společným jmenovatelem výše uvedených úkolů je v podstatě vybudování a provoz informačních dálnic neboli globálních digitálních knihoven. Základním rysem je sdílení informací, tedy kooperace, která je nízká nebo technologicky nevyspělá v méně rozvinutých zemích. Dále je zcela zřetelně vidět trend elektronického zpřístupnění primárních dokumentů, což si doposud v České republice uvědomujeme zatím jen nedostatečně, neboť téměř kdykoliv, když hovoříme o automatizaci knihoven, rozumíme tím pouze tvorbu elektronického informačního systému, jehož pomocí zjistíme místo uložení dokumentů, jež nás zajímají.

To je celkem pochopitelné, neboť tohoto cíle ještě nebylo uspokojivě dosaženo. Na druhé straně však zde lze spatřit relativní nebezpečí v tom, že si ne dostatečně uvědomujeme, že tento náš snad nejaktuálnější cíl je pouze prostředkem daleko důležitějšího procesu, jímž je sdílení primárních dokumentů, a to v budoucnosti stále více v elektronické podobě. Jinými slovy je třeba konstatovat, že informační dálnice u nás bude v provozu tehdy, až jí budou proudit digitální primární dokumenty. Proto, aby to bylo možné, je třeba vyřešit otázku autorských práv a řešit oblast multimédií (i když se mi zdá tento termín již zastaralý, neboť moderní médium vhodné pro digitální záznam slouží jak pro uložení textu, obrazu či zvuku, pro což bylo nutné v minulosti kombinovat více médií).

Národní knihovna ČR se intenzivně zapojila do akce záchrany Národní a univerzitní knihovny Bosny a Hercegoviny a zejména pak do programu Paměť světa (program je představen ve všech souvislostech v článku Abdelazize Abida v časopise Národní knihovna č. 3/1995).

Program Paměť světa byl vyhlášen v roce 1992, v roce 1993 pro něj realizovala Národní knihovna společně s firmou Albertina icome Praha první pilotní projekt, jímž byl CD-ROM představující nejvzácnější dokumenty z našich fondů, které byly doprovázeny obrazovými ukázkami. Pro nás to byl faktický start programu digitalizace obrazu. V roce 1995 jsme ve spolupráci s UNESCO uskutečnili další pilotní projekt, jímž byla digitální edice rukopisu Antifonáře Sedleckého. Vydali jsme současně i další rukopis a data pro několik příštích vydání máme k dispozici.

Práce v oblasti záchrany a zpřístupnění vzácných dokumentových památek nám přinesly dvě smlouvy s UNESCO a jeho finanční podporu. Výsledkem jsou nejen konkrétní produkty, ale zejména ověření řady technologií a vznik řady technických a jiných doporučení, což znamenalo pro zástupce

Národní knihovny a Albertiny icome Praha návrh členství v poradních orgánech UNESCO pro Paměť světa, a to v International Advisory Committee (orgán generálního ředitele UNESCO) a v příslušné technické subkomisi (Sub-Committee on Technology).

Naše zkušenost je výmluvným důkazem toho, s jakou pomocí UNESCO lze počítat. Často jsme totiž v ještě nedávné minulosti byli svědky různých příslibů a vlastně nepodložených nebo spíše špatně interpretovaných informací, z nichž jakoby vyplývalo, že nám s tím či oním UNESCO pomůže.

Řada z nás si pak představovala mohutnou finanční injekci, která vyřeší letitou většinou technologickou zaostalost. To by ale vlastně působilo proti smyslu aktivit UNESCO kromě toho, že UNESCO tak velkými prostředky nedisponuje.

UNESCO je totiž naše společná mezivládní organizace a jejím hlavním úkolem je zpětně působit na vlády jednotlivých zemí, aby se chovaly v duchu společně dohodnutém na půdě UNESCO, tj., aby respektovaly jeho, tj. naše společná doporučení proto, aby docházelo k co nejefektivnější realizaci cílů v oblasti vzdělání, vědy a kultury. Jinými slovy to znamená, že například Manifest UNESCO o veřejných knihovnách je společným manifestem členských zemí UNESCO a nelze tudíž dost dobře v oblasti vnitřní kulturní politiky zásadně hlásat něco jiného. Působení České republiky v UNESCO je součástí naší zahraniční politiky (vždyť při Ministerstvu zahraničních věcí začíná opět působit naše národní komise pro UNESCO) a ta by měla být v souladu s naší politikou vnitřní.

To platí i o poněkud méně politických záležitostech, jako jsou doporučované standardy a vyhlášené programy. Je pravdou, že oficiálními diplomatickými kanály potřebné informace většinou nepřicházely, takže jen tak si lze vysvětlit, že i některé konkrétní iniciativy PGI se k nám nedostaly anebo nebyly dotazeny. Jde například o evidence zničených a rozptýlených sbírek po r. 1900 nebo o evidenci zásadních konzervačních a restaurátorských zásahů v rámci programu Paměť světa.

UNESCO přispívá finančně hlavně na realizaci objevených pilotních projektů. Finanční příspěvek je udílen na základě autorské smlouvy nebo tzv. Fee Contract (přibližně naše smlouva o dílo), které jsou pozorně sledovány a vyhodnocovány. O uvolnění finančních prostředků na základě těchto smluv většinou rozhoduje samo PGI, neboť výsledky takto financovaných prací jsou nezbytné pro základní rozvoj programů. Dalšími možnostmi financování jsou pak tzv. participační programy, které jsou spolufinancovány uchazečem. Účast UNESCO v oblasti PGI bývá maximálně ca. 25.000 USD, jejichž čerpání může být podmíněno plněním jednotlivých etap projektu.

Určitá část prostředků je vydávána též na odborné expertízy tam, kde na to neexistují vlastní odborné kapacity. Stalo se tak například v případě

posouzení stavu fondů Knihovny Ruské akademie věd v Petrohradě (smlouva s Library of Congress), spolupráce s předními odborníky francouzské Národní knihovny, smluvní spolupráce s IFLA na první koncepci programu Paměť světa a dalšími organizacemi, komerčními firmami a odborníky, které si PGI najímá na konkrétní práce.

Další možností je získání participačního programu, které je však většinou vázáno na doporučení té které země. Například pro program IIP (International Informatics Programme) existuje české ústředí při NIS (tzv. focal point UNESCO pro informatiku, Euro Info Centrum). Pro Paměť světa, která se stává stěžejním programem UNESCO by to měla být národní komise pro Paměť světa (původně měla být založena tzv. shora) nebo již stávající komise charakteru „preservation and access“, která by plnila též úkoly vzhledem k UNESCO. Bohužel, v ČR zatím není ani jedna, Národní knihovna však národní komisi typu „preservation and access“ má v úmyslu založit a bude se ucházet o přiznání odpovídající funkce pro program Paměť světa této komisi. S tím mj. souvisí i započatá evidence ohrožených sbírek, jejíž dotazníky péčí Ministerstva kultury některými našimi institucemi proběhly (cílem je ustavení World List of Endangered Library Collections and Archive Holdings).

Podmínkou zařazení do programu Paměť světa se v nepříliš vzdálené době skutečně stanou národní doporučení pro UNESCO a pro International Advisory Committee. S tím bude souviset nejen možnost ucházet se o finanční podporu UNESCO, ale i právo užívání loga Memory of the World (Národní knihovna ČR a Albertina icome Praha jsou oprávněni užívat toto logo pro edici digitalizovaných dokumentů Memoriae Mundi Series Bohemica).

Ještě širší souvislost to však má s jedním z výše uvedených úkolů UNESCO pro členské země – jde o budování národních kapacit PGI. Doufám, že k tomu bude moci být využito grantového programu, který pro příští rok a další období předkládá Ministerstvo kultury do vlády.

Finanční prostředky nad rámec prostředků PGI lze získat na základě rezoluce Generálního shromáždění UNESCO. V rámci programu Paměť světa byl zpracován subregionální program (za účasti Rakouska, Slovenska, Maďarska, Chorvatska, Rumunska a ČR), který bude na podzim takto předložen. Tento program má přispět k uplatnění digitalizace při ochraně a zpřístupnění písemných památek. Aktivní roli v něm bude hrát Albertina icome Praha a Národní knihovna ČR.

Je třeba zdůraznit, že UNESCO je tč. jedinou vládní mezinárodní organizací, jejíž je ČR plnoprávným členem. K tomu je třeba dodat, že klíčových jednání ať na diplomatické nebo expertní úrovni se účastní v oblasti PGI zástupci i nečlenských zemí (nejintenzivněji Velké Británie) a zástupci nevládních organizací, jako jsou IFLA nebo ICA (International Council of Archives), a zástupci dalších institucí jako americké Commission on Preservation and

Access, CENL (Commission of European National Libraries) nebo zástupce Evropské komise DG XIII Library Networks and Services a další.

Z toho by měl vyplývat i důraz, který bychom měli dávat spolupráci s UNESCO a práci pro UNESCO, a tím i pro sebe. PGI, v jehož službách pracují v Paříži i významní knihovníci, je expertně provázáno se všemi strukturami, které nás zajímají, a je třeba říci, že například při vší administrativě je spolupráce s UNESCO pružnější, než byla doposud s DG XIII Evropské komise. K tomu by se měla přidružit i provázanost naší vnitřní a zahraniční politiky. V určitých oblastech máme dnes totiž výsledky, které je třeba do světa nabízet. Naše zkušenost ukazuje, že pouze přes tyto výsledky vede cesta do vyspělého světa, pro který i my můžeme hodně udělat. UNESCO je naší branou do tohoto světa a my bychom podle toho měli aktivně jednat, tzn. především pracovat.

PROJEKT „PAMĚŤ SVĚTA“ A DIGITALIZACE RUKOPISŮ

Stanislav Psohlavec

Denně vzniká na celém světě ohromné množství informací v nejrůznější formě. Noviny, knihy, CD-ROM disky, ale i rozhlasové a televizní pořady. Je již zcela nemožné se v této záplavě orientovat bez pomoci výpočetní techniky a proud informací stále narůstá. I při produkci dat rozhoduje komerční hledisko. To znamená, že je žádoucí spotřeba a příliš se neřeší „trvanlivost“ informací. Dostáváme se do paradoxní situace, kdy je například téměř nemožné prohlédnout si některé časopisy z první republiky, protože se při dotyku rozpádají, ohroženy jsou starší filmy i zvukové nahrávky nepochybné kulturní hodnoty, ale diskutuje se i o životnosti CD disků.

Informací přibývá a jejich životnost se podstatně zkracuje. Jaké informace z této laviny chceme o sobě zachovat příštím generacím? Všechno? To je technicky nemožné. Kdo je kompetentní provést výběr? Náhoda nebo iniciativní jedinci, stejně jako v celé dosavadní historii? Nicméně je pravda, že informací o době nedávno minulé je stále ještě dosti. Horší je to s informacemi z doby dávnější, které jsou již často unikátní, a jejich ztráta je definitivní, neodvolatelná.

Projekt „Paměť světa“, který organizuje UNESCO vychází z předpokladu, že kulturní společnost má povinnost zachovávat si informace o své historii, chránit je a předávat je příštím generacím. Snaží se vyvolat odpovědný přístup k pramenům, z nichž plyne naše historické povědomí a přispět k tomu, aby informace o naší historii a kultuře byly všeobecně přístupné. Tento projekt si dává za cíl iniciovat a podpořit záchranu dosud existujících památek pro nás, i pro příští generace. V projektu je pamatováno na všechny oblasti počínaje dosud nezaznamenanými, ústním podáním předávanými historiemi až po současnou kulturu. Bohužel, současný informační „průjem“ naší civilizace může snadno pohřbit starší památky na naši vlastní historii. Nadbytek informací průměrné a podprůměrné úrovně paradoxně vyvolává hlad po nových, neobvyklých, exotických a těžko dostupných informacích. To vysvětluje rostoucí zájem o rukopisy a jejich komerční využití. Používání starých rukopisů a zpřístupňování archivů širší veřejnosti vede však k podstatně rychlejšímu stárnutí originálů.

Ve svém příspěvku se chci zamyslet právě nad vztahem projektu „Paměť světa“ k rukopisům a nad pracemi, které firma Albertina icome zajišťuje pro Národní knihovnu.

V letošním roce jsme v rámci projektu „Paměť světa“ vytvořili první dva CD-ROM disky, které obsahují v digitální formě Sedlecký antifonář a Malou Riechentalovu kroniku a otvírají tak edici Memoriae Mundi Series Bohemica.

Počátkem letošního roku vzešla z UNESCO první technická doporučení týkající se oblasti digitalizace. Této oblasti je věnována značná pozornost, protože je žádoucí, aby veškeré produkty vzniklé v rámci tohoto projektu byly celosvětově sdílitelné.

Proč je kladen takový důraz na digitalizaci? Digitální informace na rozdíl od jiných způsobů záznamu nedegraduje v čase. Degradují média, ale nikoli digitální informace. Tím se digitalizovaný rukopis zásadně liší od originálu, který je vlastně svou podstatou odsouzen k zániku. CD-ROM disky jsou významným příspěvkem k ochraně těchto rukopisů, protože téměř odstraní používání originálů a jsou i jistotou, že informace v rukopisech obsažené již nezmizí, ale naopak se stanou trvalým a skutečně dostupným kulturním bohatstvím lidstva. Vydání Sedleckého antifonáře a Malé Riechentalovy kroniky na CD-ROM bylo významným předělem v oblasti zpřístupňování rukopisů a starých tisků. Je potěšitelné, že technické vymoženosti, které jsou již běžné v oboru komerce a zábavy, nacházejí uplatnění v oblasti, kterou lze plným právem nazvat kulturní.

Nesmíme však zapomenout, že **základní cíl je ochrana rukopisů**. Tím je myšlena ochrana nikoli vybraných populárních a atraktivních rukopisů, ale ochrana ve velkém, kde hlavním kritériem bude ohroženost (vyhledávanost), unikátnost ale i vhodná příležitost (např. restaurování). Seznam prvních nejvýznamnějších rukopisů je zhruba vytvořen.

Vedlejším (přesněji snad následným) cílem musí zůstat komerční využití, popularizace, „kulturní osvěta“.

Prvotní význam ochrany vyplývá jednoduše z toho, že na využívání kulturního dědictví máme pouze stejné právo jako naši potomci.

Základním cílem je tedy hromadná produkce digitálních faksimilií, která budou vhodnými technickými prostředky zpřístupňovat obraz místo originálu samotného. V oblasti, které se týká tato úvaha, hovoří technická doporučení UNESCO o kvalitativní úrovni 95% a 99% (dále Q95 a Q99). Dle mého názoru má smysl se v současnosti zabývat hromadně pouze úrovní Q95 a to z více důvodů, které doufám samy vyplynou z dalšího.

Významným a do značné míry rozhodujícím prvkem, určujícím co na tomto poli lze dělat, jsou možnosti, které nám nabízí technika.

Digitální kamery s jedním CCD čipem dosáhly letos technické úrovně, umožňující u odhadem 80% rukopisů úrovně Q95 spolehlivě dosáhnout. Ka-

pacita těchto zařízení velmi rychle roste, především co do rychlosti zpracování. Vzhledem ke konstrukční jednoduchosti těchto kamer lze očekávat vysokou spolehlivost a výkonnost. Naproti tomu nárůst rozlišovací schopnosti je pozvolnější a po počátečním ostrém nárůstu se zvolnil. Přesto předpokládám, že kamery tohoto typu se v této oblasti prosadí. Velikost výsledných souborů ve formátu JPEG umožňuje umístit na CD-ROM disk (v současné době nejvhodnější a nejlevnější médium) cca 1000 stránek, což odpovídá jednomu rozsáhlému nebo několika menším rukopisům. Dosažitelné rozlišení je cca 150-200 DPI, při plném zachování barev. Současná výkonnost počítačů a CD-ROM jednotek střední kategorie (486,50-100 MHz, Q-speed) umožňuje přístupovou dobu ke snímku v plném rozlišení do cca 3-20 sekund, což je již akceptovatelné. Tyto časy úměrně klesají s nárůstem rychlosti CD-ROM mechanik a počítačů.

Pro kvalitu Q99 jsou k dispozici kamery snímající obraz nikoli v celku, ale liniově (výrazně menší rychlost, výrazně vyšší mechanická náročnost, osvětlení), nebo kamery jinak skládající obraz z více segmentů, případně scannery zpracovávající diapozitivы větších rozměrů. Většího rozlišení je dosahováno za výrazně vyšší ceny a menší kapacity. Zařízení jsou výrazně dražší a pomalejší.

Porovnejme tyto dvě třídy nejprve z hlediska kvality obrazu a využitelnosti poskytované informace.

Q99 – Kvalita umožňující výtisk faximile napohled (nikoli fyzicky) nerozpoznatelného od originálu.

Q95 – Kvalita, kdy jemné detaily písma již jeví známky digitalizace (schody), ale jsou ještě zcela spolehlivě čitelné.

Je důležité si uvědomit, jaké informace nese rozdíl kvality mezi těmito třídami (dále jen dQ). Pro dQ je charakteristické, že nese obvykle informace o již neúmyslných detailech písma či obrazu, tedy informace, které autor zaznamenal nevědomky, které nezávisely na jeho vůli, nebo které vznikly až následně. Třidu Q95 jsme zvolili s dosti velkou rezervou na základě názoru předních odborníků, kdy kritériem byla dobrá čitelnost a dobré rozpoznání detailů důležitých při jakékoli práci s textem rukopisu. Jistě není náhodou, že tato třída se kryje s doporučením UNESCO. Typické je, že při popisu Sedleckého antifonáře, kdy byla snaha popisovat rukopis do detailů zásadně přesahujících popis textu rukopisu, bylo bohužel nutno sáhnout po originálu. Odvážím se však tvrdit, že by to bylo nutné i v případě, kdyby na CD-ROM disku byly k dispozici obrazy v kvalitě Q99, neboť zde byly důležité prostorové informace (popis poškození) i fyzikální (použitý materiál, technologie iluminace některých iniciál kov/barva., průsvitnost, zoxidování). Tyto informace však z principu nemůže poskytnout sebelepší obraz. Ptám se tedy, pro koho je určen dQ ?

Vezmu-li problémy objasněné v následujících bodech, odvážím se dokonce vznést pochybnost o oprávněnosti předčasné snahy o kvalitu Q99 a to alespoň do doby, než cena dQ bude zanedbatelná. Nezávisle na ceně dQ je otázkou, pro koho je tento rozdíl kvality určen a především kdo ho skutečně potřebuje a využije.

Naproti tomu pro Q95 jsou technické prostředky k dispozici a určení je zřejmé.

Zajímavé je i porovnání rozsahu dat Q95 a Q99, které je nyní důležité při využití kapacity CD-ROM disku a v budoucnu například při zpřístupnění některých dokumentů na Internetu. Pro srovnání Q99 a Q95 z tohoto hlediska předpokládejme, že Q99 znamená snížení kompresního poměru JPG na více než polovinu (vyšší kvalita barev na hranách). Potom zvětšení lineárního rozlišení na trojnásobek znamená zvětšení velikosti souborů Q99 na nejméně osmnáctinásobek. Tzn. místo současných maximálních cca tisíc obrazů by mohlo být na disku jen 56 obrazů. Ve stejném poměru bude využíváno propustnosti sítí, ve stejném poměru se změní rychlost přenosu celých obrazů. V ještě vyšším poměru budou celkové náklady na zpřístupnění jedné stránky.

Potřebnou technickou úroveň počítačů by bylo možno snáze pominout, protože v této oblasti je vývoj nejdynamičtější. Velmi rychle se zlepšuje poměr cena / výkon. Přesto je dobré si uvědomit, že na stejném počítači, kde se obraz v kvalitě Q95 zobrazuje 7 sekund, se obraz v kvalitě Q99 bude zobrazovat přes 2 minuty. Obdobně na počítači, kde bude bez problémů možno současně otevřít 20 obrazů v kvalitě Q95 bude možno pracovat jen s jedním v kvalitě Q99 a nebo pracovat s více, ale řádově pomaleji. Také je nutno zvážit vhodnou kombinaci kvality monitoru, jeho ceny a znovu způsob využití informací, obsažených v Q95 a Q99 a zobrazených na přiměřeně kvalitním monitoru.

Pokud bereme vážně výše uvedenou formulaci základních a vedlejších cílů, je zásadní požadavek naprostá nezávislost popisu a obrazu rukopisu na použitém SW. Z krátkodobého hlediska je pro nás prosazování tohoto požadavku nevýhodné, protože SW pro tuto oblast máme vyvinut, avšak bráno s nadhledem, je to nezbytnost. Nelze očekávat, že pro tuto oblast se bude na celém světě používat jediný SW. Je jisté, že i náš SW se bude časem měnit. Vytvořená digitalizovaná data však musí zůstat bez problémů obecně použitelná nezávisle na SW, HW i na mediu. Už při přípravě CD-ROM prvních dvou rukopisů se ukázalo, že popis lze psát prakticky v libovolném editoru a že zpřístupnění tohoto popisu v dobrém vyhledávacím SW je záležitost několika desítek vteřin.

Nejzávažnější je potřeba **definice formálních pravidel**, která by byla dostatečně obecná a celosvětově akceptovatelná a pokud možno i akceptovaná. Navíc tento formát musí vyhovovat podmínkám pro šíření dat po In-

ternetu. Pro obraz jsou tato pravidla v základních rysech stanovena doporučeními UNESCO, nikoli však pro popis. Přitom je naprosto jasné, že disky s obrazem budou použitelné jen pokud budou popsány alespoň na nejnižší, orientační úrovni. Proto se v této oblasti též angažujeme a další rukopisy, které jsou již zdigitalizovány, zpřístupníme až v této formě.

Na počátku tohoto příspěvku jsem se zmínil o relativně nízké životnosti CD disků a pak jsem se právě o těchto discích hovořil jako o optimálním mediu. Jsem si vědom tohoto rozporu. Jiné medium, které by bylo srovnatelně rozšířené, mělo srovnatelnou kapacitu a cenu, však nyní prostě neexistuje. Tento rozpor lze řešit jedině vytvořením specializovaného DIGITÁLNÍHO ARCHIVU. Zde je nutno archivovat vyrobené CD-ROM disky (nebo jiná média) v optimálních podmínkách, periodicky testovat jejich kvalitu, zajišťovat výrobu náhradních médií jednotlivě i v sériích. Hlavně musí toto pracoviště zajišťovat, že se vytvořená digitální data již nikdy neztratí. O dalším trendu uchovávání dat stejně rozhodne další vývoj techniky.

Na závěr se vrátím ještě ke komerčnímu využití rukopisů. Tento cíl nyní plní z hlediska veřejnosti atraktivní digitalizované rukopisy typu Malý Riechental a Antifonář. Jejich úkol je zviditelnit projekt i pomoci zajistit alespoň nějaké prostředky pro podpoření cíle základního, tyto prostředky však rozhodně nestačí. Navíc je nutno zajistit, aby se tohoto projektu mohly zúčastnit i menší knihovny a archivy vlastníci jen jednotlivé významné rukopisy. V loňském roce jsme požádali o grant na financování tohoto projektu. I když byl projekt shledán jako zajímavý a prospěšný, bylo konstatováno, že tuto problematiku je nutno řešit ne grantem, ale na úrovni ministerstva či vlády.

Způsob řízení projektu je téma mimo cíl tohoto příspěvku. Cítím však závažnou potřebu vzniku orgánu kompetentního tuto oblast promyšleně v širokých souvislostech řídit s nadhledem nad komerčními aspekty, orgánu schopného nepřipustit samoučelné „vzobání hrozinek“ bez zásadní a trvalé podpory **základního cíle**. Sousední země Slovensko, Rakousko, Maďarsko, které se v této oblasti angažují mnohem kratší dobu než my, již vznik tohoto orgánu připravují.

INFORMATIKA V MOŽNOSTECH GRANTOVÉ AGENTURY ČR

Eva Juláková

Grantová agentura České republiky byla zřízena počátkem roku 1993 jako celostátní, všechny obory vědy a techniky pokrývající instituce, která má za úkol rozdělovat prostředky přidělené ze státního rozpočtu na projekty výzkumu a vývoje. Pro tento úkol vyhlašuje GA ČR veřejnou soutěž, shromážděné návrhy jsou posouzeny a vybrány z nich ty nejlepší projekty, kterým je udělen grant. V následující tabulce jsou zachyceny počty přihlášek a počty udělených grantů v letech 1993 až 1995.

Projekty zahajované v roce	Počet podaných přihlášek	Počet udělených grantů
1993	1 822	838
1994	1 686	643
1995	1 512	561
1996	1 759	soutěž pro projekty zahajované v roce 1996 není dosud ukončena
CELKEM	6 779	2 042

Kancelář GA ČR zpracovává došlé přihlášky, připravuje veškeré podklady pro oborové komise (jsou to poradní orgány složené z vědců jednotlivých oborů, v současné době mají zhruba 450 členů), rozesílá přihlášky pro posouzení externím posuzovatelům, zpracovává opět došlé posudky pro oborové komise a zajišťuje agendu pro schvalování vyhodnocených projektů. Pro schválené projekty vystavuje smlouvy s nositeli, zajišťuje převod finančních prostředků, shromažďuje dílčí zprávy o průběhu řešení a připravuje jejich posouzení v oborových komisích, zajišťuje pro další rok řešení dodatků ke smlouvě i vlastní převod finančních prostředků. Při ukončení projektu zpracovává kancelář závěrečné zprávy o řešení projektu a připravuje podklady pro hodnocení jeho výsledků.

Pro zpracování velkého objemu údajů spojených s touto činností využívá

Kancelář GA ČR vlastní počítačovou síť s databázovým programem Microsoft Access. Databáze je rozdělena na několik částí:

- Databáze grantů obsahuje údaje o žádostech i o grantových projektech v jednotlivých letech (kolech grantové soutěže), např. název a stručnou charakteristiku projektu, číselné kódy umožňující jeho zařazení do oboru apod. a také údaj (rodné číslo) pro vyhledání informací o navrhovateli (resp. o nositeli) a o posuzovatelích projektu v personální databázi (v oddělené databázi jsou údaje finančního charakteru, propojení funguje prostřednictvím registračního čísla projektu).
- Personální databáze obsahuje údaje o osobách, které vstoupily do styku s GA ČR; kromě základních údajů (adresy, telefony, specializace) umožňuje vyhledat i „historii“ dané osoby; jaké kdy podal přihlášky, na kterých projektech se podílil jako řešitel či spoluřešitel, které přihlášky posuzoval apod. Údaje o zaměstnavateli v databázi institucí se vyhledávají pomocí IČO organizace.
- Databáze institucí, převážně těch, které vyvíjejí vlastní činnost v oblasti výzkumu a vývoje.

Program Microsoft Access umožňuje z vložených údajů sestavovat různé tabulky, přehledy, upravit je podle potřeby do grafické podoby vhodné pro tisk (event. kvalitnější DTP zpracování umožní převod dat do programu MS Word) a především z údajů vyhledávat požadované informace pomocí dotazu (Query).

Údaje v databázi GA ČR slouží pouze pro vlastní potřebu pracovníků Kanceláře a členů poradních orgánů GA ČR. Ty informace, které jsou určeny pro zveřejnění (např. seznamy udělených grantů – název projektu, jméno pracoviště a řešitele), GA ČR publikuje v Bulletinu GA ČR. Časopis vychází zhruba čtyřikrát ročně a je event. podle potřeby doplňován mimořádnými čísly – takto např. vyšla Pravidla grantového systému se všemi požadovanými formuláři. Seznamy ukončených projektů se stručnou charakteristikou výsledků bude GA ČR rovněž zveřejňovat v Ročence. Některé z těchto informací, event. i s dalšími doplňujícími údaji, mohou být se souhlasem předsednictva GA ČR poskytnuty na vyžádání, a to buď na základě reciprocity ostatním grantovým institucím v ČR či zřizovatelům rozpočtových a příspěvkových organizací (v podstatě tedy resortním ministerstvům), nebo v mimořádných případech za úhradu jiným zájemcům.

Další údaje, zvláště informace o přesných záměrech a výsledcích projektů, které by mohly podléhat ochraně duševního vlastnictví, údaje o finanční stránce řešení projektů, informace o institucích v oblasti výzkumu a vývoje a především údaje z personální databáze GA ČR zásadně nezveřejňuje, ani je neposkytuje na vyžádání.

Od roku 1994 existuje v ČR zvláštní databáze, Centrální evidence projektů (CEP), kterou spravuje Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj. Databáze shromažďuje údaje o všech projektech výzkumu a vývoje financovaných ze státního rozpočtu a ze zákona, kterým byla zřízena, vyplývá povinnost všech institucí, které na takové projekty poskytují prostředky, předávat do CEP požadované údaje. Informace z CEP slouží především pro potřeby vlády a ústředních orgánů, některé informace z ní mohou získat zřizovatelé nebo „zadavatelé“ (tedy v podstatě grantové instituce), údaje nejobecnějšího charakteru jsou dostupné po vyžádání i pro veřejnost.

Grantová agentura ČR se od 1. 1. 1995 stala provozovatelem stanice BBS, která by měla sloužit k usnadnění styku odborné veřejnosti s představiteli orgánů GA ČR i se zaměstnanci kanceláře. BBS (Bulletin Board System) je centralizovaná služba, kterou uživatelé volají po telefonní síti ze svých počítačů prostřednictvím modemů. Mohou získávat informace, vyplňovat dotazníky a posílat si zprávy nebo počítačové soubory s jinými uživateli. Stanice BBS nabízí tyto služby:

1. elektronickou poštu, t.j. komunikaci s pracovníky Kanceláře GA ČR a členy poradních orgánů
2. knihovnu souborů, která obsahuje informace týkající se grantového systému; je tvořena několika základními knihovnami, mj.:

GA.CR obsahuje informace o statutu GA ČR, pravidlech pro udělování finanční podpory, o vědních oborech, které jsou podporovány, o složení oborových a podoborových komisí, o udělených grantech apod.

AKT.INFO obsahuje nejaktuálnější informace o průběhu posuzování žádosti o finanční podporu, o změnách v pravidlech GA a o doporučeních nositelům grantů

FORM obsahuje jednotlivé formuláře, které jsou potřebné pro styk s GA ČR

BULL obsahuje nejdůležitější články, které byly publikovány v Bulletinu GA ČR.

Soubory v knihovně je možné prohlížet jednak v režimu „on-line“, nebo je přenést na svůj počítač a podle potřeby vytisknout.

Obdobná struktura souboru je uložena na systému GOPHER provozovaném v rámci české verze INTERNETU a je tedy lehce dostupná uživatelům této sítě.

NÁRODNÍ PROGRAM RETROSPEKTIVNÍ KONVERZE ČR

(Historie a současný stav, priority, finanční a časové nároky, spolupráce)

Bohdana Stoklasová

Úvod

V případě retrospektivní konverze katalogů českých knihoven můžeme bez nadsázky hovořit o národním programu. Díky iniciativě Národní knihovny ČR, podpoře Ministerstva kultury ČR, existenci originální špičkové technologie vyvinuté českou firmou Comdat a pozitivnímu postoji českých knihoven ke spolupráci přestává být retrospektivní konverze katalogů záležitostí jednotlivých knihoven a stává se programem společným, národním. Jedině tento přístup dává českým knihovnám naději na zvládnutí důležitého, ale finančně, časově i personálně nesmírně náročného úkolu v prostředí, kde všechny zmíněné zdroje jsou silně limitovány.

Příspěvky zástupců Ministerstva kultury ČR na této konferenci vytvářejí obecný rámec, z něhož vychází tento příspěvek. Technologie vyvinutá pro národní program retrospektivní konverze katalogů českých knihoven je zde popsána jen velmi obecně, detailní popis i potřebné technické vybavení jsou obsahem příspěvků zástupců firmy COMDAT.

Historie a současný stav

NK ČR byla ještě v minulém roce v oblasti retrospektivní konverze svých katalogů v těžké situaci. V průběhu posledních let zde byly analyzovány ve světě nejrozšířenější metody retrospektivní konverze, kterými jsou metoda **OCLC** a **SAZTEC**. Procento záznamů obsažených v generálním katalogu univerzálního knihovního fondu (dále jen GK UKF), které byly nalezeny v bázi OCLC, bylo nízké. Metoda bude vhodná pro určité části katalogu, nikoli pro katalog jako celek. Metoda SAZTEC se jevila jako vhodnější. Při částce 60 Kč za záznam by však retrospektivní konverze GK UKF v rozsahu 3.000.000 lístků stála 180.000.000 Kč. NK ČR neměla k dispozici ani zlomek této částky a neexistovala reálná naděje na její získání. Retrospektivní konverze katalogu byla zahájena v roce 1992 metodou pro NK ČR finančně přijatelnou – lístky byly připravovány v NK ČR, přepisovány ve **Vodních**

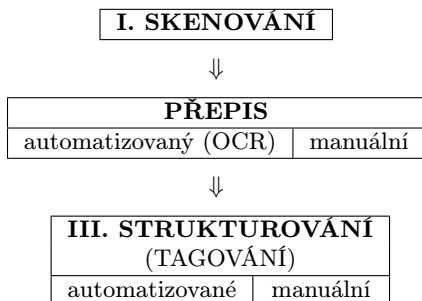
stavbách Tábor a kontrolovány opět v NK ČR. Na NK ČR zůstávaly stále dvě třetiny práce, poměr se ani po letech (navzdory očekávání) nezlepšil. Práce postupovala pomalu, části katalogu byly po dlouhou dobu vyraženy z provozu. Spolupráce s Vodními stavbami Tábor byla ukončena v červnu 1995. **Všem jmenovaným metodám je společné jedno: katalog lze ve strojem čitelné podobě zpřístupnit až po dokončení celé akce, což zároveň znamená vyplacení celé částky.** S ohledem na silně limitované finanční zdroje nelze počítat se získáním tak vysoké částky dříve než v horizontu zhruba deseti let. „Úzké hrdlo“ představuje u všech zmíněných technologií obrovský objem lidské práce, kterou je třeba v souvislosti s retrospektivní konverzí 3.000.000 lístků vykonat a pochopitelně zaplatit. Nebyla naděje na získání finančních prostředků na práci najednou, zřizovatel přislíbil příspěvek po menších částech (řádově několik miliónů – v žádném případě desítek či stovek miliónů/rok). Existoval přislíb grantu od Mellonovy nadace – ovšem nikoli na práci, ale na zakoupení technického vybavení. S blížícím se dokončením výstavby depozitáře NK ČR v Hostivaři nabyla na aktuálnosti nutnost přestěhovat GK UKF z Klementina do Hostivaře. Podmínkou pro jeho odstěhování byla existence provozně využitelné (nejen čistě archivní) kopie na náhradním nosiči. Přitom naděje na pořízení mikrofilmové kopie zdarma se rozplynuly v důsledku nedostatku zájemců o její zakoupení. Bylo nezbytně nutné odstěhovat katalog a zpřístupnit ho na náhradním médiu, které zabere minimum prostoru. Jedinou nadějí na získání finančních prostředků byl přislíb Mellonovy nadace – grant omezený na nákup základní techniky. **Bylo nutné najít metodu, která umožní ušetřit lidskou práci a nahradit ji levnější prací strojovou a zároveň přesunout úzké hrdlo, které představuje kvalifikovaná lidská práce, jíž se nelze vyhnout, na konec, za fázi zpřístupnění katalogu ve strojem čitelné podobě.**

Z této složité situace a zmíněných limitů vzešla **originální technologie pro retrospektivní konverzi katalogů. Technologie je stavebnicová a univerzální, využitelná v kterékoli české nebo zahraniční knihovně jako celek nebo po jednotlivých modulech.** Je výsledkem analyticko-projekčních zkušeností pracovníků NK ČR (funkční zadání, testování, připomínky), zkušeností se skenováním katalogu v knihovně AV ČR, finanční podpory Mellonovy nadace a pomoci prof. Andrew Lasse při jejím získání a především zkušeností firmy COMDAT se zpracováním a využitím textových i obrazových dat a ochoty vyvinout na vlastní náklady komplexní technologii pro retrospektivní konverzi katalogů. Téměř roční vývoj technologie představoval pro firmu značné riziko ve smyslu návratnosti značného objemu vložených prostředků a energie. Technologie je natolik revoluční, že bylo těžké odhadnout, zda ji knihovny přijmou. V případě NK ČR není stále

jasné, zda si vzhledem ke svému omezenému rozpočtu bude moci plnou realizaci projektu dovolit. S finančními zdroji jsou na tom ostatně podobně i další české knihovny. Většina z nich se svým přiškrceným rozpočtem těžko zvládá nejnужnější provoz. Budou mít vůbec prostředky a síly vrátet se do minulosti? **Retrospektivní konverze ale není jen náročnou a obtížnou cestou do minulosti. Je nezbytnou podmínkou zpřístupnění fondů a efektivní spolupráce knihoven v přítomnosti a budoucnosti i jejich plnohodnotnému připojení ke stále častěji skloňovaným informačním superdálnicím.**

Technologie

Technologie bude detailně popsána v příspěvku firmy COMDAT. Pro účely tohoto textu postačí velmi hrubé schéma a charakteristika jednotlivých kroků:

I. SKENOVÁNÍ

V první fázi jsou lístky (nebo tištěné bibliografie) naskenovány špičkovými skenery, které zaručují kvalitní výsledek nezbytný pro další zpracování. Díky speciálním programům je možné katalogy využívat již po naskenování. K záznamům je možné doplnit do pomocné báze dat záhlaví, popřípadě další soupisné a popisné údaje (rozsah pomocné báze závisí na velikosti katalogu, personálně-finančních možnostech knihovny a prioritách – časových horizontech).

II. PŘEPIS

Ve druhé fázi jsou lístky převedeny z obrazové podoby (soubory TIFF) do nestrukturované textové (ASCII) podoby. Přepis probíhá u kvalitních záznamů automaticky (OCR), u méně kvalitních manuálně.

III. STRUKTUROVÁNÍ (TAGOVÁNÍ)

Ve třetí (závěrečné) fázi jsou nestrukturované textové soubory převáděny do

podoby strukturované (UNIMARC) pomocí speciálního programu. V závislosti na kvalitě zdrojového materiálu probíhá strukturování buď automatizovaně (je-li možné převod spolehlivě algoritmizovat) nebo manuálně. Speciální programové vybavení poskytuje maximální komfort, šetří kvalifikovanou lidskou práci a umožňuje dosahovat vysoké rychlosti i kvality.

Priority

GK UKF obsahuje lístky různé kvality, jejichž retrospektivní konverze bude různě náročná. Podstatnou část katalogu tvoří **záznamy české knižní produkce**. Retrospektivní konverzi těchto záznamů je třeba provést v první fázi. Pro zapojení do mezinárodní spolupráce bychom měli mít v pořádku vlastní produkci. Dalším důvodem je skutečnost, že české knihy tvoří největší část fondů většiny českých knihoven, které rovněž plánují (nebo již zahájily) retrospektivní konverzi svých katalogů. Hrozí zde zbytečná multiplicitní práce a plýtvání personálními i finančními zdroji, které by měly být využity racionálněji. Po české produkci bude následovat produkce zahraniční, postup bude od jednodušších záznamů ke složitějším.

Česká knižní produkce obsažená v konzervačním fondu NK ČR je od roku 1922 zachycena v Bibliografickém katalogu. Od roku 1983 existuje ve strojem čitelné podobě. Jedná se tedy o převod zhruba 400 tisíc záznamů z let 1922-1982. Přidáme-li počátek století, celkový objem bude zhruba půl miliónu záznamů. Je samozřejmé, že se nejedná o úplné zachycení české knižní produkce 20. století, ale o snadno dostupný základ, na němž je možné dále (v úzké kooperaci s dalšími českými knihovnami) stavět.

Při převodu se bude pracovat téměř výhradně se soubory vytvořenými automatickým přepisem pomocí OCR, možnost algoritmicke pro strukturování se v jednotlivých časových vrstvách výrazně liší.

GK UKF obsahuje 3 milióny lístků, z nichž pouze část bude možné přepsat pomocí OCR, možnost algoritmicke závisí, podobně jako u Bibliografického katalogu, na použitých pravidlech popisu. V porovnání s Bibliografickým katalogem, kde díky chronologii vydávání určitá časová vrstva odpovídá určitým pravidlům, je u GK UKF možnost algoritmicke podstatně snížena prolínáním záznamů z různých časových vrstev vytvořených na základě různých pravidel v rámci jednotlivých písmen abecedy.

Finanční a časové nároky

GK UKF bude zpřístupněn po naskenování (zhruba za 1 rok) v jednoduché podobě, v úplné (UNIMARCové) podobě zhruba do 10 let. Odhad vychází z objemu finančních prostředků (a počtu pracovníků, s nimiž lze pro akci v dnešní době reálně počítat). Bude-li k dispozici více finančních prostředků (a pracovníků ochotných se na akci podílet), celková doba se zkrátí.

Česká knižní produkce 20. století by měla být zpřístupněna v úplné podobě do roku 2.000. Pro odhad finančních a personálních možností platí totéž, co pro GK UKF. Zvýšení objemu dostupných finančních prostředků a počtu pracovníků bude znamenat i zde urychlení akce.

Spolupráce

Především záznamy české knižní produkce 20. století budou v českých knihovnách široce využitelné. Proto se na ně NK ČR obrací se žádostí o spolupráci.

Nároky jsou (s ohledem na potřebnou vysokou kvalitu výsledného produktu) značné:

- znalost standardů (UNIMARC, ISBD, AACR2) – bude prověřeno testem
- schopnost strukturovat záznam (rozeznat v záznamu jeho jednotlivé části a přidělit jim ekvivalentní pole/podpole v UNIMARCu, popřípadě je modifikovat podle doporučení ISBD/AACR2)
- schopnost práce se speciálním programem (pod MS Windows, nutnost práce s myší)
- pečlivost, přesnost

Zajímavá nabídka Národní knihovny ČR a Ministerstva kultury ČR odpovídá vysokým nárokům:

- zaškolení, příručky, konzultace
- 15-20 Kč/záznam (s ohledem na nutnost odečtení daně, sociálního a zdravotního pojištění z celkového příjmu se nejedná o čistý výdělek!)
- pro knihovny, které otagují minimálně 30 tisíc záznamů do tří let celý výsledek retrospektivní konverze české knižní produkce 20. století zdarma
- pro knihovny, které otagují minimálně 30 tisíc záznamů do tří let a jejichž zřizovatelem je Ministerstvo kultury ČR, kompletně vybavená pracovní stanice, kterou si budou moci po ukončení akce ponechat. Rozšíření této podmínky i na knihovny spadající pod jiné zřizovatele závisí na přijetí/nepřijetí vládního programu.
- knihovny, které se zúčastní kooperace, budou mít prioritu při přidělování finančních prostředků na další aktivity související s retrospektivní konverzí (skenování vlastních katalogů atp.). Toto je prozatím strategie Ministerstva kultury – věříme, že osloví i zřizovatele ostatních knihoven.

Podmínky kooperace byly vyhlášeny na semináři o retrospektivních konverzích katalogů v Hradci Králové v červnu 1995. Většina knihoven v resortu Ministerstva kultury ČR se již ke spolupráci přihlásila. Z jejich dopisů vyplývá, že chápou výhodnost i nutnost spolupráce při retrospektivní konverzi katalogů českých knihoven a šanci využít optimálním způsobem omezené finanční i personální zdroje, které jsou u nás pro retrospektivní konverzi k dispozici.

Většina knihoven chce však co nejdříve dát čtenářům k dispozici vlastní katalog, čekání na výsledky spolupráce jim připadá zdlouhavé. **Je nutné zvážit, v jaké podobě čtenářům katalog zpřístupnit, je třeba usilovat o omezené multiplicitní práci, které zbytečně odčerpávají již tak omezené finanční i personální zdroje. Nová technologie díky své modulárnosti může poskytnout řešení, pokud ji dokážeme plně využít. K největšímu plýtvání penězi i energií dochází tam, kde jsou multiplicitně vytvářeny záznamy na tentýž dokument. Čím rozsáhlejší záznamy vytvářené bez ohledu na jednotná pravidla a možnost jejich využití v ostatních knihovnách, tím větší plýtvání v nedostatku. Optimálním modelem je spolupráce, společné vytvoření „jádra“ (podle jednotných pravidel), jeho obohacení o vlastní lokační údaje a záznamy, které „jádro“ přesahují.**

Existuje celá řada variant spolupráce při využití popsané technologie. Volba varianty záleží na tom, zda určitá knihovna s retrospektivní konverzí svého katalogu již začala, či zda se na ni teprve chystá. Naskenování katalogu a jeho doplnění základními údaji umožní čtenářům katalog využívat. Až se naše úzké a klikaté informační pěšinky změní v informační superdálnice, bude katalog v této podobě přístupný i mimo knihovnu. Uložení základních údajů není časově, finančně ani personálně příliš náročné, propojení těchto základních údajů s naskenovaným katalogizačním lístkem přináší čtenářům dostatek informací. Postupně lze základní údaje nahradit úplným katalogizačním záznamem vytvářeným pouze jednou v rámci kooperace knihoven (nejen českých).

Závěr

Nedostatek financí, času a lidských zdrojů, technické zkušenosti, které získali čeští knihovníci v začátcích automatizace, kdy si knihovny nemohly dovolit nákup specializovaných knihovnických systémů a knihovníci museli univerzální systémy dostupné zdarma nebo za minimální cenu sami upravit pro využití v knihovnách, i nápady a znalosti nejnovějších technologií pracovníků firmy COMDAT, byly základními stavebními kameny moderní, špičkové technologie, která nám získala mezinárodní respekt. Její modulární charakter a jednoduché využití jsou dobrým základem pro národní program retrospektivní konverze katalogů českých knihoven. Ochota knihoven ke spo-

lupráci, koordinační a metodické snahy Národní knihovny ČR a v neposlední řadě podpora Ministerstva kultury ČR jsou příslibem do budoucna. Přijme-li vláda program, o němž informovali zástupci Ministerstva kultury ČR, budou k dispozici i finanční prostředky nezbytné na uvedení národního programu retrospektivní konverze katalogů českých knihoven v život (a jeho udržení při životě v horizontu několika následujících let). Úvodní fáze národního programu retrospektivní konverze katalogů českých knihoven je hodnocena (nejen doma, ale i v zahraničí) jako modelová ukázka spolupráce zřizovatele, národní knihovny a ostatních knihoven, fundraisingu a vytvoření i využití špičkové domácí technologie, o kterou jeví zájem i knihovny zahraniční. Doufáme, že schválení vládního programu a zapojení knihoven mimo resort Ministerstva kultury ČR přispějí k tomu, že nejen technologie, ale i způsob provedení celé akce budou sloužit jako model pro ostatní země.

PŘÍSPĚVEK FIRMY COMDAT KE SPOLUPRÁCI ČESKÝCH KNIHOVEN PŘI REALIZACI NÁRODNÍHO PROGRAMU RETROKONVERZE ČR

Miroslav Bareš

Úkolem firmy COMDAT je zajistit plnou technickou podporu při retrospektivní konverzi české národní produkce, aby byla vytvořena jednotná platforma, jak na úrovni software, tak i hardware.

Téměř každý z uživatelů výpočetní techniky potvrdí jak nepříjemné jsou problémy v případě nekompatibility při přenosu dat. Přičemž příčiny mohou být různé, stačí připomenout pouhou existenci dvou různých kódových tabulek (kamenických a LATIN2) pro český jazyk . Pouze jednotně vytvořená platforma pro celý proces retrokonverze zajistí 100% kompatibilitu všech nově vytvářených dat a jejich bezproblémovou přenositelnost. Platforma je tvořena programovým vybavením firmy COMDAT a jednotnou výpočetní technikou. Programové vybavení bylo vyvinuto ve spolupráci s Národní knihovnou. Podrobný popis metody retrokonverze je uveden v samostatném příspěvku Retrokonverze katalogů skenováním ing. Libora Thiela.

V rámci národního programu restrospektivní konverze katalogů firma COMDAT zajistí následující technickou podporu všem účastníkům tohoto projektu:

Dodávka jednotné výpočetní techniky:

počítač:	Hewlett Packard HP Vectra 486/DX2 50MHz, RAM 8MB, HDD 1GB, monitor color 17", myš výměnný disk SyQuest
programové vybavení:	MS-DOS S-Windows 3.11 COMDAT ProTag COMDAT TextTif

- služby:** – instalace počítače včetně programového vybavení
– bezplatný servis po dobu 3 roky v místě instalace počítače
– systémový hot line po dobu trvání programu

školení: – odborné školení pracovníků koncového uživatele pro programy vyrobené firmou COMDAT.

Takto stejně vybavená pracoviště zajistí kompatibilitu software, hardware a přenositelnosti dat mezi knihovnami což znamená 100% kompatibilitu v celém procesu retrokonverze.

Comdat je tedy technickým a systémovým garantem Národního programu retrokonverze ČR.

RETROSPEKTIVNÍ KONVERZE METODOU SKENOVÁNÍ

Libor Thiel

Firma Comdat se sídlem v Praze se specializuje na proces retrokonverzí knihovnických katalogů s maximálním využitím výpočetní techniky. Comdat dodává komplexní řešení retrokonverzí včetně specializovaného hardware a software. Software byl vyvinut za spolupráce s Národní knihovnou České republiky.

Systém je navržen tak, že jednotlivé etapy technického řešení na sebe plynule navazují, ale zároveň mohou být samostatnými celky využitelnými ke zlepšení přístupu ke knižním fondům. Tento přístup přináší maximální snížení nákladů na retrokonverzi a umožňuje postupné financování projektu retrospektivní konverze v reálném časovém rozmezí. Náklady na úplnou retrokonverzi touto metodou dosahují zhruba 50% v porovnání se standardními metodami používanými v současné době.

Za vstup retrokonverze je z našeho hlediska považován katalogizační lístek v celém rozsahu kvality (podkladu i záznamu) a velikosti tak jak se v knihovnách vyskytuje. Za výstup z procesu retrokonverze je považován strukturovaný tvar záznamu dle standardu UNIMARC, US MARC popřípadě jiný strukturovaný tvar záznamu.

Výstupní strukturovaný tvar v sobě obsahuje všechny použitelné informace uvedené na katalogizačním lístku a je schopen přenesení do vyššího výpočetního systému jakým je např. ALEPH, BIBIS, TINLIB a pod.

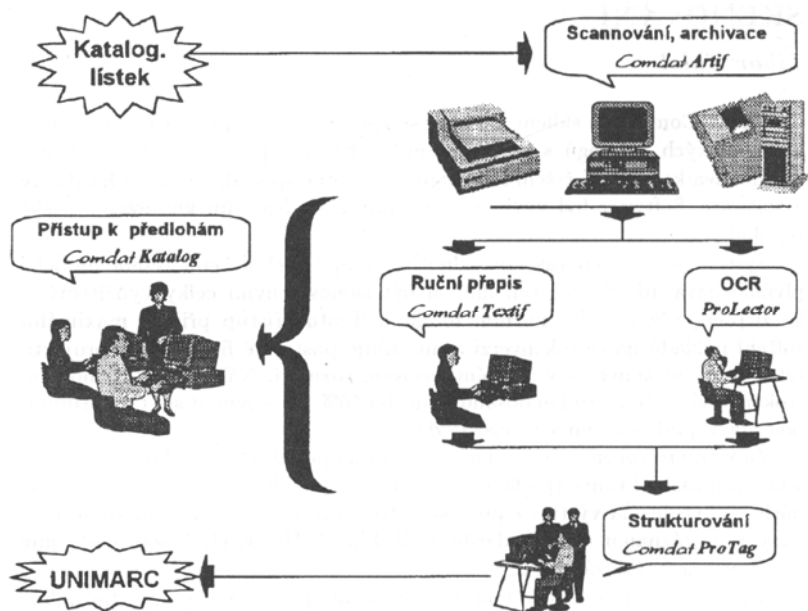
Specializovaný SW firmy COMDAT je vyvinut tak, aby odborná práce knihovníků mohla být prováděna s maximální efektivností a úsporou času. Celý proces retrospektivní konverze metodou COMDAT má tyto tři etapy:

I. Skenování a archivace

II. Přepis záznamu do textového tvaru

III. Strukturování textového tvaru do formátu UNIMARC, US MARC, a pod.

Graf procesu retrokonverze

I. SCANNOVÁNÍ a ARCHIVACE

SCANNOVÁNÍ a ARCHIVACE je první etapou s těmito cíli:

- převedení záznamů do elektronické podoby v podobě „obrázku“
- minimální narušení provozu katalogů
- čitelnost elektronické podoby záznamu na úrovni původního záznamu
- archivace záznamů v elektronické podobě s dlouhodobou životností

- rozhodnutí o způsobu přepisu do textového tvaru
- možnost využití archivovaných záznamů jako základu k jiným způsobům zpřístupnění katalogů než je úplná retrokonverze do strukturovaného UNIMARC, US MARC
- vytvoření jednoduché struktury záznamů na principu „jeden záznam = jeden soubor“

II. PŘEPIS

PŘEPIS je druhou etapou s tímto cílem:

- převod záznamů do textové podoby při zajištění přesnosti 99%

III. STRUKTUROVÁNÍ

STRUKTUROVÁNÍ je třetí etapou s těmito cíli:

- převod záznamů do strukturovaného tvaru (UNIMARC, US MARC)
- konečná kontrola gramatická
- konečná kontrola struktury popř. její změna
- Etapy retrokonverze

I. SCANNOVÁNÍ – ARCHIVACE

Stručný popis metody.

Archivace dokumentů prostřednictvím scannování a následného uložení nascannovaných dokumentů na magnetooptická media je metoda, která využívá moderních způsobů počítačového zpracování a ukládání obrazových informací.

Metoda spočívá v sejmutí obrazu scannerem při zachování všech obrazových informací originálu a jeho převedení do elektronické podoby. Scannování a následné zobrazení dokumentů se v dnešní době vyrovnalo svou kvalitou metodám mikrofišování a ve využívání zpracovaných informací ji předčila.

Vzhledem k velmi značným rozdílům v kvalitě katalogizačních lístků je nutné použít scannery jež nastavují automaticky svoje parametry v průběhu scannování. Parametry scanneru se nastavují jak v závislosti na podkladu na kterém je záznam pořízen, tak i na kvalitě záznamu samotného.

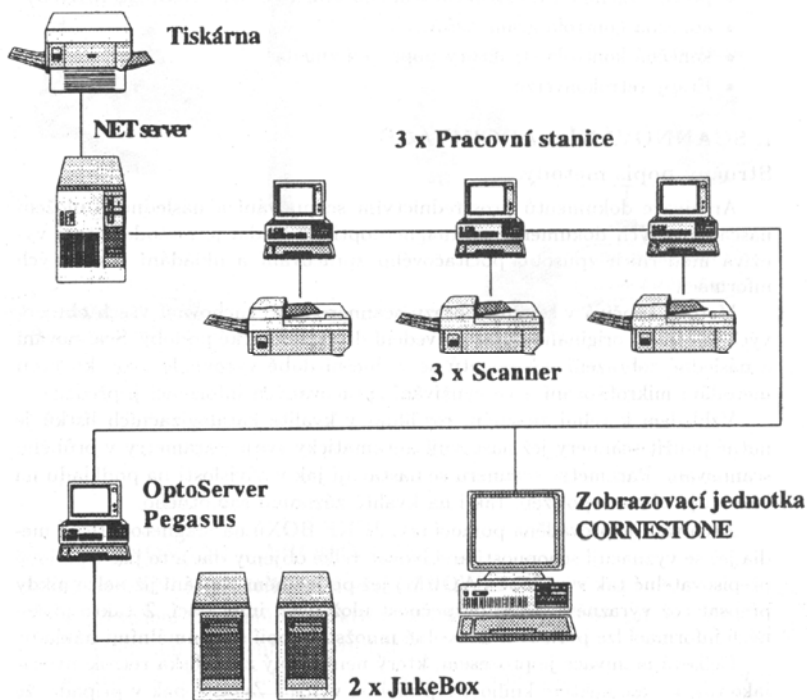
Archivace je prováděna pomocí tzv. JUKE BOXŮ na magnetooptická media jež se vyznačují schopností archivovat velké objemy dat a to jak v podobě prepisovatelné tak v podobě (WORM) jež po jediném zapsání již nelze nikdy přepsat což výrazně zvyšuje bezpečnost uložených informací. Z takto uložených informací lze pořizovat libovolné množství kopií s minimálními náklady.

Celková archivace je procesem, který není nutný z hlediska retrokonverze jako takové, ale některé knihovny ji mohou využít. Zvláště pak v případě, že liskový katalog je cenným historickým dokumentem.

Renomovaní výrobci magneoptických nosičů záznamu dávají záruku na archivované informace po dobu 50 let, přičemž efektivní doba uchování informací je odhadována na dobu 100 let.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že fyzická životnost výše uvedených medií je mnohem vyšší než předpokládaná technologická životnost tohoto principu archivace. V současné době lze jen velmi těžko odhadnout na jaké technologické úrovni bude archivace informací za dvacet let. Lze však s jistotou předpokládat přenositelnost takto pořízených záznamů na všechny nově vyvíjené systémy archivace, neboť jednou ze základních podmínek nového vývoje v této oblasti je kompatibilita se systémy předchozími.

Technické zařízení nutné k retrokonverzi katalogu včetně archivace o rozsahu přibližně 3 mil. záznamů je znázorněno v následujícím schématu.

Pro scennování a archivaci většího počtu záznamů než 3 mil. stoupá počet scennovacích pracovišť s každým milionem o jedno pracoviště.

Při scannování 3 mil. záznamů bude převedení celého katalogu do elektronické podoby trvat přibližně 6 měsíců. Tuto dobu lze zkrátit při nasazení pracovníků provádějících skenování v nepřetržitém provozu až na polovinu.

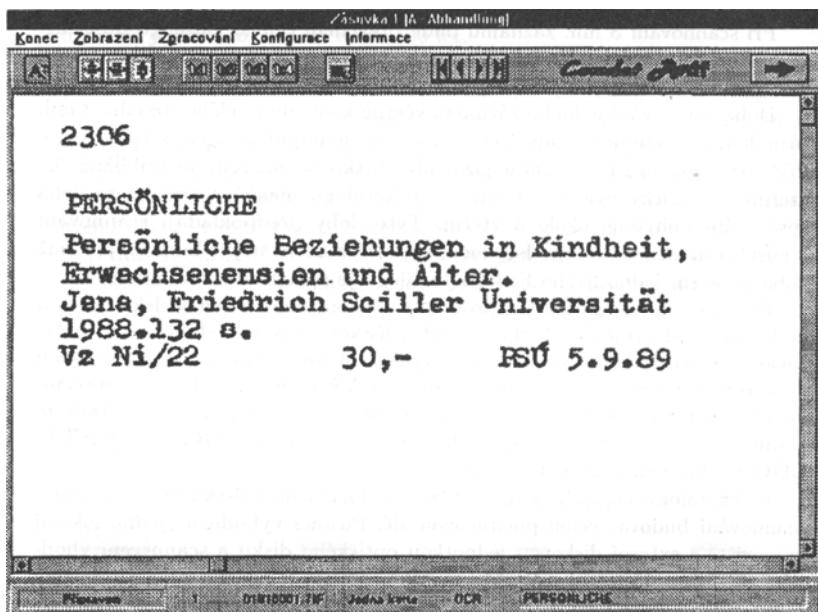
Doba zpracování jednoho záznamu včetně kontroly z celého rozsahu 3 mil. záznamů je 5 vteřin se započtením času na manipulaci a času rezervního. Přičemž doba průchodu katalogizačního lístku scannerem je přibližně 0,5 vteřiny. Prakticky bylo prověřeno, že u katalogu menšího rozsahu se doba zpracování pohybuje okolo 3 vteřin. Tyto doby předpokládají scannování v místě instalace lístkového katalogu, nejhůře však ve stejné budově, přičemž doba vyřazení jednotlivého lístku z katalogu je několik desítek minut.

Po této etapě se pracuje v procesu retrokonverze již jen s elektronickou podobou katalogizačního lístku. Katalog lístkový tak již nebude více „obtěžován“. Tento způsob tak umožňuje využívání lístkového katalogu po celou dobu retrokonverze bez jakýchkoliv omezení. Významné je také to, že nascanované záznamy jsou okamžitě k dispozici uživatelům stejně jako v lístkovém katalogu. Toto je umožněno specializovanými programy **ARTIF** a **KATALOG** vyvinutými firmou **Comdat**.

Pro katalogy s rozsahem do 500 tis. katalogizačních lístků není nutné pro scannování budovat celou počítačovou síť. Postačí vybudovat jedno lokální pracoviště s externí diskovou jednotkou optického disku a scannerem vhodným pro tento účel. Takovéto pracoviště musí být vybaveno programy firmy **Comdat** pro tento účel.

Program Comdat ARTIF

Textový program speciálně vyvinutý firmou Comdat je nejdůležitějším článkem celého procesu scannování. Umožňuje jeho uživatelům přímo obsluhovat scanner, sejmuté lístky zobrazit, rozhodnout o jejich kvalitě a uložit na předem zvolené místo.

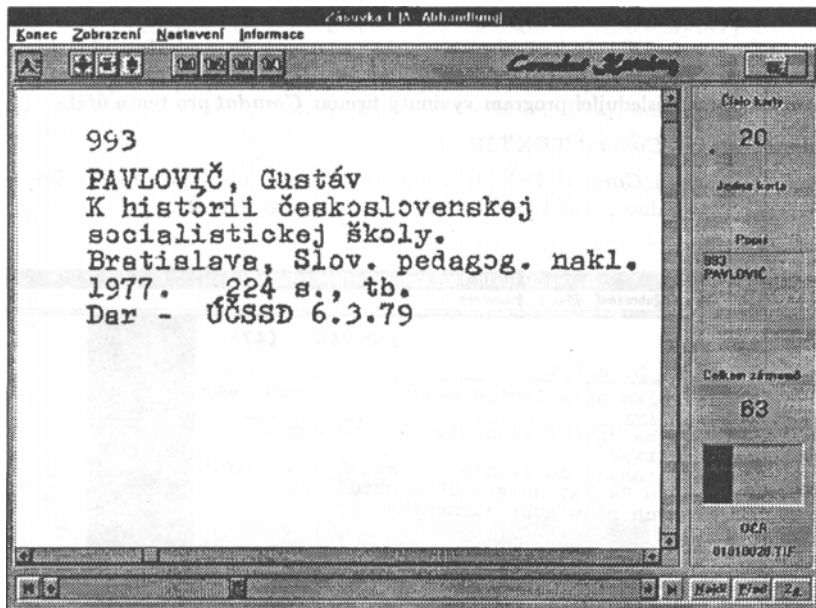
Po této proceduře jsou sejmuté předlohy kdykoliv přístupné pomocí dalšího programu Comdat KATALOG. Tím je zaručen kvalitní a rychlý vstup do procesu retrokonverze, který nabízí možnost dále pracovat pouze s obrazovými kopiemi původních katalogových listků.

Rozhodování o způsobu přepisu provádí obsluha na základě jednoduchého školení popřípadě zkušeností z práce s OCR softwarem .

Velmi důležitým bodem první etapy je rozhodnutí obsluhy scanneru o způsobu přepisu záznamu. Po průchodu lístku scannerem se proces na okamžik zastaví a obsluha stisknutím jednoho ze dvou možných tlačítek rozhodne o tom, zda bude přepis proveden ručně nebo automaticky prostřednictvím OCR programu.

Zpřístupnění obrazových předloh

Pro zpřístupnění obrazových předloh je použit další speciálně vyvinutý software – *Comdat* KATALOG.

Tento program je možno využiť jak pro pracovníky knihovny, tak i pro běžné uživatele. Nabízí totiž možnost rychlého přístupu ke katalogizačním záznamům. Ve kterých je možno prohledávat stejně jako v klasickém katalogu, navíc je zde nabídnuta možnost vyhledání konkrétního záznamu podle jeho připojeného popisu.

II. PŘEPIS

V procesu přepisu do textového tvaru je využito roztřídění záznamů určených pro ruční zpracování a pro zpracování OCR. Toto roztřídění bylo provedeno během scannování a archivace viz. graf procesu retrokonverze.

Přepis si klade za cíl pouze převedení záznamu do textového tvaru a to s co největší rychlostí a zároveň nejvyšší možnou přesností. V průběhu pře-

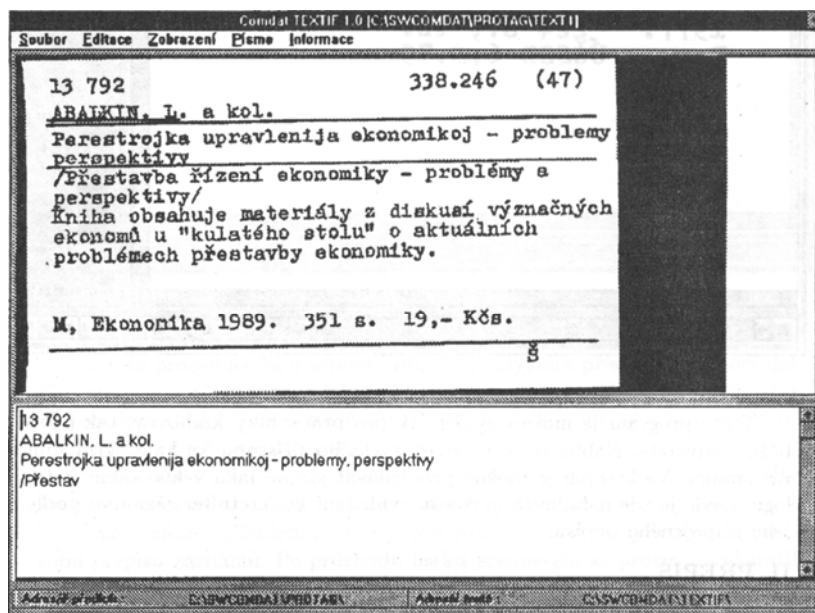
pisu není žádoucí jakékoliv strukturování, jež by neúměrně proces zpomalilo. Částečné strukturování v námi navrhovaném systému nemá význam pro celkovou efektivnost konverze.

Ruční přepis

Pro dosažení maximální efektivnosti přepisu musí mít písáčka dokonale připravené podklady k přepisu. V praxi to znamená, že se písáčka zobrazí jak předloha tak přepisovaný text v jednom pohledu na obrazovce k čemuž je využíván následující program vyvinutý firmou **Comdat** pro tento účel.

Program Comdat TEXTIF

Program Comdat TEXTIF 1.0 je určen pro ruční přepis předloh, které nebudou v dostatečné kvalitě pro zpracování pomocí OCR.

Pro dosažení maximální efektivnosti přepisu musí mít písáčka dokonale připravené podklady k přepisu. V praxi to znamená, že se písáčka zobrazí jak předloha tak přepisovaný text v jednom pohledu na obrazovce. Na obrázku

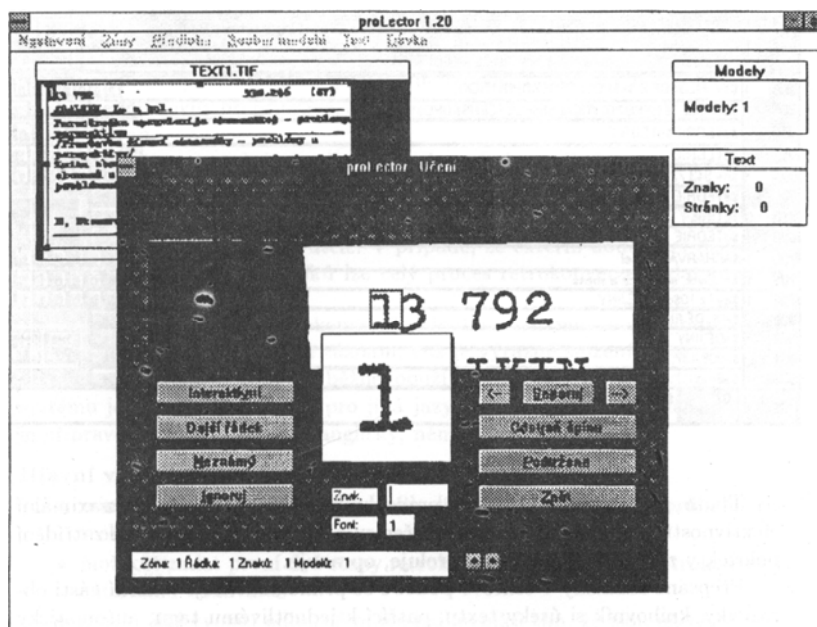
můžete v horní části pohledu vidět obrazovou předlohu přepisovaného textu a v dolní části přepisovaný text již ve znakové (textovém) tvaru.

Přepis záznamů pomocí inteligentního OCR

Dobře čitelné záznamy lze zpracovávat pomocí vhodného OCR programu. Zpracování záznamů touto metodou trvá několik sekund. Tento údaj byl pro-
věřen na významném vzorku katalogizačních lístků různé kvality. Množství záznamů, jež lze přepisovat pomocí OCR je do značné míry závislé na kvalitě převáděných záznamů. V Národní knihovně České republiky, kde průměrná kvalita katalogizačních lístků (záznamů) je poměrně nízká, bude přepisováno cca. 30 záznamů prostřednictvím OCR programu.

Katalogizační lístky ručně psané a špatně čitelné nelze převést jinak než ručním přepisem.

V průběhu přepisování není počítáno se strojovou kontrolou pravopisu. Zpracovávané záznamy obsahují velké množství jmen, názvů, cizích slov a pod., proto by pravopisná kontrola nebyla efektivní a celý proces by výrazně zpomalila.

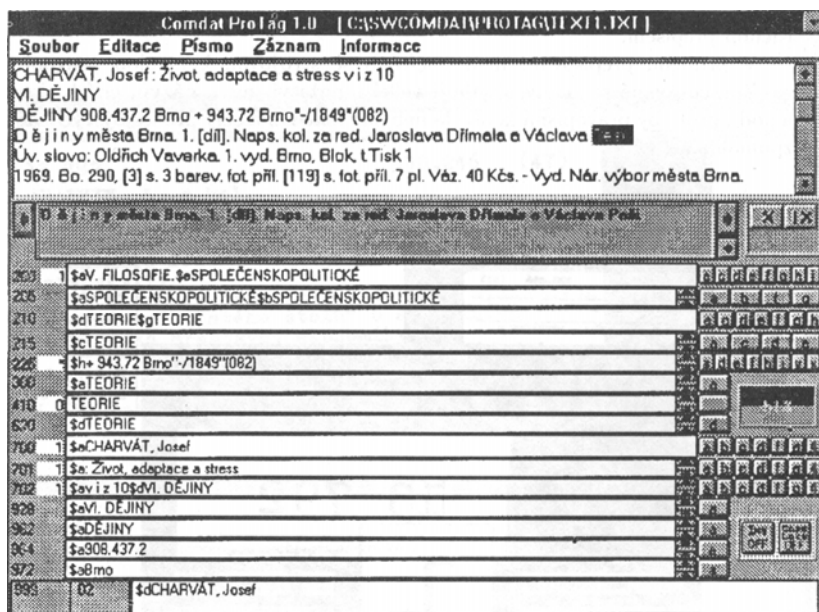

III. Strukturování

Strukturování do konečného formátu např. UNIMARC musí být provedeno profesionálním knihovníkem. K čemuž slouží program *Comdat ProTag*.

Tagovací program Comdat ProTag

Program výrazně ulehčuje poslední fázi retrokonverze. Nabízí profesionálnímu knihovníkovi možnost přímého zatřídění převedených textů (textů vzniklých použitím OCR systému nebo ručním přepisem s využitím programu TEXTIF) do strukturovaného tvaru.

Tímto postupem je odborná práce knihovníka využívána s maximální efektivností. Knihovník záznamy nepřepisuje ale pouze rozhoduje o zatřídění položek v záznamu. Položky kontroluje, opravuje.

Přepsané záznamy v textové podobě se přímo zobrazují v horní části obrazovky, knihovník si úseky textu, patřící k jednotlivému tagu, automaticky

vkládá na editační řádku a po jejich kontrole text stisknutím tlačítka příslušného tagu již zatřídí na určité místo v dané položce. Po odsouhlasení „roztagovaného“ záznamu je text uložen v požadované struktuře. Strukturu a tvar záznamu lze předem definovat. Výstupní struktura tak může být ve tvaru UNIMARC, US MARC, a pod.

Program *Comdat* ProTag je možno rozšířit o funkci automatického rozřídění zdrojového záznamu do jednotlivých složek a tagů. Na základě přesné a jednoznačné specifikace oddělovačů, používaných na katalogizačních lístcích, stanovené zadavatelem retrospektivní konverze, lze doplnit program ProTag o modul automatického tagování.

Náklady

Náklady na techniku pro knihovnu s počtem svazků okolo 3 mil. se pohybují v rozmezí 4 až 5mil. Kč (150.000,- až 190.000,- tis.USD) včetně nutného programového vybavení. Etapa scannování si vyžádá nasazení asi 8-10 pracovníků s dobrou znalostí práce na počítači po dobu cca. 6 měsíců.

Pro knihovnu okolo 500tis. svazků jsou náklady na techniku asi 0.8 až 1 mil. Kč. (cca. 40.000,-USD) Přičemž při nižším počtu svazků tyto náklady již neklesají. 3 pracovníci po dobu 6 měsíců budou nasazeni na tuto práci.

Z uvedeného technického řešení retrokonverze vyplývá, že až v poslední etapě je nutné využít odborné práce knihovníka. První dvě etapy vyžadují spolupráci knihovny při přípravě, ale není nutná jeho přímá účast v samotném průběhu etap.

První dvě etapy tak lze zadat externímu dodavateli, který na sebe převzme rutinní práci spojenou se scannováním a přepisem a zároveň náročnou práci organizační jenž si realizace prvních dvou etap vyžádá. Třetí etapu pak dokončí knihovníci zadavatele. V případě, že externí dodavatel disponuje zkušeným týmem knihovníků lze celý proces retrokonverze zadat tomuto externímu dodavateli.

Celkové náklady na retrokonverzi jednoho záznamu se pohybují okolo 25,-Kč, přibližně 1,- USD na záznam, což je výrazné snížení nákladů v porovnání s metodami ve světě běžně používanými. Velkou výhodou tohoto systému je i snadná lokalizace pro jiná jazyková prostředí. V současné době je připravována verze pro pro anglický, německý a polský jazyk.

Hlavní výhody retrokonverze metodou skenování

- minimální zatížení konvertovaného lístkového katalogu v průběhu retrokonverze
- možnost zadat první dvě etapy retrokonverze popř. celou retrokonverzi externímu dodavateli
- maximální využití odborné práce knihovníků tím, že jsou ušetřeni přepisování záznamů do textové podoby a pracují se záznamem v průběhu

retrokonverze pouze jednou a to v konečné fázi

- zpřístupnění katalogu v digitální podobě již po první etapě retrokonverze
- snížení nákladů na úplnou retrokonverzi do standardního tvaru (např. UNIMARC, US MARC) v porovnání se současně používanými metodami
- výrazné zkrácení doby nutné k provedení retrokonverze v porovnání se standardními metodami

DIGITALIZACE PÍSEMNÝCH PAMÁTEK V RÁMCI PROJEKTU CLAVIS MONUMENTORUM LITTERARUM

Jan Bažant

1 Východiska a cíle projektu

Clavis monumentorum litterarum (dále CML) je dlouhodobý non-profitní projekt řešený centrem CML v Ústavu pro klasická studia AV ČR ve spolupráci s dalšími institucemi a specialisty. Východiskem pro rozvoj tohoto programu se stal grantový projekt č. 405/93/2137 – Repertorium písemnictví v českých zemích do roku 1800 – financovaný v letech 1993-1995 Grantovou agenturou ČR. Program je zároveň podporován investičními a institucionálními prostředky Akademie věd ČR. Významný finanční příspěvek poskytla v roce 1995 též Komerční banka.

Cílem tohoto široce koncipovaného projektu je vytvořit otevřený počítačový databázový textově-obrazový systém, který podchytí a v pokud možno ucelené podobě zpřístupní památky písemnictví v historických zemích České koruny od počátků státnosti až do roku 1800, tj. literaturu bohemikální provenience. Bohemikální produkci v případě CML rozumíme díla, jejichž autoři buď pocházeli ze zemí Koruny české (Čechy, Morava, Slezsko a Lužice) nebo na tomto území působili, dále díla v tomto teritoriu sepsaná či vydaná a konečně díla jazykově česká (s výjimkou slovacik).

Program vychází z dosavadních zkušeností navrhovatelské instituce a obdobných programů řešených v institucích příbuzných. Od r. 1993 je vytvářena textová databáze CML obsahující digitalizovaná data Knihopisu českých a slovenských tisků do r. 1800 (bez slovacik). Tištěná verze Knihopisu je doplňována o aktuální informace (změna vlastníka apod.), takže tento základní bio-bibliografický soupis knižní česky psané produkce zachycuje současný stav zpracování jazykově českých bohemik. V r. 1995 bylo započato s digitalizací textových informací obsažených v Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě a v Repertoriu auctorum Bohemorum. Průběžně vzniká též archiv faksimilí titulních listů a grafických příloh obsažených ve starých tiscích.

V zásadních kritických diskusích s odborníky na bibliografický popis starých tisků (dr. Bohatcová, dr. Baďurová aj.) byla dopracována struktura da-

tabáze CML a vymezen způsob zápisu jednotlivých položek. Základním metodologickým východiskem databáze CML je nazírání na jeden každý knižní či rukopisný exemplář jako na svébytný kulturněhistorický fenomén, jež je třeba popsat právě z hlediska jeho jedinečnosti. Proto je v databázi kladen důraz zejména na zaznamenání provenienčních přípisů a původních signatur, což umožní nejen z hlediska badatelského např. rekonstruovat staré knihovny a oběh knih, ale i z hlediska ochranného identifikovat každý dochovaný exemplář a tím znemožnit jeho pohyb na černém trhu. Současně s těmito úvahami teoretického charakteru probíhá vytypování nevhodnějšího způsobu ukládání a ochrany již zpracovaných dat, promýšlení publikování výsledků dosažených v rámci CML v sítích a na CD-ROMEch – tyto závěry však musejí být uvedeny do souladu s nejnovějšími technickými aplikacemi v oboru informatiky.

2 Technické zabezpečení projektu

V letech 1993-1995 bylo kompletováno unikátní bezdotykové snímací zařízení Sinar E, které zaručuje digitalizaci předmětných předloh v kvalitě barevné faxsimile na připojené jednotce MacIntosh Quadra 950 s kapacitou 140 MB RAM a 1 GB HD. Tato aparatura byla doplněna špičkovým osvětlovacím zařízením fy Broncolor a další počítačovou technikou (Power MacIntosh 8100 8/1000 MB CZ, zálohovací zařízení FWB Hammer Disk 1300 FMF), která zefektivňuje a urychluje práce na snímání obrazových předloh. Vysoce kvalitní digitalizované záznamy jsou ukládány na velkokapacitní optické disky 1,3 GB, počítá se s jejich fixací na CD-ROMy tak, aby se staly základem digitalizovaného archivu faxsimilí, z něž budou přebírány v komprimované a náhledové podobě do databáze CML. Tato sestava se stala se základem pro vytvoření specializovaného pracoviště pro digitalizaci obrazových předloh, které je v současnosti umístěno v Národní knihovně v Praze. Pomocí uvedené techniky byl nalezen dle našeho mínění optimální pracovní postup při snímání starých tisků a rukopisů. Z prostředků přidělených Grantovou agenturou ČR bude v r. 1995 pořízena další nezbytná technika: unixová jednotka pro napojení databáze CML do mezinárodních i tuzemských počítačových sítí a zařízení na výrobu CD-ROMů v malých sériích, které umožňují zajistit dílčí i celkové výstupy z databáze CML pro partnerské instituce.

3 Harmonogram prací

I. 1993-1995: počítačové zpracování bibliografických dat na základě Knihopisu českých a slovenských tisků do r. 1800 a částečná digitalizace Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě.

II. 1996-1998: doplňky a korektury digitalizovaných záznamů, sloučení textových informací s digitalizovanými snímky v textově-obrazovou databázi jazykově českých bohemik do r. 1800, počítačové zpracování Repertoria auctorum Bohemorum, dokončení počítačového zpracování Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě a dalších tematických knižních celků.

III. fáze: počítačové zpracování cizojazyčných bohemikálních starých tisků, příp. soupisů rukopisů knihoven a archivů ČR.

3.1 Cíle na nejbližší léta:

1) Pomocí údajů bibliografických a evidenčních pomůcek institucí spravujících historické fondy v České republice i v zahraničí bude pokračovat korigování, doplňování a zpřesňování již digitalizovaných textových informací, které budou sloučeny s obrazovými záznamy v textově-obrazovou databázi jazykově českých tisků vycházející z Knihopisu.

2) Bude dokončena digitalizace textových informací obsažených v Rukověti humanistického básnictví včetně doplňků poskytnutých dr. Josefem Hejnicem. Knižní verze Rukověti bude doplněna svazkem rejstříků, jež budou vytvořeny počítačovou metodou jako jeden z vedlejších výstupů z databáze CML.

3) Bude počítačově zpracována další publikovaná pomůcka soupisového charakteru: Repertorium auctorum Bohemorum, vydávaná dr. Pavlem Spunarem.

4) Bude dokončena autonomní část databáze CML – bohemikální hebrejské staré tisky a rukopisy; digitalizace příslušných textových popisů a obrazových částí byla ve spolupráci se Židovským muzeem v Praze zahájena v březnu 1995.

5) Bude počítačově zpracována kartotéka kancionálových písní z pozůstatosti Antonína Škarky (tzv. Hymnologia Bohemica), která bude doplněna údaji o textech písní obsažených v Knihopise a údaji o písňových nápěvech sebranými dr. Koubou – celek vytvoří databázi českých písňových incipitů a nápěvů 16. – 18. století.

6) Bude pokračovat vydávání ediční řady Clavis monumentorum litterarum (monografie, edice), v níž by měly být publikovány jak výsledky badatelského zhodnocení informací obsažených v databázi CML či v jejích autonomních částech, tak další práce vzniklé v partnerských institucích (především soupisového charakteru), které doposud čekají z nejrůznějších důvodů na vydání.

4 Spolupráce v rámci České republiky

Na smluvním základě byla vytvořena rozsáhlá síť externích spolupracovníků, kteří v institucích vlastních či spravujících fondy bohemikálních rukopisných a tištěných památek z období do roku 1800 poskytnou data pro projekt CML a zajistí možnost snímání předmětných předloh. Princip partnerství a spoluautorství je smluvně garantován bez ohledu na množství informací, jimiž jednotlivé instituce přispívají do databáze CML, navíc je jmenovitě zachován i individuální přínos jednotlivých spolupracujících odborníků. V tomto duchu byly uzavřeny nebo jsou před podpisem smlouvy s následujícími institucemi:

Arcibiskupský zámek Kroměříž, Archiv města Brna, Biskupství České Budějovice, Břevnovské arcidiecézní muzeum sv. Vojtěcha a sv. Markéty, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Klášter premonstrátů Teplá, Moravská zemská knihovna v Brně, Moravský zemský archiv v Brně, Muzeum Šumavy Sušice, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Okresní muzeum Klatovy, Památník národního písemnictví v Praze, Severočeské muzeum v Liberci, Slezský ústav a Slezské muzeum v Opavě, Státní vědecká knihovna v Českých Budějovicích, Státní vědecká knihovna v Hradci Králové, Státní vědecká knihovna v Liberci, Státní vědecká knihovna v Olomouci, Státní vědecká knihovna v Plzni, Západočeské muzeum v Plzni, Zemský archiv Opava, Židovské muzeum Praha.

Ve dnech 14.-15. března 1995 se uskutečnilo první pracovní setkání spolupracovníků na projektu CML, na němž byly diskutovány otázky počítačové zpracování historických knižních fondů a projednány konkrétní formy spolupráce.

Na základě jednání s dalšími institucemi a s Archivní správou MV ČR bude v roce 1996 rozšířena spolupráce na digitalizaci bohemik o další dosud smluvně nezúčastněné instituce, především muzejní a archivní síť ČR. Archivní správa MV ČR garantovala, že zpracování a aktualizace údajů pro databázi CML bude zařazeno do pracovní náplně jí podřízených složek, přičemž archivům, které vede pouze metodicky, doporučí účast na projektu CML oběžníkovým dopisem.

Aby byly vyzkoušeny technické možnosti aparatury SINAR pro různé metodologické přístupy rozličných humanitních oborů, byly uzavřeny smlouvy s Archivem hl. města Prahy a Uměleckoprůmyslovým muzeem v Praze o digitalizaci památek slovesné i neslovesné povahy.

5 Mezinárodní spolupráce

Tím, že projekt CML zachytí literární produkci a vytvoří předpoklady pro zkoumání kulturní historie uzavřeného geopolitického celku, jakým jsou země Koruny české, může vytvořit model pro zpracování obdobných kulturněpolitických celků ve střední Evropě, příp. v jiných teritoriích. Pro zajištění

mezinárodní spolupráce projektu CML byla vytvořena mezinárodní komise složená z odborníků středoevropských zemí: Prof. Jan B. Korolec, Filozofický ústav Polské akademie věd ve Varšavě, prof. Otto Mazal, bývalý ředitel rukopisného oddělení Rakouské národní knihovny ve Vídni, prof. Andreas Vizkelety, býv. ředitel rukopisného oddělení Sécsenyho knihovny v Budapešti, editor řady *Fragmenta codicum* vydávané Literárněvědným ústavem Maďarské akademie v Budapešti.

Na akademické úrovni probíhaly rovněž od r. 1994 rozhovory o přijetí projektu CML do programů podporovaných a sledovaných Union Académique Internationale, tj. organizací sdružující akademická pracoviště v celosvětovém měřítku. Tato jednání vyvrcholila ve dnech 11.-17. června 1995, kdy byl projekt CML v rámci pražského zasedání Mezinárodní akademické unie podroben přijímacímu řízení a posléze přijat mezi programy podporované UAI, což – jak doufáme – napomůže rozvoji mezinárodní spolupráce a případnému vzniku obdobných programů v dalších evropských zemích. Tím by byl učiněn další krok směrem k bezproblémovému toku informací mezi nejrůznějšími subjekty, jehož základním předpokladem je vzájemná kompatibilita dat a informací o různých evropských kulturách.

6 Využití výsledků projektu CML

Realizace projektu umožní:

- shromáždit relativně úplnou dokumentaci k dějinám slovesné kultury od počátků české státnosti až do r. 1800 v zemích Koruny české a jejím zpracováním vytvořit předpoklady pro mnohostranný interdisciplinární výzkum a zhodnocení vývoje naší vzdělanosti;
- propojit dílčí soupisové práce a doposud roztříštěné informační systémy jednotlivých institucí (knihoven, archivů, výzkumných ústavů) v jeden celek a zefektivnit vynaložené prostředky na základní výzkum;
- snadný přístup badatelské i laické veřejnosti k základním informačním zdrojům, který napomůže při odstraňování informačních bariér mezi kulturními centry a tzv. periferií a při hledání kulturních kořenů české společnosti;
- vyrovnat se vyspělým západním zemím v oblasti poskytování vědeckých informací a zapojit se do celosvětových informačních systémů;
- vytvořit předpoklady pro zřízení dokumentačně-informačního střediska k dějinám středověkého a raněnovověkého písemnictví v českých zemích.

Při realizaci projektu je kladen důraz zvláště na vědecké využití shromážděných dat. Počítačové zpracování bio-bibliografických dat umožní interdisciplinární výzkum latinského písemnictví i národních literatur v historických zemích Koruny české od počátků české státnosti až do r. 1800.

Interdisciplinární přístup pomocí textově-obrazové databáze nabízí mnohostranné využití, např. studium dějin knihy a literatury v souvislosti s dějiny umění (knižní ilustrace) nebo zkoumání vztahu obrazu a slova, způsoby psaní a čtení ve středověku a raném novověku apod. Výsledky mnohostranného studia materiálů zachycených v databázi CML budou prezentovány formou mezioborových i úzce specializovaných studií a článků, konferenčních příspěvků, vysokoškolských přednášek a dvou edičních řad: 1. řada vydání pramenů; 2. řada monografických studií.

Ad 1: Programem ediční řady literárních památek středověku a raného novověku Čech, Moravy a Slezska, která bude využívat data projektu CML, je vydávání kulturněhistorických pramenů mnoha humanitních oborů a literárních žánrů. V r. 1994 započala spolupráce na projektu AVE MUSICA, jehož výstupem budou jednak databanka textových i obrazových záznamů, jednak edice středověkých a raněnovověkých hudebních textů (pro nejbližší období Jistebnický kancionál, Balthasar Tomáš Janovka: *Clavis artis musicae* ad.), k vydání se připravuje řada historických a hagiografických textů (např. Život sv. Jana Nepomuckého, kritické edice děl největšího básníka českého baroka Fridricha Bridela, vybrané texty Matěje Václava Štejera, Antonína Koniáše aj.)

Ad 2: Struktura databáze přispěje k uplatnění moderních metod kulturní historie při analýze a interpretaci literárních děl bohemikální provenience: komplexní analýza dat vybraných souborů bude zahrnovat statistické studie o knižní produkci stejně jako interpretace děl určitého oboru nebo tematického zaměření. V současnosti např. probíhá výzkum kulturního působení jezuitského řádu v Českém království, jehož dílčími výsledky jsou materiálové i analytické články, nálezové zprávy, edice textů jezuitských autorů či databázové soupisy generálního katalogu členů staré české provincie T.J. (na základě kartotéky dr. Anny Fechtnerové) a jejich dochovaných elogií (ve spolupráci s dr. Lindou z katedry české literatury FF UK). Byla navázána spolupráce na probíhajícím výzkumu pozůstalostních inventářů měšťanských knihoven v Čechách 16. – 18. století, v níž se počítá s využitím databáze CML pro identifikaci knižních titulů. V nejbližší době se rozběhne vzájemná výměna dat s grantovým projektem Rukověť literárních rukopisů Čech, Moravy a Slezska 17. a 18. století, řešeným bohemisty z Filozofické fakulty UK a Památníku národního písemnictví v Praze. Do programu CML budou zahrnuty i výsledky projektu „Korpus augustínovských a pseudoaugustínovských rukopisů v českých a moravských sbírkách“, podporovaného grantem Rakouské akademie věd, i analýzy augustínovské theologie, které se v současné době zpracovávají pracovníci ÚKS AV ČR (ThDr. Lenka Karfíková).

K těmto cílům se spojí pracovníci Ústavu pro klasická studia s institucemi i s jednotlivými odborníky různých humanitních oborů v České republice

i v zahraničí, spolupráce s nimi umožní i zpětnou vazbu, tj. modifikovat databázi a její výstupy podle zaměření a potřeb pracovních týmů. Projekt CLM tak přispěje nejenom k hlubšímu poznání jednotlivých historických fenoménů středoevropské kultury, ale i k bližšímu pochopení základů kultury moderní společnosti.

PŘÍLOHA

Statut CML

Clavis monumentorum litterarum je dlouhodobý non-profitní projekt řešený centrem CML v ÚKS ve spolupráci s dalšími institucemi a jednotlivci. Výchoziskem pro rozvoj tohoto programu se stal grantový projekt č. 405/93/2137 – Repertorium písemnictví v českých zemích do roku 1800 – financovaný od r. 1993 Grantovou agenturou ČR.

Cílem tohoto projektu je vytvořit otevřený počítačový databázový textově-obrazový systém, který podchytí a v pokud možno ucelené podobě zpřístupní památky písemnictví v historických zemích České koruny od počátku státnosti až do roku 1800. Při zpracování textových informací jsou zohledněny jak dosavadní kodikologické a knihovědné postupy, tak moderní způsoby počítačového zpracování dat. Obrazová část CML je rozvíjena ve dvou směrech:

a/ archiv digitalizovaných faksimilí uchováující záznamy obrazových předloh v nejvyšší možné kvalitě, přičemž zpřístupnění digitalizovaných faksimilí starých tisků a rukopisů přispěje k ochraně originálů a k prodloužení jejich životnosti (konzervační a ochranný aspekt);

b/ komprimované a upravené „náhledové“ záznamy s doprovodnými textovými informacemi zpřístupňující příslušné záznamy v dostatečné kvalitě prostřednictvím počítačových sítí, resp. edic na CD-ROMech k dalšímu badatelskému využití (vědecký a obecně kulturní aspekt).

Otevřenost systému umožňuje neustálý přísun aktualizovaných informací z nejrůznějších zdrojů, přičemž u institucí či jednotlivců spolupracujících na smluvním základě je zaručen v rámci České republiky bezplatný vstup do databáze CML. Princip partnerství a spoluautorství je smluvně garantován bez ohledu na množství informací, jimiž jednotlivé instituce přispívají do databáze CML, navíc je jmenovitě zachován i individuální přínos jednotlivých spolupracujících odborníků. Zároveň celý systém slouží i k ochraně digitalizovaných dat před zneužitím třetí stranou a důsledná evidence jednoho každého rukopisného či knižního exempláře znesnadňuje jejich prodejnost na černém trhu a tím jej chrání i před odcizením.

DEPOZITNÍ KNIHOVNA ČR

Vít Richter

1 Úvod

Každá živá knihovna má přirozenou tendenci k růstu svého knihovního fondu. Tento růst se dříve či později dostane do rozporu s omezenou kapacitou skladů a celé budovy. Na druhé straně u každého typu dokumentu probíhá rovněž přirozený proces stárnutí jeho obsahu, který se projevuje postupným poklesem zájmu ze strany uživatelů. Z většiny knihoven je proto málo využívaná literatura postupně vyřazována, aby uvolnila místo novým přírůstkům. Málo využívaná literatura se ale vlivem poklesu uživatelských požadavků nestává literaturou nepoužitelnou. Veškeré dosavadní průzkumy využívání fondů knihoven různých typů potvrdily, že určité, byť menší procento požadavků směřuje vždy na starší, málo využívanou literaturu. Pokud příslušná knihovna usiluje o zabezpečení požadavku svých uživatelů v plné komplexnosti, obrací se v tomto případě prostřednictvím systému meziknihovnických služeb na ostatní knihovny o pomoc.

Základní problém v tomto okamžiku může mít zejména dva aspekty. V první řadě chybí dostatečně přesné a aktuální informace o dostupnosti, respektive lokaci požadovaného dokumentu, což v našich podmínkách souvisí s neúplností souborných katalogů zahraniční literatury nebo dokonce, v případě domácí literatury, s jejich úplnou neexistencí. V druhém případě se jedná o smutné zjištění, že požadovaný dokument ve fondech řady knihoven kdysi existoval, ale z důvodu malé aktuálnosti byl postupně vyřazen a zlikvidován. Průvodním rysem tohoto jevu je skutečnost, že v rámci knihoven jako celku současně existují rozsáhlé multiplicity málo využívané literatury, která zabírá místo dokumentům, o které je zájem.

Jednou z možností řešení tohoto problému je budování depozitní knihovny, která by na bázi kooperace vytvářela společný depozitní fond z vyřazené málo využívané literatury a poskytovala pohotovostní meziknihovnické výpůjční služby všem zúčastněným knihovnám.

V listopadu 1995 se předpokládá dokončení výstavby ústředního depozitáře Národní knihovny umístěného v areálu na okraji Prahy v Hostivaři. Plně klimatizovaný depozitář s kapacitou cca 4 mil. svazků vyřeší po desetiletí narůstající problém skladovacích kapacit pro ukládání nových přírůstků, který

zejména v posledních pěti letech vedl k postupnému omezování výpůjčních služeb, neboť statisíce svazků nejnovější literatury i unikátních historických fondů jsou uloženy mimo regály a vyřazeny tak z výpůjčního provozu.

Již v roce 1992, kdy byl areál o rozloze 5,5 ha usnesením vlády Národní knihovně přidělen, se předpokládalo, že pozemky mohou být využity pro výstavbu depozitní knihovny poskytující servis všem knihovnám v rámci České republiky. Z těchto důvodů byly již v první fázi výstavby, která je zaměřena především na prostorové zajištění Národní knihovny, vytvořeny předpoklady pro postupné zahájení činnosti Depozitní knihovny ČR jako samostatného útvaru v rámci Národní knihovny (podrobněji viz příloha).

2 Průzkum zájmu o činnost Depozitní knihovny ČR

Rozhodující podmínkou pro vznik a řádné fungování každé depozitní knihovny je ovšem aktivní spolupráce všech zúčastněných knihoven a institucí. V únoru letošního roku Národní knihovna zaslala 135 knihovnám a informačním institucím materiál „Depozitní knihovna ČR. Základní teze projektu“. V průvodním dopisu byly položeny celkem čtyři otázky a v pátém bodu měli možnost všichni respondenti vyjádřit jakékoliv připomínky k problematice Depozitní knihovny ČR. K datu 15.4.1995 došlo celkem 53 odpovědí a stanovisek z toho 29 odpovědí z okresních nebo velkých městských knihoven, 9 odpovědí ze státních vědeckých knihoven, 7 odpovědí z ústředních odborných knihoven, 7 odpovědí z vysokoškolských knihoven a 1 odpověď z Ministerstva hospodářství ČR.

Otázka č. 1

Považujete vybudování Depozitní knihovny ČR za účelné a perspektivní z hlediska budoucího rozvoje knihovnických a informačních služeb v ČR?

Vyhodnocení:

Z 53 odpovědí bylo celkem 50 jednoznačně kladných ve prospěch vybudování Depozitní knihovny ČR. Knihovna Národního muzea konstatovala, že význam Depozitní knihovny bude možno zhodnotit až při jejím skutečném provozu. Okresní knihovny v Lounech a Olomouci vyjádřily záporné stanovisko k celému záměru.

Otázka č. 2

Je Vaše knihovna ochotna převzít garanci za trvalé uchování literatury z určitého oboru či určitého druhu dokumentu? Jestliže ano, specifikujte obor či druh dokumentu a uveďte za jakých podmínek.

Vyhodnocení:

Obecně lze konstatovat, že zájem o převzetí garancí za trvalé uchování byl velmi nízký. V některých případech odmítnutí přirozeně vyplývá z funkce, postavení a velikosti dané knihovny (např. okresní či městská knihovna) a v ostatních případech je v naprosté většině konstatován nedostatek skladovacích prostor, případně ekonomických podmínek pro zajištění této funkce.

Okresní knihovny – v šesti případech je nabízena garance za uchování regionální literatury, jedenkrát garance za uchování hudebnin (OK Hradec Králové) a jedenkrát za literaturu v polštině (RK Karviná).

Státní vědecké knihovny – všechny SVK s výjimkou SVK Ostrava nabízejí uchování regionální literatury, případně uchování české literatury jako celku. Další garance:

- Kladno – mapy, průvodce
- České Budějovice – hudebniny, bibliofilie
- MZK Brno – spol.vědy, biologické vědy, technika, ekonomika, lékařství, šachová lit.
- Liberec – sklo, bižuterie, textil, germanika
- Plzeň – pivovarnictví

Ústřední odborné knihovny:

- Státní pedagogická knihovna – učebnice, dětská literatura
- Parlamentní knihovna – parlamentarismus
- Knihovna Národního muzea – česká literatura 19. stol, česká periodika
- Národní lékařská knihovna – lékařství s omezením pouze na českou a slovenskou literaturu
- Státní technická knihovna – dle svého profilu doplňování, u zahraniční literatury pouze dokumenty s trvalou vědeckou hodnotou
- Ústřední zemědělská a lesnická knihovna – zemědělství

Vysokoškolské knihovny: – FF UK Knihovna Ústavu inf. studií a knihovnictví – knihovnictví, bibliografie

Je zřejmé, že otázka případné delimitace garancí za trvalé uchování literatury z určitého oboru bude muset být předmětem dalšího jednání a zpřesnění. Vyjádřené odpovědi jednoznačně prokazují prostorovou poddimenzovanost velkých knihoven, což prokazatelně limituje jejich budoucí rozvoj a možnosti meziknihovní spolupráce. Do obsahového vymezení knihovnických fondů i do celého projektu Depozitní knihovny ČR bude nezbytné promítnout nové skutečnosti vyplývající z nového zákona o vydávání neperiodických publikací respektive povinného výtisku.

Otázka č. 3

Navrhněte druhy dokumentů a obory, které by podle Vašeho názoru neměly být doplňovány do fondu DK, a to z domácí, slovenské a zahraniční produkce (viz ad 3.3 přílohy).

Vyhodnocení:

V celku je možné konstatovat, že dotázané knihovny souhlasí s navrženým vymezením s uvedením dílčích připomínek, např.:

- v šesti případech je požadováno zařazování skript, naopak dvakrát je požadováno jejich vyloučení,
- ojedinele je požadováno zařazení hudebnin, map, grafiky, gr. desek, mg. kazet, drobných tisků, norem a patentů,
- současně je požadováno vyřazování braku, beletrie po r. 1945, rukopisů, vysokoškolských prací apod.

Otázka č. 4

Je Vaše knihovna (instituce) ochotna předávat bezúplatným převodem nebo darem vyřazenou literaturu Depozitní knihovně ČR za podmínek uvedených v přiloženém materiálu?

Vyhodnocení:

50 knihoven souhlasí s bezúplatným převodem. Moravská zemská knihovna nesouhlasí s tímto postupem.

Otázka č. 5

Prosíme o sdělení připomínek a námětů k přiloženému materiálu. Připomínky je možno vyjádřit i formou poznámek do podkladového materiálu.

Vyhodnocení:

Celkem 15 respondentů vyjádřilo další připomínky k projektu Depozitní knihovny ČR. V převážné většině byly tyto připomínky zaměřeny na problematiku snížení pracnosti při zpracování a zasílání vyřazené literatury. Připomínky budou využity při podrobnějším rozpracování postupů a kritérií při výběru literatury.

3 Současný stav příprav na zahájení činnosti Depozitní knihovny ČR

Jak vyplývá z vyhodnocení výše uvedené ankety knihovny vyjádřily celkem jednoznačný zájem na vytvoření a činnosti Depozitní knihovny ČR. S ohledem na celkově kritickou prostorovou situaci našich největších knihoven lze předpokládat, že možnosti delimitace depozitní funkce pro literaturu určitého oboru jsou v nejbližší době velmi omezené.

Nezávisle na existenci Depozitní knihovny ČR bude nutné v souvislosti se změnou legislativy povinného výtisku, respektive zásadní redukcí počtu odevzdávaných povinných výtisků provést jasné vymezení garancí za trvalé uchování, ale také zpřístupnění domácí tištěné produkce v rámci meziknihovnických služeb.

Před zahájením činnosti Depozitní knihovny ČR je nezbytné zpracovat podrobná pravidla jak její činnosti, tak i práv a povinností všech spolupracujících knihoven. V této souvislosti bude nutno řešit i citlivou otázku cen poskytovaných služeb a krytí nákladů na jednotlivé činnosti .

V souvislosti s přípravou rozpočtu na rok 1996 připravila Národní knihovna pro Ministerstvo kultury ČR harmonogram postupu vybudování Depozitní knihovny ČR, který zahrnuje tři hlavní fáze:

- a) Přípravné období červenec – prosinec 1996
Základní úlohy: Rozpracování podrobné koncepce, zpracování metodických postupů, navázání základních kooperačních vazeb s rozhodujícími knihovnickými institucemi, propagace aktivit depozitní knihovny, organizování instruktáží a odborných seminářů.
- b) Realizační fáze I – leden – prosinec 1997
Základní úlohy: Zahájení přebírání vyřazené literatury, její třídění, zpracování, retrokonverze klasických katalogizačních záznamů do elektronické formy, budování depozitního fondu, redistribuce duplikátů, prodej a likvidace nepoužité literatury.
- c) Realizační fáze II – leden 1998
Základní úlohy: Zahájení provozu meziknihovnických výpůjčních služeb, plná realizace funkcí depozitní knihovny.

DEPOZITNÍ KNIHOVNA ČR

Základní teze projektu

1 Účel a cíl Depozitní knihovny ČR

1.1 Depozitní knihovna ČR jako součást systému knihoven ČR

Cílem světového programu univerzální dostupnosti publikací (UAP) podporovaného UNESCO a IFLA je naplnění práva občana na volný přístup k publikovaným dokumentům vydaným v kterékoliv době a na kterémkoliv místě. Obrovský rozsah celosvětové vydavatelské produkce znemožňuje, aby tento cíl naplňovala jediná knihovna či knihovny v určitém státě. Základní podmínkou zajištění UAP je proto stále užší spolupráce knihoven v rámci jednoho státu i v nejširším možném mezinárodním kontextu, a to ve všech oblastech knihovnických činností – doplňování, zpracování, uložení i využívání knihovnických fondů. Zásady programu UAP vyžadují, aby jednotlivé země zajistily především dostupnost vlastní produkce publikovaných dokumentů a prováděly aktivní politiku při koordinaci vytváření a uchování informačních zdrojů na svém území.

Již od počátku našeho století je v řadě zemí budována celá řada depozitních knihoven a systémů, které na bázi kooperace usilují o racionální uložení a zpřístupňování málo využívané literatury. Depozitní skladování knihovnických fondů je organizováno jak na úrovni kooperačních sdružení knihoven (např. USA, Velká Británie, SRN apod.), tak i na úrovni jednotlivých států vybudováním ústředních depozitních knihoven, které poskytují servis všem knihovnám v zemi (např. Finsko, Velká Británie, Norsko, Švédsko apod.). Vytváření depozitních systémů je také součástí doporučení IFLA v rámci programu UAP.

V ČR vznikla poměrně hustá síť knihoven a informačních institucí různých typů a zaměření, které spolu tradičně spolupracují v rámci meziknihovnických výpůjčních služeb. Mezi jednotlivými knihovnami existuje částečná oborová a druhová specializace knihovnických fondů a jejich doplňování. Vlivem společenské a ekonomické transformace po roce 1989 došlo k řadě zásadních změn knihovnického systému. Z hlediska sledované problematiky se jedná zejména o tyto skutečnosti:

- rozpad soustavy VTEI a zánik celé řady knihoven a jejich fondů vlivem privatizace a restrukturalizace státních podniků,
- prudký růst cen domácí a zahraniční literatury,
- prudký růst nákladů na zajištění mezinárodních meziknihovnických výpůjčních služeb,

- rozsáhlé vyřazování politicky deformované domácí i zahraniční literatury z knihovních fondů všech knihoven,
- postupný rozklad různých druhů knihovnických kooperačních systémů včetně okresních systémů veřejných knihoven,
- malá efektivnost povinného výtisku (cca 30% vydavatelské produkce není odevzdáváno),
- zásadní redukce počtu povinných výtisků.

Prakticky ve všech knihovnách trvá značný nedostatek skladovacích prostor pro uložení knihovních fondů. V protikladu s tím knihovní fondy v rámci celé ČR vykazují vysoké procento multiplicitní a málo využívané literatury, kterou se knihovny obávají vyřadit proto, aby nesnížily svojí schopnost uspokojovat požadavky svých uživatelů na starší literaturu. Důsledkem jsou trvalé potíže s uložení nových přírůstků a soustavný tlak na získání investičních prostředků na výstavbu nových skladovacích kapacit. Problematika nedostatku skladovacích kapacit se zatím řeší neefektivní výstavbou depozitářů jednotlivých knihoven nebo získáváním různých druhů provizorií, která jsou zpravidla nevhodná pro uložení knihovních fondů.

Vybudování Depozitní knihovny ČR (dále jen DK) by se mělo stát jedním z hlavních nástrojů koordinace doplňování a skladování knihovních fondů, efektivní práce s málo využívanou literaturou i optimalizace stávajícího systému meziknihovních služeb.

DK nesmí být pojata jako izolované řešení, ale musí mít vazbu na současný systém veřejných knihoven, SVK, ústřední odborné knihovny, vysokoškolské knihovny i další instituce a musí respektovat historicky vzniklé knihovní fondy, služby a vzájemné vazby.

Služby DK mají charakter ústředního servisu určeného všem knihovnám.

1.2 Hlavní cíle Depozitní knihovny ČR

- a) zkvalitnění systému univerzální dostupnosti publikací na území ČR,
- b) zachování informačního potenciálu knihovních fondů v ČR,
- c) snížení požadavků na výstavbu skladovacích prostor pro uložení knihovních fondů v jednotlivých knihovnách ČR
- d) snížení multiplicit v knihovních fondech a rozšíření prostoru pro uložení nových přírůstků v knihovnách ČR
- e) ochrana konzervačních fondů,
- f) zvýšení úplnosti retrospektivního doplňování konzervačních fondů,
- g) efektivní využití vyřazené literatury (depozitní fond, redistribuce, výměna, prodej, likvidace),
- h) zvýšení pohotovosti meziknihovních výpůjčních služeb

2 Výchozí předpoklady vybudování Depozitní knihovny ČR

- a) Usnesením vlády č. 231 z 25.3.1992 bylo rozhodnuto o přidělení areálu bývalého podniku Výstavnictví v Praze 15 – Hostivaři Národní knihovně (NK) pro účely výstavby depozitáře. Ve zdůvodnění tohoto usnesení se předpokládalo i vybudování DK.
- b) V rámci projektového řešení a vlastní výstavby depozitáře NK v Hostivaři byly vytvořeny podmínky pro zahájení činnosti DK s tím, že plné rozvinutí jejich funkcí bude realizováno v dalších etapách výstavby v hostivařském areálu.
- c) V depozitáři NK byl koncipován útvar s pracovním názvem „Útvar pro práci s málo využívanou literaturou“, který zahrnuje kancelářské prostory o ploše 101 m² a manipulační sklad o ploše 83 m².
- d) Skladovací kapacita plně klimatizovaného depozitáře je 4 mil. svazků s tím, že určitou část skladovací kapacity je možno využít pro fondy DK a to za předpokladu, že bude garantována další výstavba skladovacích kapacit, které zajistí uložení nových přírůstků obou institucí po zaplnění stávajícího depozitáře.
- e) Pro provoz DK je možno využít další provozy a zařízení depozitáře, např. studovnu, provoz obsluhy skladu a MVS, poštu, pracoviště pro mechanickou očistu a dezinfekci knihovních fondů, útvar pro vazbu a převazbu, počítačovou síť apod.
- f) Předpokládaná roční kapacita DK je probírka cca 200 000 sv. vyřazené literatury a zpracování přírůstku depozitního fondu v rozsahu cca 20 000 sv. v závislosti na personálním zajištění.
- g) Návrh na zahájení základního provozu (tj. přebírání vyřazené literatury): v průběhu roku 1997. V návaznosti na postup zpracování a budování depozitního fondu bude zahájeno poskytování meziknihovních výpůjčních služeb a plnění dalších funkcí DK.

3 Organizační principy Depozitní knihovny ČR

3.1 Organizační začlenění a financování Depozitní knihovny ČR

Předpokládá se, že v prvním období vzniku DK půjde o samostatný útvar (odbor) Národní knihovny v Praze jehož funkce a činnosti budou stanoveny statutem a organizačním řádem NK. Financování činnosti DK bude součástí rozpočtu NK. V další etapě (tj. po výstavbě samostatného skladovacího objektu) se předpokládá vytvoření samostatné právnické osoby (příspěvkové či neziskové organizace).

3.2. Okruh institucí spolupracujících s Depozitní knihovnou ČR

Hlavní kategorie:

- a) kooperující instituce, tzn. instituce, která na základě vzájemné dohody převezme garance za trvalé uchování dokumentů z určitého oboru či druhu a bude přijímat dokumenty redistribuované z DK,
- b) ostatní instituce, tzn. kterákoliv knihovna či jiná instituce, mající zájem předávat za stanovených podmínek málo využívanou a vyřazenou literaturu do DK

3.3 Profil doplňování Depozitní knihovny ČR

1. Domácí tištěná produkce
Bez omezení s výjimkou některých druhů speciálních dokumentů, např. normy, patenty, firemní literatura, skripta, plakáty, pohlednice, merkantil, drobné tisky apod.,
2. Slovenská tištěná produkce
Do roku 1992 bez omezení s výjimkou některých druhů speciálních dokumentů, např. normy, patenty, firemní literatura, skripta, plakáty, pohlednice, merkantil, drobné tisky apod. Od roku 1993 analogicky jako zahraniční literatura.
3. Zahraniční literatura
 - a) Neperiodická literatura
 - Oborové vymezení na základě dohod se spolupracujícími knihovnami (SVK, ústřední odborné knihovny a dále dle individuálního výběru) o převzetí gescí za trvalé uchování literatury z určitých oborů.
 - Vyloučení vybraných druhů či typů dokumentů, např. normy, patenty, firemní literatura, plakáty, pohlednice, merkantil, drobné tisky apod.,
 - b) Periodická literatura
 - Oborové vymezení na základě dohod se spolupracujícími knihovnami (SVK, ústřední odborné knihovny a dále dle individuálního výběru) o převzetí gescí za trvalé uchování literatury z určitých oborů.

Na základě dohody s kooperujícími institucemi bude dohodnuta míra duplicit ve fondu DK a ve fondech kooperujících institucí.

3.4 Vlastnictví knihovných fondů

Předpokládá se, že knihovní fondy vyřazené ze státních subjektů (viz Poznámka) budou předány formou bezúplatného převodu, od ostatních subjektů darem. Získané fondy se stanou majetkem depozitní knihovny.

Poznámka:

Ve smyslu ustanovení 12, odst. 3, písm. g) vyhl. č. 119/1988 Sb., o hospodaření s národním majetkem, se převody práva hospodaření ke knihovním fondům, mezi knihovnami jednotné soustavy uskutečňují vždy bezúplatně. Podle odst. 1 téhož paragrafu je možný bezúplatný převod mezi organizacemi navzájem (podle vyhlášky se těmito organizacemi rozumějí rozpočtové a jiné státní organizace) a rovněž mezi organizacemi a státními podniky (toto pojetí je v souladu s 6, odst. 1 zákona č. 111/1990 Sb., o státním podniku).

U nestátních subjektů by převedení knihovních fondů na ÚDK bylo chápáno jako dar (pokud by tento převod nevyplýval z nějaké právní normy), a to v souladu s ustanovením 20, odst. 8 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, v pozdějším znění. Z hlediska zákona č. 357/1992 Sb., o dani dědické, darovací a z převodu nemovitosti, v pozdějším znění, by neměly být žádné problémy neboť ÚDK by jako státní organizace byla od daně darovací osvobozena, pouze v případě darů od nestátních institucí by musela podávat daňové přiznání (u státních nikoliv, protože převod práva hospodaření není darováním). V této souvislosti bude možno uvažovat o novele směrnice č. 10 MK ČR o evidenci a revizi knihovních fondů nebo zpracování jiné legislativní úpravy či doporučení.

3.5 Základní úkoly odesílající knihovny

- základní výběr podle stanovených kritérií provádí odesílající knihovna,
- dokumenty musí být zaslány v dobrém stavu čisté a nepoškozené,
- každý odeslaný dokument musí být vybaven katalogizačním záznamem v papírové nebo elektronické formě ve výměnném formátu,
- náklady na dopravu a poštovné hradí odesílající knihovna,
- každá spolupracující knihovna má právo zaslat vyřazené dokumenty podle stanoveného harmonogramu či na základě dohody s DK podle jejich kapacitních možností. Drobné zásilky (např. do 10 svazků) bude možno zasílat bez omezení. Podrobná pravidla budou zpracována před zahájením provozu DK,
- perspektivně bude odesílající knihovna provádět kontrolu na multiplacitu v souborném katalogu CASLIN,
- spolupracující instituce mohou zaslat seznam svých deziderát v elektronické formě ve výměnném formátu,
- zpracování nabídkového seznamu literatury pro zařazení do DK.

3.6 Základní úkoly Depozitní knihovny ČR

- prověřování zasláných nabídkových seznamů z hlediska plánu doplňování,
- třídění zasláných dokumentů podle stanovených kritérií na:
 - a) dokumenty určené pro zařazení do depozitního fondů,
 - b) dokumenty určené pro zařazení do konzervačních fondů NK,

- c) dokumenty určené pro redistribuci do jiných knihoven,
 - d) dokumenty určené pro výměnu,
 - e) dokumenty určené pro prodej,
 - f) dokumenty určené k likvidaci,
- katalogizace dokumentů ad a) – e), tj. retrokonverze původního papírového záznamu do strojem čitelné formy nebo převod elektronického záznamu do báze DK,
 - vytváření vlastní databáze, zpracování různých druhů a forem nabídkových seznamů,
 - zpřístupnění databáze DK v systému CASLIN případně vydávání katalogu DK v netištěné podobě (např. na mikrofiších či CD-ROM)
 - zajištění aktualizace stávajících souborných katalogů CEZL, RSZP a dalších ústředních evidencí.

3.7 Služby Depozitní knihovny ČR

- Informace o dostupnosti dokumentů v depozitním fondu
- Meziknihovní výpůjční a reprografické služby z depozitního fondu
- Informace o dokumentech nabízených pro redistribuci, výměnu a prodej (nabídkové seznamy, databáze)
- Zasílání redistribuovaných dokumentů
- Služby DK budou poskytovány bezplatně nebo za jednotný paušální poplatek
- Pro poskytování služeb budou stanovena závazná pravidla

3.8 Uživatelé Depozitní knihovny ČR

Bez omezení – kterákoliv instituce či individuální uživatel po splnění registračních podmínek.

3.9 Doprava, spoje

- spojení s hlavní budovou NK v Klementinu
 - pravidelná kyvadlová doprava dokumentů mezi Hostivaří a Klementinem pomocí dodávkového auta ve frekvenci 1 – 3 denně, – prostřednictvím telefonní linky napojení na báze CASLIN v Klementinu,
 - telefon,
 - fax,
 - elektronická pošta

- spojení s ostatními knihovnami
 - listová a balíková pošta,
 - železnice do stanice Hostivař případně jiného pražského nádraží,
 - přímá doprava dokumentů autem z a do jednotlivých knihoven,
 - telefon,
 - fax,
 - elektronická pošta
 - napojení na báze CASLIN v Klementinu prostřednictvím sítě Internet